

Парохија као жива молитвена заједница

ПРВИ КАТИХЕТСКИ СИМПОСИОН
АРХИЕПИСКОПИЈЕ БЕОГРАДСКО-КАРЛОВАЧКЕ

УВОДНА НАПОМЕНА

У времену од 7 — 9. фебруара 1978. године у сали Патријаршије у Београду одржан је Први катихетски симпозион свештенства Архиепископије београдско-карловачке. У раду Симпосиона су узели учешћа Његова Светост Патријарх српски г. Герман, Митрополит Црногорско-приморски г. Данило, епископ Зворничко-тузлански г. Василије, епископ Марчански г. Данило, викар Његове Светости, сво свештенство Архиепископије као и неколико свештеника из других епархија (о. Момчило Кривокапић, Митрополија Црногорско-приморска, о. Љубомир Меџановић, епископија Бачка). Основна тема овог Симпосиона је гласила: Парохија као жива молитвена заједница. У склопу те теме одржано је пет предавања, којима је следила дискусија.

Због актуелности саме теме и показаног ширег интересовања за рад овог Симпосиона и за његове резултате, објављујемо овде текстове одржаних предавања, као и дискусију којом су она била пропраћена и која је предавањима дала један целовитији контекст. То радимо и стога што нам се чини да сва ова проблематика има и ширег значаја за целу нашу помесну Цркву, и то не само за свештенство него и за вернике и за све оне који се интересују животом наше Цркве и збивањима у њој.

Уредништво

Први дан Симпосиона (7. фебруар)

ЊЕГОВА СВЕТОСТ ОТВАРА СИМПОСИОН

Часни оци, драга моја браћо! Од мог доласка на трон патријараха настојао сам да верску наставу некако оживимо. И ја и архијерејски намесници и свештенство трудили смо се и чинили смо што смо могли, али нажалост не можемо се похвалити да смо постигли неке нарочите успехе. И сваке године покушавамо да нађемо начин којим би приступили ћачким родитељима и деци, подстичући родитеље да нам помогну у организовању верске наставе тиме што би слали децу на учење веронауке. Успеха нажалост није било, бар не онолико колико смо ми очекивали. И ове године поново смо хтели да нешто учинимо у том правцу и да потражимо пут и начин, како би се и сами приближили деци, и децу приближили нама, приближили их Цркви, тј. Господу и Богу нашем Исусу Христу.

Ради остварења тог циља пала је идеја да се почне са једним Симпосионом, веронаучним Симпосионом за свештенство београдско. И ево, ово је *Први симпосион Архиепископије*, који има за циљ заједничко удубљивање у проблем веронауке. Молим се Богу и Светом Сави да нам помогне да овај пут имамо више успеха, да овај пут кренемо напред, да би се осетио наш рад и да би наш труд на буђењу љубави у нашем народу према својој Цркви, према својој вери, уродио плодом.

Овим отварам овај *Симпосион* и желим Вам од Бога благослов и успеха у раду.

Онда је јеромонах Амфилохије дао неколико објашњења учесницима Симпосиона и рекао:

Пре него што узме реч данашњи предавач, Преосвећени еписком Марчански г. Данило, хтео бих да у име Одбора за веронауку дам учесницима Симпосиона неколико објашњења. Почетком ове године оформљен је на састанку вероучитеља Архиепископије, по благослову Његове Светости Патријарха српског г. Германа, Одбор за веронауку. Циљ овог Одбора јесте проналажење путева и начина што систематскијег извођења верске наставе при парохијама и обезбеђивање потребних средстава за то: читанки, књига, аудиовизуелних средстава наставе и сл. После неколико одржаних седница Одбор је стао на становиште да до обнове и оживљења верске наставе не може код нас доћи без њеног органског уклапања у сами живот парохије. А пошто је светотајински и литургијски живот срж саме парохије, то значи да црквену веронауку и њено извођење треба испитати управо тим животом. Да би знали право место црквене поуке у животу Цркве треба, првенствено знати — шта је сама парохија и какав треба да буде њен живот. Ето разлога ради кога је изабрана за предмет овог Симпосиона тема: *Парохија као жива молитвена заједница*.

Можда ће се неке учинити да ова тема и предавања која ће се у њеном склопу одржати има сувише теоријски карактер и да нема непосредне везе са извођењем верске наставе. Већ су се чули коментари такве врсте и жеља да се треба позабавити „практичњим” питањима. Међутим, пре него би се донео ма какав суд по овом питању, треба имати у виду следеће: прво, овај Симпосион замишљен је да буде први у низу сличних симпосиона, па је сасвим природно да та узастопна градња почне од темеља. Јер кад неко зида кућу, никад не почиње од крова него увек од темеља. Иначе, кућа не може бити сазидана. Друго, антиеванђелско је и неприродно било какво раздвајање онога што називамо *пракса* и *теорија*. Јер, ако је по схватању Светих Отаца пракса — пут, тј. узлажење теорији, онда је теорија, односно истина, — провера, критериј, мерило сваке праксе. То значи: пракса као *пут* и *начин*, мора проћи кроз *истину*, да би могла достићи и постати истински *живот*, и да не би била и остала лажно живљење. Раздвајање, макар то било и теоријски, тога тројединства, тј. пута, истине и живота, савршено је абсурдно и бесмислено за хришћанско схватање живота, пошто је то троје откривено као једна нераздељива стварност у личности Богочовека Христа. Христос није рекао само да је он „Пут”, нити да је само „Истина”, или „Живот”, него је рекао: „Ја сам пут, истина и живот” (Јн. 14,6). Пут овде означава праксу, врлину, метод; истина је циљ и провера праксе, врлине, метода, а живот — пуноћа и синтеза једног и другог. А оно што је Богочовек и што се открива као начин Његовог постојања, то треба да буде и човек и начин његовог историјског постојања.

Овај наш Симпосион наравно нема за циљ, нити је уосталом то у стању, да реши све проблеме који се тичу веронауке. Његов циљ је да започне са нечим конкретним. А шта има конкретније у живо-

ту Цркве од парохије и њеног светотајинског и литургијског живота? И заиста, само кроз утемељење и урастање у конкретни живот парохије и његову богодану природу, бићемо у стању да пронађемо праве практичне путеве остварења нашег призвања и утицања на конкретну историјску стварност и преображајног деловања на људе у њој.

Само по себи се разуме да је овај скуп по својој природи братски скуп и да на њему све треба да се одвија у братској љубави. Циљ му је да нам помогне да се сви заједнички удубимо у горуће проблеме савременог црквеног живота и проблеме савременог друштва и да пронађемо прави метод просвећивања себе и других еванђелском светлошћу.

После ових општих примедби о *Симпосиону*, молим Преосвећеног г. Данила да нам изложи православно схватање парохије као цркве у маломе.

Парохија као Црква у малом

Да бисмо знали парохију — „Цркву у малом” — као живи део Епархије, морамо знати шта је Православна Црква у целини. То знање нам је неопходно за катихезу која обухвата све узрасте чланова Цркве. Јер све чланове Цркве треба непрестано уводити у тајне живота вечног који почиње у парохији, а наставља се у Рају.

Црква је одраз јединства Пресвете Тројице у односима између различитих људи. Као што су у Светој Тројици Три различите Личности *ЈЕДНО* по суштини, *ЈЕДНО* по заједничкој љубави, *ЈЕДНО* по заједничким енергијама — тако је и Христова Црква православна *ЈЕДНА*, иако је састављена из многих помесних цркви. Праслика тог јединства у различитости је сама Света Тројица чија уједињавајућа Љубав излива се одозго на све чланове Цркве. На ту тајну јединства указују речи молитве Христове:

„Оче свети! сачувај их у име своје... да буду једно као и ми. Да сви једно буду... да буду једно као ми што смо једно”.
(Јов. 17: стихови 11, 21—22)

Да би очистио грех нејединства и нељубави Христос је био одређен на жртву *„још пре постања света”*. (I Петрова, 1:20)

Као благодатно Царство Божије, Црква се разликује од земаљских царстава тиме што није заснована на политичкој власти принуде. Она је заснована на вери, а вера је плод слободе. Црква није ограничена националним ни државним границама, јер је њена мисија да обухвати цео свет.

Као „Нови Израил Божији”, Црква је, по речима св. Петра: *„избрани род, царско свештенство, свети народ”*. (I Петрова 2:9). Св. Павле види Цркву као творевину која живи по љубави Христовој. Она је у најтеснијој вези са Христом и зато је он назива *„Телом Христовим”* (Рим. 12:4—5; I Кор. 6:15; Еф. 1:25; Кол. 1:18,24 — 2:19 — 3:15), а *Глава Телу је Христос* (Еф. 1:22 — 4:15 — 5:23; Кол. 1:18). Душа тог Тела је Дух Свети који даје сваком члану Цркве моћ да буде нова твар, да живи у љубави Оца Небеског. А љубав је плод Духа. (Гал. 6:22).

Црква је од почетка Заједница са Христом. То је најпре заједница од Дванаест Апостола и Седамдесет малих апостола, па онда прва „епархија“ у Јерусалиму. Непоновивост те прве „епархије“ јерусалимске је у томе што је само она имала, у почетку, као овоје руководство свих Дванаест Апостола, а тек касније, пошто су се они разишли у мисију, добија свог првог епископа — Јакова, Брата Господњег.

У почетку, у првом и другом веку није још постојала никаква канонско-правна опште-црквена организација, него је свака од Апостола основана црква живела независно од других. Постојало је оно што је најважније — мистичко јединство преко светих Апостола који су имали велики пастирски ауторитет, као сведоци васкрсења Христовог.

За есхатолошки усмерену Цркву, њен центар је само Небески Јерусалим, али, у првим вековима, имала је велики углед међу свима црквама Средоземља Мати-црква јерусалимока. У њој се одржао и први Апостолски сабор (Дела Апост. гл. 15) који је праслика потоњих Васеленских и помесних сабора.

Мада је прва „епархија“ јерусалимока имала толико верних колико данас има једна обична парохија, ипак је она остала као узор свима црквама, јер њени чланови „бејаху стално једнодушно у цркви“ (Дела апост. 2:46) и „имаху све заједничко“ (Дела апост. 2:44).

ЦРКВА ЈЕ ЈЕДНА, ЈЕР ХРИСТОС ЈЕ ЈЕДАН

а у Христу смо „једно тело многи“ (I Кор. 10:17). Апостоли, пророци, учитељи, чудотворци, епископи, свештеници, мирјани — то су само разни уди једног истог тела — тела Цркве. Ту је сваки потребан свима. О тој органској повезаности свих верних лепо пише архимандрит Јустин Поповић: „Ко зна колико оваки од нас у своме подвигу спасења дугује небеским и земаљским члановима, њиховим молитвама, њиховим милостињама, њиховим постовима, њиховим сузама... њиховим врлинама“. (Догматика Православне Цркве III, стр. 127).

Свака епархија је једна црква дате области. Она има као „црква Божија у Ефесу“ или било којем другом месту, целога Христа кроз Евхаристију коју служи њен Епископ.

ЦРКВА ЈЕ СВЕТА, ЈЕР ХРИСТОС ЈЕ СВЕТИ

а још у Старом Завету Бог је заповедио Изабраном народу: „будите свети, јер сам ја свети“ (III Мојсејева 11:44). Ту заповест је и дословно пренео у Нови Завет св. ап. Петар (I Петрова 1:15).

Не можемо постати свети без благодатне помоћи Духа Светог. А Он даје дарове посвећења свакоме посебно — према способности и ревности свакога. Дакле, дарови су од Духа Светог, а од нас — напор воље, послушност, истрајност.

ЦРКВА ЈЕ КАТОЛИЧАНСКА, ЈЕР ХРИСТОС ЈЕ КАТОЛИЧАНСКИ, 'СВЕОБУХВАТНИ

пошто Христос може да буде Својим васкрслим Телом изван космоса, „са десне стране Бога Оца“, и у нашем свету, под видом Хлеба и Вина, у путирима свих православних храмова — а да при том нема много тела Христових, него само једно. У томе смислу Његове васеленске присутности у Телу — Христос је „католичански човек“, по речима св. Игнатија антиохијског.

Васеленску ширину живота може да изгуби понека помесна црква ако се затвори у себе. Аутокефалија је веома позитивна појава у новијој историји Цркве, као израз духовне зрелости сваке православне нације. Ипак, аутокефалија се не би смела апсолутизовати — пошто би то значило издвајање из васеленског живота Цркве. (Нама, Србима, та ширина гледања намеће се и постојањем наше диаспоре по свима континентима).

Св. Јован Златоусти каже: „Црква ваша је део Цркве која се простире свуда, она је део и Тела које спаја све цркве. Дакле, нисте сједињени само међусобно, него и са целом Црквом по васелени, ако сте праведни чланови Тела“. (П. Г. 61, 264).

Али, бити члан православне католичанске Цркве није само предност, него и одговорност. Тачно је да католичност (саборност) даје Цркви Богочовек Христос, али исто толико је тачно да на нама лежи задатак да сведочимо о католичности Православне Цркве. То ћемо показати способношћу уживљавања у све проблеме хришћанскога света, и ван канонских ограда наше Православне Цркве. О томе протојереј Јован Мајендорф каже: „Упркос свима заблудама и јересима у западној хришћанској традицији, ипак је и после раскола Дух Божији продужио да надахњује западне свеце, мислиоце и милионе простих верника... Православна Црква је то увек признавала, не упадајући при том ни у какав релативизам, и не престајући при том да себе сматра за једину истински католичанску Цркву. Јер „католичански“ је управо онај ко може свуда да препозна дело Божије, и спреман је да то прими као своје. Католичност одбацује само заблуду и зло... По речима св. Григорија Нисијског: „Истина се остварује тиме што уништава сваку јерес, примајући при том све што је корисно од свакога“. (Огласит. слово 3) (прот. Јоанн Мејендорф: Кафоличност Цркви. Вестник Русск. западно-европейског екзархата, 1972, 80, стр. 240).

ЦРКВА ЈЕ АПОСТОЛСКА

јер је Христос дао Апостолима моћ да вежу и разреше грехе (Мат. 18:18) и да служе Евхаристију. („Чините ово у мој спомен“ Лук. 22:19). А, касније, Апостоли су пренели то своје служење и достојанство на епископе који настављају мисију светих Апостола.

Међутим, као што Апостоли, избрани и послани од Христа, не могу да замене Христа, тако ни епископи, избрани и послани од

Апостола, не могу потпуно да замене Апостоле, јер ови у Христу нису мртви, него молитвено активни у животу и Војујуће Цркве на Земљи.

Као што је у Сабору Дванаесторице св. Петар био „први међу једнакима“, тако у архијерејским саборима његово место заузима патријарх, а међу поглаварима аутокефалних цркава то прво почасно место је заузимао римски епископ (док је био православни), па затим, до данас, цариградски патријарх.

Архиеп. Василије Кривошејин сматра да би Цариградски патријарх морао да обнови своју улогу централне координације у Православној Цркви. То би се постигло на тај начин, ако свака помесна Црква пошаље своје представнике у све-православни синод при Цариградском синоду, и ако би се они овластили да решавају о строго ограниченом броју питања која имају ове-православни карактер. Међутим, архиеп. Василије жали да је ово за сада неизводиво, због политичке ситуације у Турској. (Архиеп. Василий: Кафоличност и структура Цркви. — Вестник русск. западно-европ. екзархата, 1972, 80, стр. 261).

Свака ЕПАРХИЈА има ознаке целе Цркве, опет преко Христа и Христом који је телесно присутан у Литургији. Од Христа свака епархија прима Његова својства: да буде једна целина и у јединству, јер Христос може да буде телесно присутан у свима храмовима Епархије, зато што сваки парохијски свештеник може да служи Евхаристију — на место Епископа — у своме храму. Али, није случајно што се онај храм у којем је седиште Епископа назива „саборна“ или „католичанска“ црква, јер пуну апостолску власт богослужења и рукоположења свештенослужитеља има само Епископ. Одевен у Литургијске одежде он је слика самога Христа, презвитери око њега представљају Апостоле, а ђакони су као ангели. (Св. Игнатије антиох. Писмо).

Епархија има и Христову светост, и Његову католичност (саборност), али, природно, само у духовном смислу пунине благодати, не и у географском смислу. Гледајући са стране светих тајни, свака Епархија, као локална црква, има целог Христа и тиме представља, не „део“ васеленске Цркве, него пуно присуство Царства Божијег у тој области земље. Ово Царство се види, пре свега у служењу Евхаристије. А пошто нема ничега већег од Евхаристије, онда не може бити нико већи од епископа који је предстојатељ на Евхаристији Народа Божијег. Такво схватање важности Евхаристије сачувало је Православну Цркву од било каквог уздизања једног епископа над другим епископима (сем по рангу почести).

Апостолски карактер свака Епархија прима кроз апостолско преемство свога епископа, који има функцију литурга, пастира и учитеља. Мада св. Павле ставља у дужност сваком вернику да зна да брани своју веру, ипак он то нарочито очекује од епископа (Титу 1:9—11). По св. Иринеју лионском само православни епископ има „харизму истине“.

Све моралне врлине које св. Павле прописује за Епископа, он их очекује и од презвитера-пароха. Он повезује његово управљање

својим домом и породицом са управљањем црквом (парохијом) (Титу 1:6—7). Сви парохијани су његова деца, зато треба да се стара о њиховом духовном расту и савршенству. А пожељно је да при том стекне углед и међу људима ван Цркве. (I Тим. 3:7).

Тачно је да парохија није самостална евхаристијска заједница, него само распростирање епископске Евхаристије из „саборне цркве”, ипак живот савремене епархије одвија се, у главном, кроз парохије. Отуда и толика важност духовног лика пароха.

Очигледност примера је најубедљивија у пастирском делању.

Сваки свештеник је катихета и то — не само речима, него и делом. А катихеза — као поука и помоћ у духовном усавршавању — то је непрекидни рад сваког пароха, и то не само са децом и омладином, него и са одраслима. Пошто је дубина Откривења без дна, а висина обожења човека без краја.

Свештеник — као заменик епископа у својој парохији — врши катихезу не само када држи час веронауке за децу, када проповеда одраслима, него и када као пастир даје савете на исповести, и када се нечујно моли за своју паству и — нарочито — када на Евхаристији наступа као слика свога епископа. За то му се тада ђакон обраћа речима: „Благослови, владико”...

Нема живе парохије без мисије. А њена мисија је да сведочи о Царству Небеском и да својим одушевљењем за Христово Евангелије буде и привлачна учионица за нове ученике Распетог и Васкрслог Богочовека. Окружена морем узбурканих страсти и демонског насиља, парохијска црква треба да буде острво мира, оног мира одозго који политичари овога света не могу дати. Ту треба разочарани човек да нађе уточиште искреног братства и многовековног јединства у Христу.

Успех заокружене катихезе видеће се у животу целе парохије. Добар вероучитељ имаће око себе и одрасле сараднике, одборнике чланове Верског добротворног старатељства, хорова, растураче штампе, женске секције — не само много деце на часовима веронауке.

Природно, да катихеза и аскеза иду заједно.

Педагошки најлакше је пренети тајну вере на предшколску децу. Већ је теже са омладином и са одраслим атеистима, а најтеже је пренети пламен вере на антитеисту, који је сав смрзнут од мржње на Бога. Наше је да лечимо све оне који добровољно хоће да у нама виде исцелитеље душе.

Као пастир и педагог, парох мора да обрати велику пажњу на „домаћу цркву” — породицу. Нико не може бити против тога да се родитељи старају да што боље материјално обезбеде своју кућу, али, ипак, парох као духовник мора стално да им напомиње оно најглав-

није, умножавање врлина и талената за добијање Царства небеског. Треба их учити да не раде недељом и празником, него да долазе на богослужења. Треба им саветовати да се моле пред малом децом, да пале кандило и каде кућу, тако да се од колевке улије у душу детета атмосфера светости дома. Исто тако да се деца често причешћују. И да се постепено навикавају на постове.

Први хришћани су живели окружени моралним расулом римског царства, и могли су да сачувају своју децу од порока само подвижничким и строгим животом у кругу породице. Можда је савременим хришћанима данас теже да сачувају своју децу од заразе свих могућих порока, јер нецеломудрена штампа и телевизија разарају светињу дома изнутра. Ту је потребна велика отпорност и будност родитеља да спрече продор те демонске порнографије у кућу.

Треба саветовати родитељима да чувају лепе обичаје наше вере: уношење бадњака и сламе за Божић, чување крсне славе, фарбање ускрсних јаја, везивање за Материце и Оцеве, одлазак у манастире, долазак на Врбицу, одлазити на гробље приликом задушница, водити децу да виде венчање итд. А нарочито је важно да се православне породице међусобно посећују и, свесно, као духовна аристократија, да се издавају из трулежне средине посрнућих породица које се Бога не боје и људи не стиде.

Најважнији и најтежи рад пароха као вероучитеља — то је рад са сваким појединим верником, јер свака личност је свет за себе и очекује посебну пажњу од свога духовног оца. Најглавније ствари, често, могу се рећи само у четири ока. То значи, да би пастир могао да буде ефикасан у неговању свих душа понаособ, парохија не би смела да буде велика и многољудна. У великим парохијама, свештеник само протрчи кроз парохију за време водица и физички не може да стигне у сваки дом, а камоли да разговара са сваким парохијанином. Велике парохије, у којима се верници једва познају хладне су. И због те хладноће многи отпадају у секте, јер тамо налазе барем људску топлину и присност. Али, за једнога протојереја типа Јоана Кронштатског, и велика градска парохија пламтела је Божанском љубављу, јер је свети прота имао тај пламен у себи и знао га преносити на све душе у храму.

Треба рећи сваком појединцу да је он члан Народа Божијег и да се наше Богослужење започето у храму наставља у свакодневном животу, и да је добро дело учињено Христа ради продужетак литургије, али да сваки мирјанин постаје активни члан царског свештенства само када учествује у храмовном богослужењу, у којем начелствује његов парох или његов Епископ.

По речима протојереја Павла Флоренског, храм је „синтеза свих уметности“. Зато он највише утиче на преображај душе. Очигледност те лепоте духовне је окоро вештаствени доказ присуства Божијег. И космос одражава лепоту Свога Творца, а православни храм, то је космос у малом, где су сажете не само спољне лепоте његове, него и духовна лепота преображених људи, ту присутних парохијана, који на литургији доживљавају јединство са својим Епископом који се ту

помиње, са целом Епархијом, па са својом помесном Црквом којој на челу стоји Патријарх, и, најзад, путем Причешћа, и са целом католичанском Црквом Православном, којој је Глава свудаприсутни Христос Бог.

Добар катихета је онај који уме да уведе сваког појединог парохијанина у богатство мистичког живота целе васеленске Цркве православне кроз живот своје парохије. Као што се јединство Свете Тројице одражава у јединству аутокефалних цркава, тако се та иста тајна јединства у Богу одражава и у појединцу, у добро васпитаном вернику, јер и његова душа блиста „*тројическим јединством, свештенотајно*“. Као што се у капи росе отсијава цело сунце, тако се и у добро васпитаној православној души отсијава цело Божанство Свете Тројице. То је наш идеални циљ. А то се не може постићи силом. Наш минимални циљ је да сејемо семе „здраве науке“, па куд падне, да падне. Наше је макар да кажемо истину, а ко ће нас послушати, то је тајна слободе. Главно је да ми непрестано растемо духовно, да се богатимо у Богу, јер не можемо другом дати оно што сами немамо. А наше недостатке надопуниће Бог, који преко ангела Својих стиже тамо где ми, пастири, не можемо.

Сав овај наш катихетски рад ми не радимо никоме упркос, него из пастирске љубави према свакој души. Ми дајемо „*цару царево*“, али такође знамо и да у *Делима апостолским* пише и ово: „*треба се више покоравати Богу, него људима*“.

Највећа награда једном катихети-мистагогу је то да осети за време Литургије како га његови парохијани прате у његовом успону ка епиклези и претварању светих Дарова. А такви парохијани који знају за тај вертикални узлет са херувимима, знаће и када оду из храма да у хоризонталном свакодневном животу преносе љубав ангелску према свима. Јер ко је окусио од вечности, тај зна да цени и време. Треба добро да знамо Библију и класична дела светих Отаца. Треба много да се молимо и усавршавамо, да нам не кажу: „*Лекару, излечи се сам!*“ Најсрећнији међу пастирима и вероучитељима је онај који може да каже са св. Павлом: „*Све могу у Христу који ми даје моћ*“ (Филип. 4:13).

Д и с к у с и ј а

Јеромонах Амфилохије: Преосвећени г. Данило се у свом предавању дотакао суштинских проблема. Дао нам је, такорећи, једну мистагошку катихезу.. Почео је са Црквом као Светотројичном тајном, која се оваплоћује у епархији, тј. епископу са презвитерима и сабором верних. Исту ту слику он је пренео и на парохију: као што епархија садржи у себи пуноћу живота Цркве, тако и парохија, која је њена жива икона садржи ту исту пуноћу. Наравно она је то само онда када се налази у органском општењу са Епископом, који

је образ живог Христа. Та икониčnost се продужује и даље: кроз храм, као икону космоса и његовог односа са Богом, кроз сваку душу, као цркву, тј. храм Тројичног Бога.

Преосвећени се у свом излагању дотакао и многих других проблема, па између осталог и проблема многољудних парохија. Лично сматрам да је то једно од веома важних питања, од чијег решења зависи успех или неуспех катихезе. Можда би наша дискусија могла да се позабави управо њиме.

Јеромонах Атанасије: Предавање неке ствари добро поставља а неких се узгред дотиче. Сматрам да неке проблеме треба још више продубити, да би још боље изашло на површину оно што тема садржи у наслову: Парохија као мала црква. Предавач је врло добро повезао епископску организацију Цркве и оно што, чини ми се, није доречено, али се подразумевало, а што бих ја овако изразио: за мене је и до данас у Православљу основна метричка јединица Цркве, ако тако можемо да кажемо, епархија а не парохија. Карактеристично је да је у прва времена свака *епархија* називана *парохијом* — *парикија*, тј. црква која обитава привремено (*парикија* и значи привремено боравиште) на неком месту. Парикија је, дакле, црква која привремено борава, на пример у Коринту, тј. она је на путу ка Царству небеском, она је ту у пребивалишту. То показује динамички карактер Цркве и њену есхатолошку отвореност, ка вечности, ка Царству небеском. Парохије као јединице, онакве какве их знамо данас, настале су уствари половином III века, али су и даље остале зависне од епископалне цркве, што је и у предавању наглашено, тј. од катедралног саборног храма. Катедрални значи — престони, тамо где је престо епископа. Интересантно је да је у црквама тај престо пресељен и има горње место, које је архијерејско место, а постоји и престо; но њега нажалост нема у свим нашим црквама. О његовом значају је дискутовао још Св. Марко Ефески на Флорентинском сабору, замерајући Латинима што га немају. Епископски престо мора постојати у сваком храму, и то без трона краља и краљице уз њега, или председника; то је остатак једне епохе која је прошла. Епископски престо је саставни део сваког храма, то значи сваки пут кад дође епископ он ту председава. У његовом одсуству, у Грчкој то бива и до дан данас, свештеник иде и прави метанију пред епископским троном, као што пред игумановим троном прави метанију монах. Значај овога се састоји у следећем: Парохија је у онтолошкој зависности од епископа и никад није самостална, зато је и речено: црква у маломе. Исти смисао има и домаћа црква: могли бисмо сваки дом хришћански да претворимо у парохију, ако би се верници у њему окупили и служили литургију са парохом. Данас то не би дозволили, у стара пак времена хришћани нису ни тражили дозволу, него би се сами окупили са презвитером; а ако се ту окупи сва парохија, онда је то домаћа црква у смислу сконцентрисане целе цркве у једном дому. Данас кад кажемо „домаћа црква“, то значи једно парче цркве, рецимо породица, али она опет не може да предстваља целу цркву.

Овде ипак остаје један проблем кога бих хтео да поставим а то је: оно што једној парохији даје карактер Цркве у пуноћи, то је Литургија са храмом у центру. Кад ово кажем онда наравно не подразумевам под тим парохију подељену на више „парохија“, као што то бива код нас: један храм а постоји десет или више парохија. Та подела је теолошки неодржива, али практични разлози су тако наметнули. Парохија може бити само са храмом у средини у коме се служи Литургија и са околним народом који припада том храму. То може бити парохија у литургијском смислу речи.

Литургија, дакле, која је стварно откривење пуноће Цркве, поседује пуноћу када је служи парох, и даје парохији карактер пуноће, али само уколико се на Литургији помиње име епископа. Без помињања епископског имена она не може бити пуна Литургија, па макар била одслужена по свим прописима Служебника. То је смисао употребе антиминос. Без спомињања свога епископа Дарови нису Дарови, Литургија није Литургија. Антиминс је знак битне зависности парохијског престола од епископског престола. У стара времена, све до IV века, о томе имамо сведочанства у Риму; у парохијским црквама су очекивали да се заврши архијерејска Литургија, да донесе отуда Ђакон или неко други део Агнеца, да га спусте у путир, да би то била права Литургија. До те мере је ишла та зависност. Она се задржала до данас у томе што се не може служити без антиминоса, без помињања архијереја, и наравно без канонске припадности њему. Тако парохија, иако је мала осамостаљена црква, ипак она остаје не само подређена, него и непотпуна у односу на пуну јединицу православне Цркве, а то је епархија.

А сад друго питање: питање организације аутокефалних Цркава, помесних Цркава. Ми смо данас изгубили појам помесне Цркве, постала је то Црква територијална, једног народа или једне државе или једне покрајине. Међутим, помесна, локална Црква, у правом смислу речи, јесте Црква једног Епископа. У том смислу не бих се сложио са предавачем да је аутокефална Црква литургијског карактера. То у сваком случају није литургијска структура организације Цркве. Епископална организација је литургијска организација, а аутокефална организација је административна организација и као таква она не спада у литургијске структуре о којима је овде реч. Ето то сам хтео да кажем, пошто ово није можда довољно истакнуто у предавању. Што се тиче парохије и њене везе са катихизацијом, о томе не бих сада говорио, него можда касније.

О. Момчило Кривокапић: Ја бих поставио следеће питање: Шта ми данас можемо да урадимо да би парохија заиста била црква у маломе? У времену препуном проблема, промијењеног политичког стања, разбијености парохијског и породичног живота итд. Очеvidно, ми свештеници морамо да на лицу места решавамо све оно што искрсава пред Цркву и њено деловање у свету. Ми морамо бити васељенска Црква у маломе. Можда би баш овде о томе требало говорити: како конкретно ријешити проблем да данас одржимо јединство са парохијом и поред свих тешкоћа са којима се сукобљавамо?

Чињеница је да нам веронаука не иде, зато што постоји некакав страх. Како спровести катихизацију и тамо где нам дјеца не могу доћи? Да ли је права катихеза само она коју дјеца добију кад дођу у цркву и на вјеронауку? Како парох да проповједа, чиме све он треба да проповиједа? Да ли постоји радно вријеме пароха? Да ли је он парох само дотле док је у парохији? После тога постаје ли он приватна личност? Све су то проблеми који су се наметнули у последње вријеме, а све иде томе да се ми враћамо у стара времена старе Цркве кад су свештеници били дежурни 24 часа. Тако, ја бих желео да дискусија крене у овом правцу, у правцу конкретних проблема. Све су ово практични проблеми, како их ријешити, јер Црква живи и даље, ми не можемо о прошлости говорити, потребно нам је да знамо: како сада радити, у овом часу?

Јеромонах Амфилохије: Мислим да су питања о. Момчила у непосредној вези са оним што је рекао Преосвећени, кад је поменуо парохију као живи молитвени организам, с једне стране, и направио разлику између ње и парохије као географског појма, с друге стране. У другом случају вернике не везује конкретни литургијски и духовни живот у храму, који се преко литургијског заједништва шири на све домове и обједињује их у једну заједницу, њих везује само одређени географски појам, живљење на истом месту. Контакти међу њима су више социолошке него духовне природе, ако их уопште и има, тако да се често може десити да верник дође у цркву и не познаје другог верника, свог комшију, из исте улице или зграде. Како и на који начин ту географску повезаност међу људима претворити у живи духовни организам? Како објединити људе који живе у истој или суседној згради или улици, преко храма, преко богослужења и целокупног деловања Цркве, тако да се они осете међу собом не као туђинци и незнајци, него као једна душа и једно тело? А управо то и јесте смисао једне парохије. Тако парохија постаје неко дубље ткиво сваке поједине месне заједнице, душа месне заједнице. О томе је предавач говорио веома лепо у свом резимеу. Парохија треба да постане нека врста унутарњег регулатора целокупног живота месне заједнице. Ако се пак догоди да је парохија хладнија и безживотнија од месне заједнице, онда је она мртва, њено присуство се и не осећа, тако да практично губи разлог свог постојања.

О. Момир Лечић: Хтео бих да се надовежем на оно што је пре мене речено. Подржавам о. Момчила да дискусију треба скренути на практичне теме. Веома ми се свидела она реченица из предавања Преосвећеног: У парохији човек треба да нађе, разочарани данашњи човек, да нађе мир и духовну заједницу са истомишљеницима. Наш човек дође у цркву, али морамо признати да пасивно присуствује. Упали свећу и на свој начин помоли се Богу. Физиономије се познају између себе, али слабо ко зна другог, нити ти мене познајеш нити ја тебе. Запазио сам нешто веома позитивно на Вождовцу: Док Вождовачка црква није имала салу, није имала овакве канцеларије какве има данас, ја сам познавао стотине физиономија, али у ствари нисам

познаво никога, ко је и шта је. Али од како смо сазидали нови црквени дом, уведен је један веома леп обичај, чини ми се сличан са оним из древних времена хришћанства. Без мало сви верници који дођу у цркву, сврате после службе у црквене просторије. Одморе се, поразговарају, упознају се, попију по кафу, измене мишљења, изнесу једни другима своје проблеме. Поставља се, међутим, питање: Где ти парохијани да се сретну и да се упознају, ако немају овакву могућност? Једна катедрална црква у Београду нема те могућности! Верујем да се ту и многи људи познају, овако из виђења, али им се не пружа шанса да се и стварно упознају. Ето, то је проблем који бих хтео да покренем: Како омогућити нашим људима да се сретну, да се упознају, да се истински спријатеље?

О. Василије Томић: Надовезујем се на питање о Лечића. Боравићи на Западу упознао сам се са једним интересантним видом комуницирања свештеника са својим парохијанима. Они су организовани у неку врсту кружока. Ја сам присуствовао кружоку који је имао за предмет разговора брачне проблеме. Састану се у једној кући, отприлике из исте улице, и разговарају. Но бојим се да црквена свест наших парохијана није на том нивоу, али би се могло нешто урадити па да то буде. Дакле, састану се из једне улице у једној кући, с тим што се куће седмично отприлике мењају. Првенствено се саопшти тема, тако да свако има времена да размисли о њој, онда дођу, помоле се, прочитају неки одељак из Светог Писма, који се односи на тему, после тога разговарају. Свештеник руководи са разговором; после тога се заједнички вечера и разговор настави. Можда би било време да се поразговара и о овоме, уколико је то примениво на наше прилике.

Митрополит црногорско-приморски г. Данило: Чуо сам из предавања а и из дискусије, гдје се говори о „малој цркви”. Једни кажу да је мала црква у епархији, други да је у парохији. То јесте тако, али ја бих хтео да истакнем још једну веома важну, боље рећи основну пројаву мале цркве: породицу. Породица је основна ћелија, да се послужим и ја са тим често употребљаваним изразом, она је основ наше Цркве и наше вјере. Ако ми немамо добру породицу која вјерује и породицу која хоће да поможе Цркву, ми не можемо напријед ићи. Јер ту је основ, ту треба родитељи да васпитавају своју дјецу и да их упућују да се иде напријед. Да наведем један примјер из своје праксе, један случај који ми се догодио у Котору прије 10—12 година. Био сам позват на Велики Петак да вршим богослужење у том дијелу епархије гдје се вјерници, православни и католици, узајамно посјећују, католици дођу у православну цркву а православни у католичку цркву. Приликом кађења тог Великог Петка примијетио сам једну католикињу, држала је дијете од око годину дана. Кад год сам кадио она се крстила, али није заборављала да прекрсти и своје дијете. Дакле, дјецу, треба од самог почетка уводити у вјеру. Да би то могли да постигнемо, треба првенствено да оспособимо породицу за тако нешто. Свештеник треба да се труди ко-

лико је то у његовим моћима, да створи вјерну породицу, одану Цркви и Богу, да би онда та породица могла исправно да васпита своју младеж. Вјерници се не стварају административним путем, него сталном бригом о њима, сталним посјеђивањем породица од стране свештеника, сталним трудом и радом на њиховом духовном усавршавању.

*

Овим је завршена дискусија поводом предавања Преосвећеног г. Данила.

Литургијски живот — срж парохијског живота

На општу тему овог Симпосиона „Парохија као жива молитвена заједница“, или још боље: „Парохија жива литургијска заједница“, моје предавање носи наслов: „Литургијски живот као срж и центар парохијског живота“, то јест, Света Литургија као срце целокупног парохијског живота. Одмах се истичу два појма као централна, и њих треба овде подвући и о њима проговорити. То су *Парохија* и њена *Литургија*, литургијски живот — парохијски живот.

У текстовима Новог Завета, у текстовима Светих Отаца и у Литургијским текстовима до данас важећим у Православној Цркви скривено је присутно једно мистичко али реално појстовећење Литургије и Парохије. Наш назив „Парохија“, или „Парокија“ — грчки *παροικία* —, врло је карактеристичан и одаје древно црквено самосазнање о потпуној Цркви Божјој која привремено „борави“ (*παρ-οικετ*) у дотичном месту у овом свету. То је бољи назив неголи назив *нурија* (грчки *ενορία*), који означава *ограничену* црквену јединицу, непотпуну и несамосталну, управо онакву каква је данас наша парохија, која је међутим као оваква постала тек у 3. веку. Стара Црква је *Парикијом* називала месну, локалну Цркву, и то као потпуну и самосталну црквену заједницу, увек и обавезно са Епископом на челу, и увек једну и јединствену у дотичном месту. Када су у 3. веку настале парохије као данашње формације, тј. као делови једне локалне Цркве, оне су ипак и тада и све до данас остале онтолошки зависне од свога Епископа, од епископалне Цркве (због чега се од тада само једна црква у дотичном месту назива *саборна* или *катедрална* црква), то јест парохије су остале зависне од Епископа и епископоцентричне организације Цркве, јер је Црква са Епископом на челу *догматска* и *канонска*, тј. стална и непроменљива структура Цркве Божје (док остале административне организације Цркве, као: архиепископска, митрополитска, патријарашка, аутокефална нису догматске структуре, нису онтолошке јер нису литургијске, и зато су променљиве структуре, и кроз историју Цркве су се мењале). Речено језиком савремених православних богослова, стара Парикија, тј. данашња Епископија (и тек онда унутар ње епи-

скопоцентрична, тј. битно од Епископа зависно организована парохија) јесте непроменљива, *евхаристијска, литургијска* структура Цркве, док су друге неевхаристијске структуре Цркве променљиве. Узгред речено, у овој екисиолошкој тачки се и налази битна разлика између нас Православних и Римокатолика у схватању Цркве, али то је питање за себе.

У поменутих дакле, текстовима, као што рекох, поистовећује се Литургија и Парохија = Епископска црквена заједница. Стога ћемо ми и на даље говорити пре свега о црквеној заједници на челу које стоји Епископ, што је у суштини догматски и исправно, јер је у крајњој линији на челу сваке парохије Епископ, без кога свештеник, парох, не може ни вршити свету Литургију (свештениково рукоположење од Епископа, освећење св. престола од Епископа, антиминос потписан од Епископа, неопходно помињање Епископа на Литургији).

Епископ је видљиви центар и глава Цркве на земљи, али Епископ у црквеној заједници окупљеној на светој Литургији, не Епископ изнад и изван своје локалне Цркве (као напр. само администратор, или као „власт“, или „правно лице“ итд.). Црква је заједница у Христу Бога и народа Божјег, и Света *Литургија* [λειτ-ουργία од λείτος = народни (λεως, λαός = народ) и εργον = дело, посао, акција] зато јесте *општеномодно*, заједничко дело Божје у Христу, у којем се људски скуп (сабрање верних) трансформише у Цркву Божју. Сама реч *Црква* (Εκ-κλησία) означава: од Бога сазвано *сабрање* верних и њихов одзив на тај Божји позив, одзив доласком на богозвани скуп око Христа, на Чијем месту и у Чијем обличју предстоји том скупу Епископ, као жива слика Христа (eis τόπον καί τὸν Χριστόν , како је говорио Свети Игњатије Антиохијски). Нема зато Епископа изван црквене заједнице, а црквене заједнице нема изван свете Литургије као евхаристијског сабрања верних у Христу. Зато су Свети Апостоли и постављали Епископе као предстојатеље и главе помесних црквених заједница — локалних али потпуних Цркава Божјих —, чији је главни циљ био да народу предстоје и првослуже Богу (= богослуже, литургишу), на челу заједнице свих верних тога места, као што вели Апостол Павле у Посланици Јеврејима: „Јер се сваки архијереј (= Епископ) за то поставља да *приноси даре и жртве Богу*” (Јевр. 8, 3). Или како то каже древна молитва епископске хиротоније у *Апостолском Предању* Светог Иполита: „Срцезналче свих, Господе, дај овоме слуги Твоме којег си изабрао за епископовање да пасе стадо Твоје свето и да Ти првосвештенствује беспрекорно, и да *Ти литургише и приноси Теби дарове свете Твоје Цркве...*” Према томе, Епископ тек као архијереј, као *литург* јесте предстојатељ и глава Цркве, глава пре свега у том смислу што као литург возглављује *литургишу*у *Парикију*, што началствује у служби (= литургији) богослужеће, литургишуће молитвене заједнице, тј. Цркве. Све остале његове функције, дужности и права, сва власт и положај који има у Цркви, извиру и произилазе из овог његовог положаја и служења у светој Литургији усред народа Божјег.

На овај начин долазимо до истине и факта откривања саме *тајне* Цркве на светој Литургији, у којој и којом се открива и манифестује Црква у своме јединству као *заједница* народа Божјег у Христу, *заједница* верних као *Тела Христовог*, не апстрактног него стварног у светој Евхаристији, коју Дух Свети реализује преко Епископа око кога су окупљени верни. Ово откривење тајне Цркве на светој Литургији и јесте основна претпоставка оваког дела, и посла, и рада, и служења у Цркви. То је основна претпоставка, полазна база за сваку катихизацију, за целокупно парохијско поучавање у вери и изграђивање, за целокупни живот и рад. Тако Црква, као тајна Божја у Христу, јесте и извор и основа и крајњи циљ сваке катихизације. А Црква је пре свега Литургија, црквена заједница окупљена на Литургији са Епископом на челу и презвитерима и ђаконима око њега (макар и били подељени на парохије, али битно неодољиви од Епископа).

У Православној Цркви не постоји света тајна Евхаристије као „једна од седам тајана” међу другим тајнама, него постоји света Евхаристија као Литургија, као Божанствена *Служба* целе Цркве. Ово је врло важно нагласити, јер новије школско богословље то често заборавља, па смо и ми тако учили из наших школских уџбеника. Али, Богу хвала, сам литургијски живот наше Цркве враћа нас на оно што Православље јесте и што је одувек било — на Свету Литургију као *тајну* саме Цркве, која собом све обухвата, из које све извире, и у коју све увире. Света Евхаристија није само „једна тајна” (макар се звала и „света тајна причешћа”), него је она Литургија Цркве Христове, у којој се Црква као заједница верних идентификује са Црквом као Телом Христовим, Телом евхаристијским и еклисиолошким, које је увек само Једно — Тело Христа Богочовека.

Ако бисмо као хришћани, и за себе и за друге људе у свету, хтели да најпростије идентификујемо Цркву Божју, да покажемо и манифестујемо и историји — *hic et nunc* (сада и овде) — сами *идентитет* Цркве као такве, онда то можемо учинити само указујући на свету Литургију, тј. на пројаву пуноће Цркве на њеном евхаријстичком сабрању свих верних око свога Епископа ради свршавања свете Литургије. Јер, само биће и живот Цркве Божје пројављују се тек у целосном акту Литургије, у чину литургисања и служења живе Цркве Христове Богу Живом и Истинитом, силом и дејством и наиласком Светога Духа. Зато је, ето, литургијски живот Цркве извор, и центар, и срж свецелог живота Цркве, Епископије, Парохије. Стога није никакво чудо што, напр. Апостол Павле, потпуно идентификује сабрање верника ради свршавања свете Литургије са самом Црквом Божјом. Пише он напр. Коринћанима: „Цркви Божјој која обитава (или пребива, борави) у Коринту”, тј. пише правој и потпуној Цркви Бога Оца и Христа и Духа Светога која *обитава* у граду Коринту и пројављује се када се *саберу сви верни* на литургијско сабрање (којем сабрању и пише свети Апостол, јер зна да ће његова Посланица управо на том сабрању бити прочитана, као што се и данас чита пред вернима на Св. Литургији). Другим речима, Апостол пи-

шући Цркви пише уствари литургијском сабрању верних, литургијској заједници. То је први појам Цркве као *собрања* и *сабора* верних. Тек другостепено може се схватити Црква као *расејани* верници у једном месту, или у свету, али и тада они као верници нису коначно *расејани*, него остају стално позвани и увек изнова позивани на *Сабор* који се никад не разилази. Мада се и разилазе телима, они остају позвани и призвани у заједницу Тела Христовог, коју заједницу конкретно остварују и конкретно пројављују кад се у Литургији окупе и са Христом се и међусобно сједине на најтешњи начин. А када се после сваке Литургије разилазе, верни се опет и поново враћају ту, на сабор и сабрање = у Литургију, у заједницу којом Црква пројављује и одсликава себе као себе, као *Цркву* Божју, као *предујам* и *предокушај* и *антиципацију* Царства Божјег, као *есхатолошку заједницу* Народа Божјег у Христу остваривану и пројављивану у свету благодаћу Господа Христа, љубављу Бога Оца и заједницом Духа Светог (ср. 2 Кор. 13, 13 и Св. Литургија, возглас на почетку канона Евхаристије). Једном речју, Црква у Литургији *оваплоћава* себе као целу = *католичанску* Цркву Божју, као једно *Тело* једнога *Свецелога* Христа.

Света Литургија, као литургишућа заједница верних који у Духу Светоме образују Тело Христово, мистириолошки садржи у себи и пројављује *свечели Домострој* Свете Тројице — телесну богочовечанску Христову Икономију спасења света, свршавану на делу, у пракси, јер је Литургија највеће дело Цркве. Литургија је саборна *дракса* Цркве, којом ми *партиципирамо* (приопштавамо се, причешћујемо, заједничаримо) у самом бићу Цркве као Тела и Пуности Богочовека Христа. То је оно што Свети Апостол Павле хоће да каже кад говори да је Света Евхаристија „*заједница*” — *κοινωνία* — *тела и крви Христове: Јер је Један Хлеб — једно тело смо многи, јер се сви од Једнога Хлеба причешћујемо*” (1 Кор. 10, 16—17). Или, како то вели Свети Златоуст: „Христос, дајући нам Своје тело, учинио је нас Својим телом”, тако да „сви смо постали *Један Христос*, пошто смо тело Његово”. Од ове свете литургијске тајне Цркве нема веће истине о самој Цркви, и стога из светог евхаристијског бића и живота Цркве извиру све њене тајне, све њене истине, све њене стварности, сва њена катихизација.

Ова литургијска и еклисиолошка истина Цркве остварује се дејством Светог Духа, Кога литургијска, црквена заједница, на челу са својим Епископом и од њега постављеним свештеником, непрекидно молитвено *призива* (отуда безусловна потреба *епиклезе*, од почетка до краја Свете Литургије) да Он сиђе „на нас и на предлежеће Дарове”, да доласком Својим принети хлеб и вино претвори у Тело и Крв Христову, а нас све, „који се од Једнога Хлеба и Једне Чаше причешћујемо”, да сједини „у Једно Тело Христово”, у заједницу Једнога Духа Светог, на испуњење Царства Небескога (Св. Литургија Василијева и Златоустова).

При нашем учешћу и причешћу у Светој Литургији не треба тај чин да сводимо само на мисао да је, ето, потребно да добијемо

сваки у себе једну светињу, која схоластички може бити схваћена само као нека ствар за себе и по себи, као нека објективирана свест у честици хлеба претвореној чудесним начином у тело Христово, и честици вина претвореној у крв Христову, него литургијско партиципирање и причешће у Светој Евхаристији треба схватати као истинску и живу *заједницу светих у Једино Светоме* Господу, као *заједницу светих у Светим Тајнама* и међусобно у Христу (дакле, не само као *communio in sacris*, него и као *communio sanctorum*), или укратко речено: као *заједницу и заједничарење у једној и јединственој свеобухватној Тајни Христа* (*Τὸ μυστήριον τοῦ Χριστοῦ* — Еф. 3, 4; 5, 32; Кол. 2, 2; 4, 3) која и јесте *Црква*, Црква као једно и јединствено евхаристијско и еклисиолошко *Тело Богочовека Христа*. Ово потпуно и свестрано заједничарење у Светој Литургији, нема сумње, кулминира у причешћу Телом и Крвљу Христовом, али то не треба издвајати само за себе, јер онда може бити речи и о причешћу изван Литургије, као код болесника, али онда то није Света Литургија Цркве. Причешће болесника, шта више, ни оно не може бити схваћено изванлитургијски, јер је то само пружена литургијска рука до болесника, као члана Цркве, који није у могућности да дође на литургијски скуп, или рука продужена до онога који је из благоразумног и благословеног разлога тренутно отсутан, као што то каже и сама црквена молитва. Међутим, и тај тренутно отсутни члан Цркве сво време остаје позван и позиван за трпезу Господњу, за Вечеру Царства Божјег, која се даје овде и сада на земљи, у заједници деце Божије, а представља сакраментално предокушање, литургијско у тајни остварење есхатолошке пуноће оне Вечере Господње у Царству Небеском, у Невечерњем Дану Царства Христовог, која ће уствари бити вечна Евхаристија. О томе нам тако јасно говори Свето Еванђеље. Довољно је да се само присетимо еванђелске приче о свадби Царевог Сина, о вечери коју је приредио Богати Човек и на коју он позива званице своје, а такође и приче о сабирању риба мрежом, као и других сличних еванђелских прича, — па да схватимо колико ове ове Спаситељеве приче садрже у себи једну евхаристијску, литургијску позадину, а зато се само у контексту Цркве као Литургије Божје могу правилно схватити и тумачити.

Узмимо, само за пример, још неке новозаветне текстове да бисмо видели колико су они тек у литургијској позадини и реалности Цркве као заједнице појмљиви и схватљиви. Дивна химна Светог Апостола Павла у 13. глави I Коринћанима сматра се као врхунски текст Хришћанства, ненадмашно сведочанство о моралној и духовној узвишености Хришћанства. Међутим, та химна љубави налази се и схвата се само унутар евхаристијског контекста те Павлове Посланице, јер Свети Апостол од 10. до 14. главе континуирано говори Коринћанима о њиховом окупљању и учешћу у Светој Литургији и о проблемима везаним за те евхаристијске скупове. Препорука за узвишени пут љубави (у 13. глави) само је претпоставка да Коринћани могу без духовне штете, тј. истински и спасоносно, учествовати у литургијској заједници целе Цркве Коринтске. Читајте под овим светлом

поменуте главе у I Коринћанима и видећете да сви проблеми и настајали су и решавани су у склопу молитвеног литургијског сабрања, у склопу Свете Литургије Цркве. Зато Апостол и упућује Коринћане на све оно што је потребно да се оствари права заједница Тела Христовог, које је Црква. Овде, дакле, опет долазимо до констатације да постоји стварно идентификација Литургије и литургијског сабрања верних, тј. идентичност Литургије са самом Црквом као Телом Христовим, као заједницом Јединородног Сина Божјег међу многим браћом Његовом (Рм. 8, 28—32). Из овога изводимо закључак да је литургијско сабрање верних прва и основна претпоставка Свете Литургије и свега онога што се на њој збива и чини, па према томе и катихизације. Зато и постоји изричита одредба у Православној Цркви, писана или неписана али свима позната као неприкосновени литургијски закон, да сам свештеник не сме и не може да служи Свету Литургију. То добро знају чак и усамљени монаси пустињаци и стога се строго држе. Свештеник не може да служи Литургију ако нема тела верних око себе, ако нема заједницу народа Божјег, јер је Литургија опште, народно дело Божје, јер је, једном речју, Литургија црквени акт, саборно дело, а не приватна или лична ствар свештеника или појединца.

Света Литургија је, дакле, по својој природи *заједница* и ствара заједницу. Стога је, пре свега, потребно наше освешћење и осазнавање црквености, саборности, заједничности Свете Литургије, наше враћање на то сазнање, које је толико присутно у самој Светој Литургији наше Цркве, то јест сазнање да је Литургија истоветна са црквеном заједницом у њеном акту свршавања тајне Евхаристије, на којој се Син Божји приноси за живот света и тако остварује наше спасење у Једном Телу Своем, у једној Заједници Светога Духа, на славу Бога Оца.

Света Евхаристија је есхатолошко пројављивање Цркве овде и сада, у њој се збива и остварује за нас продор у свет и време оног *Есхатона*, онога Последњег у нашој вери што је Бог обећао и што даје онима који Га љубе, а што нам је припремљено и резервисано за сву вечност. Она је тајна Сина Љубљенога и нашег богооблагодаћења у Љубљеноме, она је Богочовечанска Тајна сједињења и јединства Бога и човека у Једноме Христу, у јединству Њега као Главе и Тела, које је Црква Његова.

У Светој Литургији нам се открива и даје Небеска Литургија, како би рекао Владика Николај, а она и јесте садржај наше вечности у Христу, у вечном Царству Свете Тројице. То је оно еванђелско слетање орлова са свих страна на „тело“ (πρωμα — Мт. 24, 28), на жртву Јагњета Божјег, то јест сабирање и окупљање све деце Божје расејане по свету, сабирање на Вечеру Богатога Цара и на Свадбу Царевог Сина, на Брак Христа и Цркве. То нам, ето, откривају новозаветни и светоотачки и литургијски текстови. Интересантно је пак да у свима њима нигде нема дефиниције Свете Литургије. Постоји само једна снажна реалистичка слика — Црква као *Тело Христово*, а то опет указује на то да су Црква и њена Литургија реалности које се унапред предпостављају као дате чак и за само Еванђеље, за само

Свето Писмо и за све остале догматске и моралне истине и учења наше вере. Црква и њена Литургија то је простор и атмосфера у којој свака истина и факт наше вере и живота живи и дише и постоји нормално и спасоносно за нас. Зато је сасвим у праву био велики православни богослов, Алексеј Хомјаков, када је рекао да Православну Цркву разуме само онај ко разуме и схвата њену Литургију. Јер стварно, Православна Црква само на Литургији потпуно манифестује и идентификује себе као Цркву Бога Живог, као Дом Очев, Тело Христово, Обиталиште Духа Светог.

И ето, та једна и јединствена тајна Христова, Богу хвала, и до данас живи и постоји у Православној Цркви као основна реалност нашег хришћанског бића и живота. Моја је молба: да то не смемо заборавити. Осазнајмо најпре сами шта је то Литургија, а не игнорантски да се усуђујемо да дигнемо дрску руку да нешто реформишемо у Литургији. Сви евентуални успеси добијени од тих реформи, биће само краткотрајни, ефемерни „блицеви“, а онда ћемо убрзо чупати косу своју шта смо урадили и како тек треба исправљати грешке тог реформаторства. (Слично чине западни хришћани, пре и после Ватиканског концила, али је сада тешко једном изгубљену равнотежу васпоставити).

Није узалуд Православна Црква била и остала традиционално *литургијска* Црква, Црква пре свега у служби и служењу Богу, у *богослужењу*, из којег онда извире свака друга њена делатност и активност. Кад су једног православног руског епископа, у ситуацији изразито тешкој за Руску Цркву, питали западни хришћани: Шта ви као православни хришћани радите и какву мисију у свету вршите? — он је на то одговорио: *Ми служимо Литургију*. Сигурно да западни хришћани нису из тог његовог одговора много схватили, али је овај православни владика сасвим правилно одговорио. Јер то је једино оно што као православни можемо данас у свакој ситуацији да радимо и да останемо верни себи, верни Христу, верни Богу. Све друго што радимо, ако не извире из тога, можда је боље да и не радимо, јер после ће требати још и да поправљамо оно што је нелитургијски урађено, јер је неспасоносно.

Светих Дванаест Апостола, после силаска Духа Светог на њих у дан Педесетнице, одмах су се почели *сабирати заједно*, на „једно исто место“, на молитву и на „ломљење хлеба“ по домовима, то јест на Свету Литургију. Из тога су онда исходили и на то се увек поново враћали. Тако се кроз њих Хришћанство јавило свету у историји као *заједница*, као *Црква* богопозваних људи на спасење у Христу. У име те заједнице у Христу они су иступали као сведоци и проповедници Христа, Спаситеља света. Тако су они, са верницима око себе, представљали есхатолошку заједницу народа Божјег у историји, и онда су људима и народима проповедали Еванђеље Христово и крштавали их унутар те заједнице и за ту заједницу Цркве. Наравно, нису сви који су ступали у заједницу Цркве били идеални хришћани; знамо да је и прва Црква имала своје проблеме, свађе и сукобе, на пример: још у Јерусалиму, у Коринту, у Галатији. Али, проб-

лем није у томе да ли је било или није било проблема у првој Цркви, него је главно да су сви проблеми првих хришћана постављани и решавани унутар молитвене заједнице, и то окупљене заједно на Литургији, јер од тог саборног решавања и зависило је да ли ће неки хришћанин моћи и даље да учествује у литургијском сабрању свих верних, или ће бити одвојен и искључен, чиме ће уствари бити искључен из Цркве. Једном речју, припадност Цркви означавала је у старој Цркви учешће у Светој Литургији.

Пренето на данашњу ситуацију ово значи: све што радимо за наше вернике, чак и за оне који још не верују и не припадају Цркви, треба да радимо не просто зато да их „придобиемо“, него зато да их повежемо са Црквом, да их укључимо у Свету Литургију. Свака наша друга делатност да буде усмерена ка једном циљу: ка живом и активном учествовању у *Служби* Божјој са браћом својом, учешћу и *причешћу* у Вечери Господњој, јер без тога нема припадности Цркви и нема живота вечног. Наш прости народ то добро осећа и зна, па зато и каже за некога: тај и тај није хришћанин, потурчио се, јер никад није ишао у цркву, није се причестио; није, дакле, учествовао у Светој Литургији. То је, дакле, и за наш народ последња провера да ли смо хришћани. Нека тај наш прости народ и не долази редовно у цркву и на Свету Литургију, али својим доласком уз Пост и на Празнике — да присуствује и учествује на *Служби* Божјој и да се причести, он тиме показује да није изгубио правилно сазнање да је само учешће и причешће у Литургији стварни знак и доказ припадности Цркви Божјој.

Рекао бих овде са смелошћу да се не слажем са мишљењем да наш пастирски покрет треба да је од Цркве ка свету, ка људима, породици, друштву итд. Напротив, покрет треба да је обратан: од људи и света ка Цркви, ка учешћу у Светој и Божанској Литургији. Томе служе све друге радње и делатности Цркве, све њене свете тајне. Јер, најважнији акти Цркве, као што су: поучавање у вери и примање у Цркву кроз крштење, затим миропомазање, рукоположење, брак, монашење, покајање и исповест, и уопште сви други свети чинови, свете тајне и молитвословија, све је то окренуто ка довођењу људи у заједницу Цркве и увођењу у Свету Литургију — ради крајњег и потпуног сједињења са Христом. Слободно можемо рећи, да су све свете тајне и свештенодејства уствари подређене Светој Литургији, а она није подређена ничему другоме. Јер она је врхунац и круна свих светих тајни, како нам о томе недвосмислено сведоче и Свети Оци, највећи литургичари и литургиолози Цркве, а сведочи нам и сав богослужбени поредак и устав — типик — наше Православне Цркве. Погледајмо то мало изближе.

Сва катихизација древне Цркве била је уствари мистагогија, тајноводство ка крштењу, а само свето Крштење претходило је Светој Литургији да би новокрштени онда могао да учествује у литургијском општењу и причешћу са вернима. Свето Крштење је као чин то и данас остало у нашој светој Цркви. Сетимо се шта говори свештеник у молитвама када дете, или данас када опет и све више одрас-

ле младиће и девојке крштава: „Господе, учини га чланом Твоје свете Цркве; назидај га на темељу Апостола и Пророка; учини га срасленим уdom Христа Твога; дај му печат дара Светога Духа Твога, и приведи га причешћу светог Тела и Крви Христа Твога”. То јест молимо се да Господ новокрштеног учини заједничарем у Христу и Телу Његовом, телу црквеном и телу евхаристијском, које је једно и исто, јер је једно Тело Христово, а не више њих, као што о томе богомудро говори Николај Кавасила. Истина, Светим Крштењем се већ ступа у Цркву, али се ступа да би се остало и *живело* у заједници и јединству са Христом и Телом Његовим. Пуноћа пак ове заједнице остварује се учешћем и причешћем у Светој Литургији верних.

Исто је тако и са светом тајном Миропомазања: новокрштеноме, или ономе који приступа Православној Цркви из неке секте или јереси, даје се печат дара Духа Светога да би тако запечаћен могао постати удеоник Трпезе Господње — Хлеба живота и бесмртности, који се даје само у Православној Цркви. И свето Миропомазање, као и свето Крштење, вршени су у старој Цркви пред Свету Литургију, да би новозапечаћени члан могао затим приступити Чаши новог живота као једином извору нетрулежности за трошно људско биће.

Такав је исти случај и са осталим светим тајнама Цркве: све су оне вршене, а и данас тај принцип у суштини остаје исти, испред Св. Литургије да би њихови примаоци могли узети затим удела у Литургијској заједници и евхаристијском општењу са осталим вернима. Узмимо на пример свету тајну Покајања и Исповести. Према древној молитви, која се и данас чита при Исповести (а не она новија молитва Петра Могиле, тзв. „разрешна”, састављена под латинским утицајем), каже се: „Господе Боже наш, спасење слугу Твојих, Милости и Добри и Дуготрпељиви... помилуј овог слугу Твог, опраштајући му сваки грех, вољни и невољни, *примири га и присаједини Светој Цркви Твојој у Христу Исусу Господу нашем*”. Ово јасно показује да тајна Исповести и опраштања грехова јесте најтешње спојена са учешћем у Литургији као заједничарењем са осталим вернима, од којих се грешник својим гресима био отуђио. Јер грех према Богу је истовремено и грех према телу Цркве, према заједници браће своје. Стога и данас покајање и исповест претходе светом причешћу на Литургији.

Што се пак тиче свете тајне Свештенства, она је и данас неодољиво спојена са Светом Литургијом, на којој се једино и рукополаже свештеник или епископ, јер се новохиротонисани дотадашњи лајик (= члан *лаоса*, тј. народа Божјег) поставља *унутар* живе црквене заједнице да за њу и испред ње приноси Богу молитве и мољења и дарове свете Цркве Божје. (Ср. „за грехе наше и за народна незнања”). Свештенство је стога незамисливо изван Литургије, отуда и нема ни једног ваљаног рукоположења ван Литургије. Преко тајне Свештенства управо се и преноси оно апостолско-епископско-свештеничко сабирање и центрирање читаве Цркве око светог престола Божјег — на Жртвеник Јагњетов. Само зато што епископ и свештеник треба да предводи народ Божји и да *унутар* њега и за њега свршава Свету

Литургију, зато и не може бити рукоположен ван Свете Литургије, него само усред молитвеног сабрања верних, то јест усред литургијске заједнице за коју се он и рукополаже. Ово исто важи и за све остале црквене клирике, али нарочито за епископе и свештенике, који не могу бити хиротонисани без назначења одређене епархије — а то значи без *верника* тога краја — и без назначења одређеног храма у коме ће служити. Што Православна Црква није никада одвојила чин хиротоније од Свете Литургије то већ само по себи много говори. Ако пак хиротонија даје аутоматски власт проповедања Речи Божије и катихизације, онда то такође значи да је и катихизација неодвојива од Свете Литургије као свога извора и центра, и као свога циља.

Слично је такође и са светом тајном Брака, која се у старој Цркви свршавала унутар Свете Литургије (најчешће на Малом Входу), као што то и данас видимо, макар и само трагове од тога, у самом чину венчања (видети и рад о. Јована Мејендорфа: Брак и Евхаристија). У неким Православним Црквама обнавља се та стара пракса укључења чина венчања у почетак Свете Литургије, па се онда даље за новобрачнике чита свадбени Апостол и Еванђеље, затим се додају и посебне јектеније, и на крају се они причешћују из заједничког са свима осталима светог Путира. Исто ово треба рећи и за посебне свете тајне, као што је чин монашења, водоосвећења, поготову освећења Светог Престола. И оне су такође по православном предању укључене у Свету Литургију.

Новији Свети Отац Цркве Православне, Свети Григорије Палама, унео је и укључио је у само епископско Исповедање вере ову вековну православну истину и праксу: исповедање да је Света Литургија срж и синтеза и круна ових осталих светих тајни и богослужби: „Примамо, вели он у свом Исповедању вере, сва црквена предања, писана и неписана, и пре свих најтајанственију и најсветију Службу и Причешће и Сабрање (= Литургију), од које и свим осталим службама долази савршенство, у којој (Служби), у спомен Онога који је Себе не унижујуће понизио и тело узео и ради нас пострадао, по богореченој заповести Његовој и самодејству (Његовом), бивају свештенослужбеници и обожени најбожанскији Дарови, Хлеб и Чаша, и где се савршава само оно и живоначално Тело и Крв, и дарује се неизрециво причешћивање и општење са Исусом онима који чисто приступају”. (Види наш превод Исповедања у „Теол. погледи” 4/87 г.).

Зато, дакле, сав остали богослужбени и светотајински живот наше парохије треба да је подређен Светој Литургији, да ка њој води и у њу уводи вернике, јер је то тако и по црквеном предању и типiku и по догматском и богословском смислу свом установљено од Светих Апостола и Отаца. Зато је и установљена једна и једина, општа и заједничка за све, Света Литургија. Нема посебних ни приватних Литургија, као што нема ни посебних погребних, пасхалних, постних или радостних Литургија (Преосвећена Служба је уствари само свечан великопосни начин причешћа верних, али то није потпуна Литургија). Литургија је једна и једина, зато је њен централ-

ни део — од Великог Входа до Причешћа — увек исти и непроменљив, увек крсноваскрсна заједница Смрти и Васкрсења Господњег, литургијско обзнањивање Смрти и Васкрсења Његовог докле не дође (ср. 1 Кор. 11, 23—26). Зато је свака Света Литургија *Пасха Господња*, којом се обухвата и сједињује све што је на небу и на земљи, сва бића и сви људи, све време и сва вечност. И не само формално обухвата, него је Света Литургија у сржи својој раскриће есхатолошке пуноће тог јединства свих и свега у Христу; она је истински предокушај и антиципација онога што ће нам се дати у Царству Христовом *непосредније* и *потпуније* („истјеје” — *ἐκτελεστέρον*, како каже молитва после светог Причешћа).

Зато наш први и основни пастирски и катихетски задатак треба да је *катихизирање за Литургију*, за Цркву, за црквену молитвену евхаристијску заједницу, да у њој учествују наши верници, јер ту онда они добијају највећу могућу науку, на делу и у пракси, самом партиципацијом, опитну науку шта је то вера наша и шта има Црква да нама људима даде. Наше катихизирање ће их катихизирати и изграђивати, дајући им сазнање и осећање, то јест стварни доживљај и духовно искуство превладавања и превазилажења греха и смрти. Јер Света Литургија представља објављивање и оваплоћавање Христове победе над грехом, смрћу и ђаволом, и наше партиципирање у тој победи. Литургија је превазилажење и превладавање светске греховне раздељености и разбијености, наше људске отуђености од Бога и међусобно, она је у Христу воспостављање оног првобитног богоцентричног јединства света и рода људског, као једне заједнице у једном Дому Божјем.

Живећи у свету и друштву, разбијеном и разједињеном људским грехом и демонским злом и поробљеном доминацијом смрти, ми људи осећамо да смо немоћни да ту разједињеност и ту доминацију зла и смрти надвладамо, ни у себи ни међу нама. Али зато, долазећи на Свету Литургију и учествујући у њеној богочовечанској драми Христове смрти и васкрсења, причешћујући се Христовом победом над смрћу и даром живота вечног, ми у Литургији сазнајемо и доживљавамо да овај и овакав свет и живот имају свога Спаситеља и своје истинско спасење, јер нам Света Литургија даје стварни предукус и предокушај, антиципацију те Христове божанске победе, победе над грехом и трулежношћу, над злом и смрћу, над демонским отуђењем и разједињеношћу нашом, и са Богом и међусобно. Тајну истинског спасења и исцељења света и све твари, а пре свега човека и рода људског, целокупне природе људске у Христу Богочовеку, ми верни можемо о томе да сведочимо и себи и другима у свету, да сведочимо — да је „вера наша ова победа која побеђује свет. И ко је онај који свет побеђује, осим онога који верује да је Исус Син Божји? Ово је Исус Христос, који дође водом и крвљу и Духом; и Дух Свети је онај који сведочи, јер је Дух истина” (1 Јов. 5,4—6).

Истина, излазећи из Свете Литургије поново у свет, ми знамо да нас у свету поново очекује борба са грехом и злом, са властима и силама и духовима злобе поднебеске, како вели Свети Апостол,

али ми добро знамо да је Христом светско зло у корену своме побеђено и сасечено и да је спасење свету и људима обезбеђено, само ако људи хоће Христу веровати за живот вечни, и ако вером и покајањем за Њим хоће поћи. Света Литургија Цркве, стога, није коначна и крајња, завршна победа свег зла и смрти у свету, јер када би то било онда би се историја већ завршила, дошла би одмах Парусија и последњи Суд. Литургија је, међутим, ипак стварни предокушај и предујам и залог крајње победе Христове и наше над злом и смрћу, над свим разједињујућим и разорним силама зла у свету, и ми, излазећи из Свете Литургије у свет, који још у злу лежи, сведоци смо и проповедници те победе Христове и наше у Њему. Ми се враћамо у свет који у злу лежи, али само зато да бисмо опет и поново из света се вратили и стално враћали у Свету Литургију као залог и гаранتيју коначне победе Божје над сатаном победе живота над смрћу, јединства над разјединошћу, љубави над мржњом, светлости над тамом, истине над лажју. Враћајући се из света, упрљани као људи светским злом и грехом и страстима, ми осећамо и знамо да је само Јагње Божје Оно које узима на себе грехе света, и зато к Њему приступамо и пред Њега полажемо све грехе своје, све смрти, сва страдања, да их Он Крвљу Својом опере и очисти и да нам дарује, у литургијском општењу са Собом, предокушај тајне Царства Свога, Он — Једини Свети и Једино Освећење наше, једини Спаситељ и једино Спасење наше, једини Победитељ греха и смрти и Дародавац живота и бесмртности. „Јер тако заволе Бог свет да је и Сина Свога Јединороднога дао, да свако који Га верује не погине, него да има живот вечни”.

Излазећи са Свете Литургије ми се враћамо нашем свакодневном животу и раду, али је наш хришћански позив и задатак да сав наш остали, ванлитургијски живот учинимо пројекцијом онога што смо у Светој Литургији видели, доживели, опипали и окусили. То ће онда бити наша права и истинска православна катихизација, сведочење о виђеноме и доживљеноме и окушаноме. „Окусите и видите како је благ Господ!” — то је стални литургијски и, ја бих рекао, катихетски позив и призив Цркве свету и људима око нас. Ништа веће и важније ми људима око нас не можемо рећи и посведочити него оно о чему нам Света Литургија опитно сведочи: „*Видесмо Светлост Истиниту, примисмо Духа Небескога*”. Видесмо и окусисмо светлост Христове коначне победе над злом и смрћу, примисмо и доживесмо Духа Светога Утешитеља, који нам ту Христову победу у Св. Литургији остварује и актуализује, сада и овде, у овом историјском моменту и на овом географском простору где живимо. Зато Света Литургија, од почетка до краја, јесте дело Духа Светога, мистичка у Духу Светоме реактивизација целокупног дела Христовог, целог Домостроја спасења и преображења и обожења света. Зато је Света Литургија божанствена и обожујућа, благодатна радња, служба, заједница Духа Светога (2 Кор. 13, 13), без Кога за нас нема ни Цркве, ни Христа, ни Бога. Отуда, Света Литургија није само наше људско дело, неки „колективни”, „конгрегацијски” збор људи, или филан-

тропска слога и сарадња здружених људи, него је она истинска *Богочовечанска Заједница* Бога и Његовог народа, заједница Свете и Животворне Тројице и нас верника и службеника Њених, верних служитеља и саслужитеља Духа Светога.

Света Литургија Цркве Православне јесте тријумфални факт, живо оваплоћење Христове победе над светом, али је она то само кроз тајну смрти и васкрсења Христовог, коју тајну Света Литургија стално мистириолошки, благодатно-реално понавља и продужује. Стога је и мукотрпни пут Цркве Православне кроз историју, у целини и у свакој *парикији*, у сваком свом *обиталишту* где се свршава Божанствена и тајанствена Служба ломљења Хлеба и пијења мистичке Чаше, био такође пут литургијски, пут крсноваскрсни, кроз тајну сталног доживљавања на себи смрти и васкрсења Христовог и сведочења о тој смрти и васкрсењу Богочовека. Зато је Света Литургија била одувек божанска колевка и крстионица Православља, из које су се рађала деца Цркве Христове, свети Мученици и Исповедници, Подвижници и Крстоносци праве Вере и правог Живота. Такође је Света Литургија била и извор и трпеза хране и пића за сву верну децу Божју, за све истинске православце. Без Свете Литургије нема нам живота ни спасења, и зато сваки наш посао и делатност, макар били и високо морални и филантропски, и друштвено корисни и напредни итд., ако нису литургијски и литургиоцентрични, ипак на крају крајева не доносе коначне и трајне резултате, јер не доносе коначно спасење свету и човеку.

Врло је карактеристична чињеница да је стара Хришћанска Црква и наша Српска средњовековна Црква одлучно одбацила и осудила јереси Масалијанску и Богумилску, које су училе да је довољно бити добар хришћанин, побожан и молитвен за себе (додајмо томе, ако хоћете, и добротворан и друштвено користан), те није онда потребно ићи у цркву, учествовати у Светој Литургији и причешћивати се. Ово, нажалост, и данас многи говоре и практикују (ако практикују а не изговарају се само), показујући тиме да уствари нису *хришћани*, него само обични „религиозни” људи, слични припадницима других религија, оних многобожачких и незнабожачких пре и после Господа Христа. Али, ако је довољно бити „добар хришћанин”, а не бити *црквен* („еклисиастикос”, како су говорили Свети Иринеј и други Св. Оци, насупрот јеретицима као ванцрквеним и нецрквеним људима), онда им није потребан Господ Христос, јер такав став представља протестантско *разоваплоћење* Господа Христа, како би рекао Отац Јустин, јер је Христос на свет у *телу* дошао и у *телу* Цркве свагда остао, дошао и остао *оваплоћен* и *утеловљен* на сву вечност, то јест нераздељиво богочовечански сједињен са Црквом као *Телом* Својим, чега је Света Литургија пројава и манифестација. И не само манифестација, него и стварно присуство и партиципација, наше стварно учешће и заједничарење у тој јединственој Тајни над тајнама која се зове *Богочовек* и Његово Тело.

На крају, наша хришћанска православна вера није само наша лична вера, лично надахнуће, макар оно било и харизматичко, благо-

датно надахнуће, попут например неких харизматика, или чак про- рока и светих људи, узетих самих за себе (таквих напр. има међу сектантима, мада уствари најчешће самозваних и самонадахнутих), него је и сама наша лична вера увек *црквена* реалност, саборни дар Христов Његовим = *црквеним* удовима. Отуда су православни бого- надахнути Светитељи увек били и остајали потпуно *црквени* људи, саборно уткани у тело Христово више него други чланови Цркве. Зато је онда њихов благодатни дар имао такву моћ и значај за целу Цркву. У томе је изузетни значај и улога *Светих Отаца* у Цркви Пра- вославној. Али, о овоме, мислим, није ни потребно посебно говорити нити то наглашавати, јер смо сви у томе сагласни. Оно што овим же- лим овде да нагласим то је: да смо у својем проповедању и катихи- зирању ми свештеници увек апостоли и посланици *Цркве* Христове, а не индивидуални посленици, послани од неког или самозвано мо- билисани у име неког или нечег, у име неке идеје, или партије, или било кога или било шта у овом свету и од овога света. Ми смо органи Цркве, удови, и чланови Тела Живог Христа, Духом Светим вођени и покретани на дело служења Еванђељу спасења. Органи смо Цркве Христове, не толико као организације колико као *организма* Бого- човечанског. Света Литургија је управо и извор и пројава Цркве као организма, Духом Светим оживљаваног и надахњиваног. Да није Црк- ва организм Богочовечански, и ми у њој као живе ћелије, живи удо- ви заједнице и породице Јединородног Сина и Његове многе браће, она се не би као људска организација одржала, јер је све људско трошно и пропадљиво. А Света Црква је себе одржала и очувала само зато што је одржала као срце своје Свету Литургију своју. Ова истина и значи *Парохију као живу литургијску заједницу* и она је основна база и извор катихизације и евангелизације православне.¹⁾

¹⁾ **Основна доступна литература:**

Осим дела Светих Отаца (особито Св. Игњатија, Иринеја, Златоуста, Мак- сима Исповедника, Николаја Кавасиле, Симеона Солунског) видети на српс- ком и руском језику:

1. Прота А. Шмеман, Введение в литургическое богословие, Париж 1950.
2. Прота А. Шмеман, Таинство собраниа; таинство Царства... итд. (Тумаче- ње Литургије), у часопису „Вестник РСХД“, Париж-Њујорк, бр. 107 (1973) до бр. 126 (1978) и даље.
3. Прота А. Шмеман, За живот света (превео Ј. Олбина), изд. „Православље“. Београд 1979.
4. Архим. Јустин Поповић, Божанствене Литургије (превод на српски са врло значајним Поговором), Београд 1978.
5. Архим. Јустин Поповић, Догматика Православне Цркве, књ. III (Еклесиоло- гија), Београд 1978, особито стр. 567—572 и 131—136.
6. Ј. Зизијулас, Евхаристијска заједница и католицитет (саборност) Цркве. (пре- вод наш), „Гласник СПЦ“, бр. 5, 1971.
7. Ј. Зизијулас, Евхаристијски поглед на свет. (наш превод), „Теол. погледи“, 1/73.
8. Јером. А. Радовић, Литургија и подвижништво, „Теол. погледи“, 4/75.
9. Архим. К. Керн, Евхаристиа, Париж 1947.
10. Прота А. Мирковић, Православна Литургија. II посебни део. Београд 1966.
11. Јером. А. Јевтић, Евхаристија у Источној Цркви, „Теол. погледи“, 4/74.
12. Јером. А. Јевтић, Литургија и васпитање, „Теол. погледи“, 4/76.
13. Јером. А. Јевтић, Литургија и духовност, „Богословље“, бр. 1—2, 1976, стр. 7—25.

Дискусија

После предавања о. Атанасија уследила је краћа дискусија, у којој су узели учешћа један епископ и неколико свештеника.

Најпре је о. *Амфилохије* подвукао чињеницу да је предавач продужио оно што је Преосвећени Данило говорио и учинио корак даље. Највише се допада то што је Литургија у предавању повезана са реалношћу света: Литургија је свет, али свет који је преображен. Преображајна сила Литургије је Крст и Васкрсење. Зато је неопходан повратак света у Литургију, јер му је само тамо право спасење и васкрсење и преображење.

О. *Момчило Јанковић* је поставио једно питање „са терена”: Како створити ту и такву молитвену литургијску заједницу, о којој је предавач говорио?

На питање је одговорио о. *Десимир Никитовић*: Та заједница већ постоји, она је опипљива чињеница. Захваљујући њој, Православље уопште, а наша Српска Црква посебно, преживело је и надживело све невоље, гоњења, страдања, особито наша Црква у последњем страшном рату. Ова молитвена и литургијска свест и заједница дубоко је усађена у нашем народу. Кад је у последњем рату наша Црква била раздробљена, оно мало епископа и свештеника што је остало, окупљали су народ у молитвену заједницу, особито је то чинило са успехом парохијско свештенство, које је у живој литургијској заједници са народом и изнело главни терет страдања. Тако се и могао обновити црквени живот после рата. Наравно, Цркву нису спасли људи него сам Господ Христос, као Глава Цркве, али преко нас људи окупљених и окупљаних у молитвену заједницу. Зато ни данас нема опасности за Цркву да пропадне јер та молитвена заједница постоји. Кажемо и питамо се: како је створити? Међутим, она постоји. Кад ја идем, и сваки од вас по домовима својих парохијана, и видим упаљено кандило, видим како верни побожно очекују свештеника и моле се пред иконом; са каквом радошћу очекују крштење свог детета; кад се окупљамо на тужним скуповима око покојника, како у молитвеној заједници са свештеником учествује не само породица него цело село, онда ја јасно осетим да наш народ уме да се окупља око свештеника, као некада око Христа и Светих Апостола.

Ми после рата страхујемо због недостатка катихизације, али ње ни раније није било редовно. Међутим, захваљујући катихизацији која извире из живе, молитвене литургијске заједнице, која постоји, и коју ми треба непрестано да продубљујемо и одржавамо, у којој првенствено ми свештеници треба да будемо и останемо духовно активни и живи, Црква је вечно присутна у свету и нема за њу страха. Не треба нам боље од те и такве катихизације. Зато, не плашимо се...

На то је додао епископ *Тузлански г. Василије*: Света Литургија је заиста центар парохије, центар живе Цркве. Али данас постоји у друштву и отуђење човека и породице од Цркве. Како тог човека данашњг времена привести Цркви и у Литургију увести? Ми идемо

по домовима да светимо водицу, режемо славски колач, да обављамо друге свете чинове и тренутно смо задовољни, али морамо признати да су нам цркве полупразне. Поставља се питање: како омладину привући Цркви? У ранија времена су у сваком селу постојали свештеници, свештеник је орао и копао на својој њиви, али су се око њега окупљали верници у храму, у црквеном дому, званом „ћелија“, у његовом дому; свештеник је касније имао и катихету помоћника. Ми то данас немамо. Свештеника који предаје веронауку врло је мало. Поставља се, дакле, питање: како оног који каже да је верник а нема заједнице у Литургији, а без те заједнице верник није верник, него остаје само номинални хришћанин, како њега лечити и духовно просвећивати? Потребно је, зато, једно друго предавање после ових претходних, које ће поставити дијагнозу стања и указати на путеве и начине и лекове за лечење оваквог стања. Јер није довољно говорити о Литургији као заједници, већ о путу и начину како човека увести у ту заједницу.

О. Милутин Живковић је истакао, уз навођење примера, да је данас парохија у многим градовима, нарочито код нас у Београду, — нити жива нити мртва, да није пуна молитвена заједница, да је чак понекад и потпуно мртва. Градови су постали једна врста пустиње, где се најближи сродници не познају. Знам један пример где девер није знао које је вере његова рођена снаха. . .

Отац Момчило Кривокапић: Постоји Света Литургија, постоји Евхаристија, која није само једна од светих тајана, како смо то ми схоластички учили. Као што је Васкрс празник над празницима, тако је Света Евхаристија тајна над тајнама. Оставимо наше схоластичко учење о тајнама, и схватимо саму Свету Евхаристију, код себе самих најпре развијмо свест о њој и њеном пуном значењу, па ћемо онда моћи и код верника да је развијемо. Када верник буде схватио и знао шта је Света Литургија онда ће сигурно и доћи на њу. Ја сам држао мојим парохијанима серију предавања о Св. Литургији, па су ми људи говорили: зашто ви то све кријете од људи? Литургију треба служити разумљиво, на српском језику, иако то није све, и треба је објаснити, и себи и другима, и кад људи схвате онда ће доћи у цркву.

На ово је *о. Амфилохије* приметио да заиста постоји неко наше скривање тајне Литургије од народа. Да ли можда и ми сами не избегавамо Литургију и њено редовно служење?

Отац Василије Томић вели да је свештенику, у садашњој ситуацији, често немогуће да Литургију доживи у јединству и спонтано, јер ту је хор, на чију интонацију мора да се чека, ту је црквењак, на кога ја као свештеник треба да чекам да звони, и други фактори су ту који су изнад мене. Тамо пак где сав народ одговара на Светој Литургији, тамо се доживљава јединство молитвене заједнице, тамо је свештеник слободан и спонтано даје тон свему.

Опет је приметио *о. Амфилохије*: Изгледа заиста да је код нас центар Литургије негде премештен другде, пренет је акценат на нешто друго, тако да је Литургија престала бити центар и за нас саме.

Отац *Михаило Арнаут* је питао: како објаснити вернима да је Литургија центар и срж свега, свет парохијског живота, кад они не долазе на њу? — На то је *јером. Атанасије*, завршавајући дискусију, одговорио: Ако ми пре свега сами у себи будемо носили ту свест и сазнање о централности Свете Литургије, она ће нас сама изнутра научити шта и како да радимо и како да верне приводимо Литургији. На пример: ако свештеник крштава дете у дому, и зна да га крштава за заједницу Цркве, учлањује га у Тело Христово, а то Тело Христово конкретно се изражава и пројављује у Светој Литургији, не само у Евхаристијским даровима, него и у заједници свих верних који се причешћују Христом и постају Тело Његово али и удови један другоме, онда ће он то дете крштавати за Литургију у Литургијску заједницу верних у Христу. Сваку радњу и поступак свој радиће тако да воде ка Литургији. . .

ДРУГИ ДАН СИМПОСИОНА

(8. фебруар)

Протејереј Божидар Мијач

Литургија — фактор обнове црквеног живота

„Ево све ново творим” (Откр. 21, 5).

I

Црква као заједница, тј. скуп верних који прослављају Бога и живе по његовој светој вољи, најбоље се изражава и изграђује (усавршава, препорађа, узноси, обнавља) у светом богослужењу, односно његовом центру — Литургији. Литургија је основни, битни момент Цркве, без кога, у овоме своме виду, она, као таква, не може да постоји.

Отуда се учешће верника у Литургији (по квалитету и квантитету) узима као мерило и норма њихове активне и практичне припадности Цркви. Без овога учешћа био би, у многome, прекинут благодатни контакт са сакраментално-назидатељским дејствима Цркве. Ту би човек остао осамљен, изолован, оскудан, осиромашен, откинут као, по Христовом упоређењу, што се лоза отсеца од корена; човек без везе са Литургијом копни и духовно умире.

А баш то, учешће верника у литургијском животу, данас је у тешкој кризи. Могло би се, и требало, питати: колики је код нас проценат оних који редовно похађају Литургију? Немамо статистику о томе, али кад би је било, била би, сигурно, доста поразна. Многи храмови су веома слабо посећени, док други формално зјапе празни. Где је маса православног света за време служења Литургије? Узалуд звона звоне. Многи остају оглушени о тај свети зов. Празни храмови су израз и симбол празнине духовног, тј. правог, живота.

Но то, само учешће у Литургији, иако најопипљивији, није једини знак кризе (боље рећи: критичности) овога живота. Други, такође јако значајан и далекосежан, јесте у томе: да Литургија, и у колико је посећена, код многих посетилаца не постиже своју основну сферу живота и, кроз то освећење у Христу. Има доста посетилаца који се по светости, начину живота, етици, што из Литургије треба да произлази, не разликују много од непосетиоца: зли као и они, неправедни као и они, без љубави као и они — чине да Литургија на њима, а преко њих и на другима, остане без ефекта и плода, празна или, чак, да, колико се самих учесника тиче, постигне супротно дејство (што се увек догађа кад не постигне оно право). Иза фасаде једнога спољашње коректног учешћа у Литургији може се крити, у том случају, и нешто негативно (рецимо: лицемерје, оговарање, сплеткарење, политиканство и др.). Зато св. ап. Павле онима који су се тако понашали и учествовали при богослужењу каже: „Не могу вас хвалити, јер се не састајете (на богослужењу) на боље, него на горе” (I Кор. 11, 17). Кад се старозаветно учешће у богослужењу било етички срозало, Христос је бичем истерао из храма такве учеснике, рекавши: „Дом мој (тј. Храм) је дом молитве, а ви од њега начинисте пећину разбојничку” (Мт. 21, 13; упор. Дела ап. 6, 12—14). Само, дакле, долажење у храм, пасивно и механичко стајање у њему, или бављење нечим изван литургијске преображајности, није довољно: богослужење иде за тим да постигне у присутнима одређену благодатно-етичку сврху и квалитет, обнову живота. Зато су св. Оци (Златоуст, Василије Велики, Григорије Богослов, Исидор Пелусиот, и др.) Литургији у храму придавали високи обновитељски значај називајући храм са таквим садржајем „духовним лечилиштем”, „бањом препорођаја” и сл. Не треба се заваравати: чак и најбројније посећени молитвени скупови, премда као такви могу латреутички утицати позитивно на околину, што се бездушних учесника тиче (ако су и уколико су то), остају као спољашње вештачко светлугање на тмурној позадини зле и недуховне свакидашњице.

II

Узроци оваквом стању ствари свакако су многи и компликовани, али један од њих, можда и најважнији, јесте несхватање (односно, понекад, заборављање) праве суштине и карактера богослужења — Литургије у Цркви, чему се у овоме излагању мора посветити особита пажња.

Литургија је као што из самога појма произлази, креативно деловање. Ради се о нарочитом активном односу између Бога и човека, врсти корелације међу њима. Са Божје, објективне, стране по среди је дело благодати, продирање снага Царства Божјег да би присутни ушли у подручје њене моћи. Они ту могу бити (позвани су да буду) пренесени у круг оне светотајинске стварности, о којој Апостол каже:

„Али Бог, који је богат у милости, за премногу љубав своју, коју има к нама, и нас који бесмо мртви од грехова, оживе (обнови) с Христом и с њим васкрсе и посади на небесима у Христу Исусу” (Еф. 2, 4—6). Та стварност је, значи, пре свега литургијски већ отпочела, премда се, истовремено, као пуноћа (испуњење, остварење) још очекује (Лк. 13, 39). Литургија је с те стране сакраментални ток. Са човечје, субјективне, стране остварење обновитељске силе Литургије зависи и од самих учесника — са колико се усрдности, устремљености, вољног и молитвеног напора сежу према извору живота у Христу, колико се отварају дејству благодати Божје. Изразит је овде синергизам деловања. Продор божанских снага у човекову сферу живота не бива принудно, него кроз активно њихово усвајање, исповедање својих слабости и грехова, тежњом за усавршавањем и препородом. Литургија није само један спољашњи приказ, који би се могао мање или више неутрално посматрати, или церемонијал у коме би се могло механички учествовати, него унутарњи, духовни, преображајни догађај, доживљај.

Та чудесна догађајност Литургије испољава се, пре свега, у два битна момента: св. Причешћу (евхаристији) и проповеди. О чему се овде ради? Шта се догађа?. У оба момента збива се стваралачко Христово присуство, односно настајање његовог искупитељског дела у и међу учесницима литургијског молитвеног скупа. Могло би се питати како је ово могуће. Знамо да се Христос после Васкрсења узнео на небо и, како каже Символ вере, „сео с десне стране Оца”, тј. напустио свој земаљски вид постојања, отишао. Он је, при том, обећао ученицима да ће поново доћи у свет: „И тада ће (у време тог Другог доласка) угледати сина човечјега где долази на облацима са силом и славом великом (Лк. 21, 27). Али кад ће се ово догодити — не зна нико, чак ни анђели небески; једино Отац зна дан и час тог Христовог доласка (Мт. 25, 5). На ово има да се у вери и нади чека: „Стражите дакле, јер не знате у који ће час доћи Господ ваш” (Мт. 25, 42). Можда ће то бити сутра, можда кроз много година. Извесност доласка, али неизвесност времена. Потребна је у сваком случају будност. „Нека буду ваша бедра затегнута и свеће запаљене; и ви као људи који чекају господара свога да се врати са свадбе да му одмах отворе чим дође и куцне” (Лк. 12, 35—36). Ово чекање је за вернике испуњено тескобом, мукотрпношћу и невољама. „Предаће вас на муче и на судове и многи ће омрзнути на вас имена мога ради. И тада ће се многи саблазнити... И изићи ће многи лажни учитељи и превариће многе. И што ће се безакоње умножити, охладнеће љубав многих. Али који претрпи до краја благо њему” (Мт. 24, 9—13). Такав положај верника у очекивању поновног Христовог доласка, испуњен невољама у свету греха и зла, могао би бити очајан. Живети у свету без Христа страшно је. Неке секте, као на пр. адвентисти и разне струје хилијазма, и пребивају у очајању, у очајном очекивању Доласка, ради чега, у тескобној нестрпљивости стално произвољно одређују тај дан и час; биће, кажу, ове године и дана или оне године и дана. Толико пута су се у историји њихова очекивања изја-

ловила, њихове прогнозе изневериле. Али они, овде немају ништа до тог очајничког чекања. Други, пак, изгубивши веру и наду у Христов долазак, изгубивши стрпљење, не очекују више ништа и предају се, како каже Апостол, „стихијама овога света“, тј. греху. Они живе без Бога у свету. То су они, а таквих је можда данас највише, о којима св. ап. Петар говори: „У последње време доћи ће ругачи који ће живети по својим жељама, и говорити: где је обећање доласка његова? Јер од како оци помреше све стоји тако од почетка створења“ (II Петр. 3, 3—4).

Међутим, Христос је и у овоме међувремену у коме ми сад живимо, између Првог и Другог доласка, присутан у Цркви (Литургији), као што сам каже: „Нећу вас оставити сиротне; доћи ћу к вама“ (Јн. 14, 18), при чему не мисли на онај Последњи долазак, него на присуство сада и овде, што се јасно види из других, с овим у вези, речи: „Ево ја сам са вама у све дане до свршетка света“ (Мт. 28, 20), и: „Где се двојица или тројица скупе у моје име ја сам међу њима“ (Мт. 18, 20). Христос је Емануел — Бог међу нама, са нама, у нама.

То, такво, присуство Христово, остварује се у светим тајнама Цркве, а најпуније у св. Литургији, чији су основни моменти, као што смо видели, Причешће и проповед, који сачињавају језгро и домет свега осталог из чега се служба састоји (прозба, молитва пјеније), што би морали овде још ближе и прецизније назначити.

Христос је на Тајној Вечери установио св. тајну Причешћа, о чему је у Писму забележено: „И кад јебаху, узе Исус хлеб и благословивши преломи га, и даваше ученицима, и рече: узмите, једите; ово је тело моје. И узе чашу и давши хвалу даде им говорећи: пијте из ње сви; јер ово је крв моја новог завета која ће се пролити за многе ради отпуштења греха“ (Мт. 26, 27—28). Ово није само опис догађаја који се некад збио, него и опис начина Христовог реалног присуства како се и сада збива под видом хлеба и вина у св. Литургији. У моменту кад свештенослужитељ, призивајући Св. Духа на св. Дарове, изговара молитвене речи: „Учини овај хлеб часним телом Христа твога, а ову чашу часном крвљу Христа твога“ — вештаство хлеба и вина претвара се Духом Светим у истинско тело — и крв васкрслог Господа Исуса Христа (Посл. источних патријараха, чл. 17). Тако Христос, који ће доћи у слави, већ сад долази онима који се причешћују, и постаје за њих „живот“, као што сам Исус говори: „Ја сам хлеб живи који силази с неба; који једе од овога хлеба живеће на век; и хлеб који ћу ја дати тело је моје, које ћу дати за живот света“ (Јн. 6, 51).

Слично је, само на други начин, и са проповеђу у оквиру Литургије. И ту се ради о једном виду Христовог присуства кроз реч, што стоји у тесној вези са светим Причешћем (чини, будећи веру (Рм. 10, 14—17) причаснике достојним ове свете тајне). Проповед на Литургији, за разлику од осталих врста црквене речитости, није само извештај о Христовом животу и раду, или (само) излагање хришћанских догматских и моралних истина, (лекција, поука о нечему, предавање и сл.), већ, кроз све то и у свему томе, остварење јед-

ног, као што смо рекли, начина Господњег присуства (II Кор. 5, 20; Дела ап. 10, 44). Проповед је, како каже Бл. Августин, *mensa Verbi Dei* (трпеза речи Божје). Св. Јероним то још јаче истиче: „Хранимо се, каже он, његовим телом и пијемо његову крв не само у Причешћу, него и у читању (проповеди) Светога писма” (*Commentarius in Ecclesiastem*). Ориген упозорава да као што се пази на посвећени хлеб и вино да не падне са стола или се не обесвети, тако треба пазити и на слушање Речи Божје (Хомилије, PG. 12; слично и св. Атанасије Велики и др.).

У Причешћу и проповеди ради се, дакле, о Христовом животно-творном присуству, што је, као што смо видели, повезано једно са другим: у Причешћу је Христос присутан под видом хлеба и вина, али његово препознавање и примање у вери — бива кроз проповед. Тако у Литургији оно будуће, што се у пуноћи чека о Другом доласку, већ је, посредством Св. Духа, међу нама и у нама — живо-творни Господ Христос.

III

Али ово присуство Господње није нека затворена мистерија, која би се садржала само у духовном (психичком) доживљају, молитвеном ускићењу, екстази и сл., већ има далекосежна практично-етичка дејства. Литургијски утицај, као Христово присуство у људима и међу људима, јесте, сила која делује и модификује људску егзистенцију. Литургија се не обавља ради себе саме, већ ради оних који учествују у њој, ради њиховог усавршавања, обнове. Она је, читавом својом теономном структуром, Божја интервенција да се „свет спасе” (Јн. 3, 17), да „нико не погине него да имају живот вечни” (Јн. 3, 16). Ко учествује на Литургији, прима св. Причест и слуша (прима) реч Божју, коренито мења (може, треба да мења) свој положај, своје стање, јер тада постаје Божје дете (Рм. 8, 14, 16; Гал. 4, 6; I Јн. 3, 1), улази у ток Божје благодати као љубави која је „изливена у људска срца” (Рм. 5, 5), и која твори јединство Св. Тројице и људи (Јн. 17, 21—23). Карактеристично је, дакле, за литургијски акт да он није искључиво изоловано-индивидуални однос између Бога и човека, већ се, обнављајући оне којима је упућен, остварује у заједници (*κοινωνία*) са Христом и међу собом. Ту се грехом разбијена заједница између Бога и човека као и између људи понова успоставља, чини реалном. Христос је умро „да расејану децу Божју скупи у једно” (Јн. 11, 52). Ова „деца” у мистерији Литургије постижу, као што смо навели, јединство са Богом и међу собом. „Јер сви у једном хлебу (хлебу Причешћа али и хлебу речи Божје) имамо заједницу” (I Кор. 10, 17). Али не само Причешће и проповед, већ и сви богослужбени текстови и дејства (молитве, прозбе, песме, читања, радње) овом служе: њихова је тема преображајни живот читаве еклезије Еф. 6, 18; слично у Рм. 15, 30; Кол. 4, 3; I Сол. 5, 25; II Сол. 3, 1). Литургија је, тако и тиме, усмерена, трансформацијом спаси-

тељских снага и асимилацијом свега око себе, на раст створења у „ново створење” (II Кор. 5, 17), „праведности и светости” (Еф. 4, 24).

Литургија је, значи, фактор обнове целокупног црквеног живота. Тај живот под утицајем злих и богоборних струја стално слаби, копни, јењава, стропоштава се и троши, па треба да се непрестано и обнавља. Треба знати да нема светости једном за свагда постигнуте. Светост је као етички раст — процес, а не стање. Фарисејске мисли о стабилном савршенству илузорне су. „Нема праведна (уколико се мисли на лична, једном за свагда постигнута преимућтва) баш ниједнога” (Рм. 3, 16). Све бива грехом угрожено и подривено. Питање етичке исправности и савршенства за свакога је, и свагда, јако ризично и акутно. Онима који су једнолики, сиво једноставни и недраматични, који мисле да су већ постигли циљ, реч Божја, готово иронично, говори: „Ко мисли да високо стоји, нека се чува да не падне” (I Кор. 10, 12). Зато се Литургија, као обновитељска сила живота, и служи сваки пут изнова. Она је, по самом своме бићу и по тој упорној непрестаности, етички, светоетички, активна. Та етичност, халиеутика за обнову и постизање светости, огледа се пре свега у томе да је, под њеним дејством, уклоњена подела између сакралне (свете) и профане (световне) области живота код верника. Не може се више, у јуридикчко-фарисејском смислу (Мт. 23, 23), један круг живота, испуњен култским финесама, прогласити светим, док би други, све што је изван овога, тзв. обични живот, могао бити профано-грешним. Разлике у овом смислу не може бити. Живот је пред Богом једна целина, тоталитет. Читави живот, а не само један његов део, добија благодатно-религиозни садржај и оријентацију. Деобу на такве сфере ап. Павле жигосе као неправилну (I Кор. 11, 20—21). Еминентно литургијско је у исто време и еминентно свакидашње. Цео живот из литургијског учешћа као центра иде ка тоталној преданости, жртви у Христу: „Молим вас, дакле, браћо, милости Божије ради да дате телеса своја (значи, земаљски, свакидашњи живот као такав) у жртву живу, свету, угодну Богу: то да буде ваше духовно богомољство” (Рм. 17, 1). У чему је ближе и дотично та жртвена, конкретно-животна, литургијчност, Апостол даје сасвим јасан и прецизан, генералан одговор: „Не владајте се према овоме свету (свету греха и зла), него се промените обновљењем ума свога” (Рм. 12, 7). Баш, пре свега, тиме, етичким тоталитетом живота, православна Литургија као богослужење разликује се од богослужења незнабожачких религија, која су езотерично-апстрактна, одвојена од конкретног живота. У православном хришћанству свакидашње бива прожето литургијским. Ту се делујуће снаге искупљења упућују животној пракси. Ради се, наравно, о прожимању, а не о идентитету.

IV

Литургија као центар богослужења, према томе, није само један од фактора обнове црквеног живота, него, у овој обухватности, један једини. Нема обнове, унапређења, црквеног живота који би се

могао постићи изван овога центра, изван литургијско-богослужбеног дејства. Обнова је начин и степен самог литургијског живљења. Ради се о богоподобљу, обожењу човека, спасењу, што има свој основ и исход у Христу, у његовом крсту и васкрсењу, који се транспонује и реализује у литургијском благодатном теономно-андрономном акту. Ту се спасење од греха и зла не само проповеда и прокламује, него се и чини, збива, догађа. „Синови су Божји (само) они који су рођени (препорођени, обновљени) Духом Светим” (Рм. 8, 14). Светост се не може исхитрити појмовима и идејама, или ма каквим другим рационално-емпиријским средствима, васпитним методама, већ је то искључиво, у свим својим појавностима, плод Духа. „А род је духовни: љубав, радост, мир, трпљење, доброта, милост, вера, кротост, уздржање” (Гал. 5, 22—23). Иако се искуство Духа као извора новог живота доживљава у разним облицима живљења, оно је, у основи, увек исто: уместо греха и смрти, заосталости и застарелости, наступа напредак, нови живот. Црква, као ново створење, рађа се из Духа. Литургија је најеминентнији начин светог егзистирања у Цркви: ту се на чудесан начин формални скуп људи конституише као стварна света Црква Божја.

Неки основи у библијским текстовима (као и менења разних философских и социолошких праваца) да се етика може неговати и изван литургијске стварности само су привидно такви. Ово треба посебно објаснити. Дело Божје није ничим ограничено. „Дух веје где хоће”. Црква је отворена свим народима (Дела ап. 2, 5—11). „Бог може и од камена овога подигнути децу Аврамову (тј. децу вере)” (Мт. 3, 9). „Потенцијално Црква обухвата цело човечанство, јер је Христос примио на себе сву људску природу. Међутим, то не значи да је Црква емпирички већ свечовечанска, јер се споља она простира само на део човечанства” (Архиеп. Дмитровски Владимир). Христос је, конститутивно, после Вазнесења присутан у ужем кругу Цркве-литургије. Литургија је најизразитији начин те његове присутности. Светост постигнута изван Цркве има за сврху ширење Царства Божјег међу незнабожцима (Дела ап. 10, 44) као и, веома често, укоравања верника ради њиховог пренебрегавања црквено-литургијских средстава спасења у смислу Христових изобличавајућих речи: „Тешко теби, Хоразине! Тешко теби, Витсаидо! јер да су у Тиру и Сидону била чудеса која су била у вама, давно би се у кострети и пепелу покајали. Али вам кажем: Тиру и Сидону лакше ће бити у дан страшнога суда него вама” (Мт. 11, 21—22). Тако, у том смислу, треба разумети чињеницу да је Христос похвалио милостиво дело Самарјанина који није припадао официјелно-богослужбеној ортодоксији и ставио га тој ортодоксији насупрот. (Мислимо на упоређења и инсинуације које би могле из тога произаћи и за литургијску официјелност). Само Самарјаниново дело јесте благочестиво. Али ово треба разумети у оквиру конфликта који је настао између лажне фарисејско-богослужбене црквености и Христа. Христос је одбацио ту лажну црквеност, а не богослужење као такво. У тој црквености су форме биле изнад етике и свакидашњи живот је текао у раскорак са бого-

службеним током. Култ је постао директно супротан Богу. „Ви сте они који се градите праведни пред људима; али Бог зна срца ваша” (Лк. 16, 15). Христос је одбацио један богослужбени строј у коме су и кроз који су људи могли да се размећу својим дометима у лажној, формалној побожности, пренебрегавајући при том оно што је битно у богослужењу, обнову, препород (Мт. 21, 12—13). „Ови људи приближавају се к мени устима својим, али је срце њихово далеко од мене; узалуд ме поштују” (Мт. 15, 8—9). Такви „имају обличје побожности, али су се силе њезине одрекли” (II Тим. 3, 5). Наведено Христово чишћење храма има, у овом смислу, далекосежни симболички и реални значај: ту се обелодањује крај формалистичког богослужења и лажне црквености (Мк. 11, 17). У односу на причу о Милостивом Самарјанину не поставља се, више, питање о формалној ортодоксији — ортодоксално је оно служење Богу које се, остварено сакраментално у сједињењу с Христом, актуализира у свакодневном животу. Искључивост литургијског формирања новог живота, према томе, није доведена у питање.

Литургијска црквеност је у усавршавању заједице у Христу и међу људима, где верни постају деца Божја *dia tis pisteos* (кроз веру), а не кроз саме форме богослужења и регуле закона. Према томе права обнова црквености је идентична са правом литургичношћу: обухвата цео живот верника у смислу речи св ап. Павла: „Тако и ви држите себе да сте мртви греху, а живи Богу и Христу Исусу Господу нашему. Да не царује дакле грех у вашем смртном телу, да га слушате у сластима његовим; нити дајите удова својих греху за оружје неправде; него дајите себе Богу, као који сте живи из мртвих, и уде своје Богу за оружје правде. Јер грех неће вама овладати, јер нисте под законом него под благодаћу” (Рм. 6, 11—14).

V

У овој светлости треба посматрати вредност и значај спољашњих форми и у новозаветној богослужбеној ситуацији. Јер оно што смо о томе навели, иако речено поводом старозаветних прилика, циља на црквено-литургијско стање уопште. Формализам је стална опасност и у Цркви као заједници оних који се окупљају на богослужењу.

Морамо одмах нагласити да је форма, као форма и израз једног садржаја наравно потребна и неопходна. Сакрални литургијски чин актуализира се преко одговарајуће, адекватне, форме, кроз њу. Бог се служи видљивом формом за своја невидљива дејства. То је модус литургијског оваплоћења. Једно пренебрегавање спољашње стране богослужења, благољепија (свега онога што тај појам обухвата) водило би својеврсном докетизму у богослужењу, лажном спиритуалитету. Богослужење, Литургија у Православној Цркви обавља се по утврђеном уставу, строју, прописаној структури, форми, што има основе у живом предању Цркве, његовом духовном и вечном

призивању. Богослужење се не може препустити произвољности обликовања, укуса или, чак, каприца неких духовних и менталних стања појединаца и група у разним црквеним епохама и приликама. Манипулације и импровизације у богослужењу нису допустиве.

Форма је неопходна и целисходна кад и уколико (а то је, објективно узев, увек) служи обновитељској сврси Литургије, њеном називању. Субјективно, међутим, као што смо донекле видели, није увек тако. Могућ је у пракси, а то нажалост често бива, законички и чисто формални однос према форми: њено фетишизирање као мистерије за себе, независно од њене обновитељске функције. Литургија може да се слуша коректно, а да се не схвата, а тиме и не прима, њена сакраментално-етичка акција — служење „у Духу и Истини“ као *Logikí Latría* „логичка служба“, служба *Logos*-у и Смислу, у ствари спасењу у Христу. У овом случају форма је схваћена формалистички, одвојено од праве намере богослужбеног *típos*-а, супростављена самом литургијском обновитељском факту.

У оквиру формалне литургијске правилности могуће су не само у слушању, као што смо видели, већ и у служењу, што се чисто спољашне стране тиче, разне формалистичке девијације. Иако такви недостаци нису у стању да онемогуће сами чудесни литургијски чин, јер је он за њих недокучив, они, сваки на свој начин закриљују и умањују обновитељску делотворност. Најчешће су две такве, да тако кажемо, формалистичке деформације.

Прво, церемонијализам, театралност. Иако је Литургија, поред осталог, обзнанивање васкрсења и вечног живота, будућег (али под видом Причешћа и Речи и већ дошлог) Царства Божјег, па се тај динамизам може изразити проблеском онога долазећег сјаја у ритуалној торжествености, ипак тај церемонијални блесак мора бити и спутан сазнањем да Црква у овоме свету још пребива у печали притиснутости и расејања, а не већ у есхатолошкој пуноћи и тријумфу; она сад моли за долазак Царства и не може да се радује његовом дефинитивном поседовању. Та ситуација двострукости је перманентна и не може се избећи до Другог доласка. Целебрација, значи, није пука церемонија: Литургија је у том погледу више унутарњи трепет и усхит, сила преображаја, а мање (у извесном смислу и никако) спољашња помпа. Њен спољашњи сјај је само симболичан. Мора се стално водити рачуна о суштини ствари. Христос респектује обредне жртве, један спољашњи ритус, али ко их приноси, тј. узима учешћа у богослужењу, треба да се најпре помири са противником. Празновања без чињења добрих дела су просто бласфемија (Мт. 12, 1—2; Мк. 7, 1—5; Мт. 12, 14). Тежиште је постављено на преображајној, обновитељској страни службе. Не постоји неко чисто механичко, формално-церемонијално приближавање Богу. Нуминозни „*mysterium tremendum*“ (религиозност без етичког дејства) сасвим је искључен. Зато хришћанско богослужење, насупрот незнабожачким култовима који су се одликовали церемонијалним блеском и етичком индиферентношћу, у спољашње-формалном погледу је доста штуро, скромно, што може и да саблазни недуховне људе. Још у Тертулијаново време

било је саблажњавање ове врсте, због чега је он писао: „Ништа им (тима који се тако саблажњавају) не изгледа тако страшно и невероватно као то, да се Бог служи тако простим средствима за свршавање свога божанског дела... Несрећно неверовање не допушта да се у Богу виде његове главне особине: једноставност и сила. Иначе каква би могла бити дела Божја ако не таква која превазилазе сваки разум”. Литургија, као и гоњени Христос, носи печат кенозе (понижености) (I Кор. 1, 27). А то значи да она не делује претежно својом формално-церемонијалном страном, него онагом Божјом, која је, кроз један скромни сликовито-симболички начин саопштавања, делатна.

Затим, естетизам. Лепота у богослужењу има своју примену, али она овде није сама себи циљ, већ је, и све формално, средство за што ефикасније дејство садржаја. Естетика има служећи карактер. Литургија је, с те стране, *cultus duliae* (служећи култ) (Откр. 19, 10) — служење чуду Евхаристије и Речи у којима се дело Христово репрезентује. Зато је на пр. свето сликарство, иконопис, строго прописано, шематично — да би изван сваке произвољности и кичевости послужило богослужбеном логосу: гледалац се не задржава само на спољашњем утиску, него, гледајући у ликове небеског света, тежи преображају своје егзистенције, постизању светости и обожења. Тако и пјеније, музика, има, нормално, задатак да послужи бољој пријемљивости богослужбеног акта, а не естетском, макар и религиозном, уживању. Читава естетика храма и богослужења има искључиво инструментални значај. Јер сврха богослужења — Литургије јесте да се постојећи скуп присутних, кроз једну скромну обредност праћену и нормираним естетским средствима, уздигне у сакраменталну заједницу верујућих са Христом и међу собом, што се не постиже самим тим средствима, него, пре свега, разумевањем и прихватањем, усвајањем, дела Христовог. Потребно је то свесно одредење, а не неко несвесно реаговање. Литургија није појава, која би се могла са мање или више допадања посматрати, већ животна, и животворна, стварност у којој треба учествовати.

Литургијска форма, значи, није пуки декоративни апарат, него средство за пројекцију божанског догађаја у нама и међу нама, за обнову живота. Безсилна је форма сама по себи — њоме се не може оживети камен, не може се смртни учинити бесмртним: само кад вечне божанске енергије, посредством и форме, уђу у човеково срце и душу могуће је добити вечни живот. Форма је релевантна као средство у посредовању благодати, али је ирелевантна ако је откинута својом етичком и латреутичком откинутошћу од те улоге.

VI

Важну улогу у обновитељској функцији Литургије има литург, свештени вршитељ службе, свештеник. Наравно, и ова улога, емпиријски узев, може бити само инструментална, јер је прави и аутен-

гични литург (minister principalis) сам Г. Христос „који је слуга светињама и истинитој скинији, коју начини Господ, а не човек” (Јевр. 8, 2; 7, 25; 9, 24; 1 Јн. 2, 1). Христос је, актуелно и виртуално, онај „који приноси жртву и који се приноси на жртву... Који умре и васкрсе, који је с десне стране Богу, а моли за нас” (Рм. 8, 34). Али Христос литургијски делује у Св. Духу преко Цркве, чији су посебни органи свештенослужитељи, мистагози. Нико, дакле, сам по себи, није дорастао посредовању Литургије, о чему, поред осталог, говоре литургијске молитве о опроштају грехова и слабости оних који служе, али, с друге стране, сваки ко је легитимно призван у службу, може то, постати (Мт. 7, 22; 8, 12). Бог се служи свештенослужитељем да изврши своју задаћу, служи се његовим својствима да постигне своју сврху.

Питање је — каква је улога тих свештеничких својстава у обновитељској мистерији Литургиона. Овде су се у теологији, а и у пракси, искристалисала два супротна (али, како мислим, подједнако погрешна) гледишта. По једном гледишту, које је радикално изражено још у књизи „Дидахе” 11, 8, 10: да „сваки који служи истини лажни је служитељ ако не испуњава оно о чему учи и служи”, улога литурга је до те мере важна и таквог је карактера да се служитељ такорећи идентификује са службом коју обавља; он, у том случају, би посредовао себи самом. Такво стапање је, свакако, пренаглашавање субјективних својстава у једном објективном делању Божјем. Тиме би се служба релативирала, сводила на аутономну остварљивост њеног актера, док је Литургија, као што смо видели, апсолутна и увек изнад њеног емпијског извршитеља. Друго гледиште, најизразитије истакнуто код руског теолога Барсова, сматра да је улога служитеља само формално-посредничка, скоро техничка, споредна, док је благодат, независно од личне вредности њеног посредника, искључива продуктивна сила назидаатељског литургијског чина. За литурга је значи, довољно формално-коректно обављање службе — остало је ствар Божја. Тиме би служење добило извесни практично-магијски карактер, што је супротно начину деловања Божјег у Литургији (и Цркви уопште).

Улогу личних својстава служитеља у обновитељској акцији Литургије не треба ни прецењивати ни потцењивати. Христолошки карактер службе, укорењеност у Христовом делу искупљења, омогућава њено светотајинско дејство, али тиме се не разара вредност подобности самог служитеља за ефикасност тога дејства. Служитељ је, истина само средство, али од подобности тога средства у многome зависи литургијски ефекат. Литург је у акту Литургије много више него пуко техничко оруђе. Он је, како Апостол каже, „*Oíkonomos mystērion* Теοῦ (пристав, стројитељ тајни Божјих)” (1 Кор. 4, 1). Догађај Литургије треба, пре свега, да обухвати њега самога и да га, кроз личну обнову, пренесе у нову димензију живота у Христу. Служитељ у догађају искупљења, чији је посредник, мора сам узети активног учешћа. Не може се литургисати пасивно, неутрално, без залагања и ревности. Посредник служења мора бити прожет садржајем службе, учесник нове стварности која је у Христу настала.

Лична својства се односе како на моралну тако и на интелектуалну сферу вредности. Јован Кронштатски из личног искуства говори о високим захтевима ове службе („Мој живот у Христу”), а св. Јован Златоуст сматра да је ова служба у том погледу „већа од анђелске” („Шест књига о свештенству”). Може се уопштено рећи да је битни квалитет личности литурга у делу Литургије да сам активно (свим својим бићем) стоји у ономе чему посредује. Од њега се очекује да буде оно што се означава речју „духовник”, пнеуматикос. Недуховност била би овде противречна и пагубна, као што (за такве) каже Апостол: „Ослањаш се на закон и хвалиш се Богом; познајеш вољу његову, и избираш што је боље, јер си научен од закона; мислиш да си воћ слепима, видело онима који су у мраку, наказатељ безумнима, учитељ деци, који имаш углед разума истине у закону. Учећи дакле другог себе не учиш; проповедајући да се не краде, крадеш; говорећи: не чини прељубу, чиниш прељубу; гадећи се на идоле, крадеш светињу; који се хвалиш законом, преступом закона срамотиш Бога” (Рм. 2, 17—23).

VII

Литургија је, својим устројством и силом тајне у себи (Еф. 3, 3—4; Кол. 1, 27), мисионарски оперативна. Ова мисија, као што се из већ реченог види, није само пропаганда, већ, претежно, обнова; њоме се обнавља застарели и ветхи живот света. Мисионарство у овом смислу инхерентно је самом мистеријуму службе. Кад се свршава Евхаристија и обзнањује Реч — мисија Цркве је на делу. Литургија није, као што смо видели, езотерична магија, у којој би се човек (религиозно, емоционално, естетски и др.) иживљавао, него извор обнове живота у Христу, и то не само за ужи круг учесника богослужења или нешто шири круг Цркве, него, потенцијално и по стварном домету, и за читави, сад Ђаволом заведени и од Бога отпали, свет. Литургијско саборовање, дакле, није ту ради себе самога, већ, преко успостављања заједнице у Богу, ради њеног инфилтрирања у свет. Ради се о томе да „квасац” Цркве ускисели све „тесто” света.

Мисија у Цркви је христолошко-литургијски заснована. Христос није само Господ Цркве, већ и Господ (Господар) света. Христос је дошао да спасе свет. „Јер Богу тако омиље свет да је и Сина свога Јединороднога дао, да ни један који га верује не погине, него да има живот вечни. Јер Бог не посла Сина свога на свет да суди свету, него да се свет спасе крозањ” (Јн. 3, 16—17). Христос, којим је све створено (Кол. 1, 16), постављен је, по Васкрсењу и Вазнесењу, главом новог створења: Бог хоће да се све покори под ноге његове (Еф. 1, 20), помирујући у њему сва бића и успостављајући ново јединство грехом подељенога света: „Јер би воља Очева да се у њ усли сва пунина, и крозањ да примири све са собом, умиривши крвљу крста његова све, било на земљи или на небу. И вас који сте некад били одлучени и непријатељи кроз помисли у злим делима” (Кол. 1, 20—21).

Литургија је упућена целој свету у географском и социолошком смислу (свим људима са свим њиховим проблемима, искушењима, падовима и успонима) — ради рођења новог еона Божјег који ће заменити овај стари (Откр. 21, 4).

Црква успостављена као литургијска заједница, а то значи сви њени чланови, позвана је да на одговарајући начин шири границе Царства Божјег. Божја благодат, која прониће конкретни живот (посао, породица, друштво, држава) хоће да проникне читаву творевину Божју. Хришћани су позвани да прослављају Бога не само у храму, него и у свакодневном животу, како би се тиме мисија унапредила: „Прославите Бога у телима својим и у душама својим” (I Кор. 6, 20). Литургија својом структуром иде за тим да је њен учесник даље продужава читавим својим животом: „Да се прослави име Господа нашег Исуса Христа у вама и ви у њему” (II Сол. 1, 12).

Као илустрација оваког обновитељско-мисионарског деловања Литургије може добро послужити пракса читаве древне Цркве, која нам у овом (а и сваком другом) погледу служи као пример за угледање. Ту видимо на делу мисију као животно понашање.

За прве хришћане Литургија (наравно, тада ритуално сведена на основне компоненте) није била само центар молитвености, него и центар живота у свим његовим испољавањима. Активност богослужења није се исцрпљивала само култским актом у храму. Хришћани су се сматрали члановима еклезије (литургијске заједнице) и изван богослужбеног скупа. Свакидашње живљење, тамо где је појединац активан у своме световном положају, имало је обновитељско-литургијски карактер. Из успостављеног поралогичко-мистичког односа са Христом произлазило је целокупно понашање хришћана. Реализовала се реч Христова: „Будите у мени и ја ћу у вама. Као што лоза не може рода родити сама од себе ако не буде на чокоту, тако и ви ако у мени не будете” (Јн. 15, 4). Граница између литургијског и свакидашњег била је избрисана. Литургија је, с једне стране, била унета у обични живот, срасла са њим („И сваки дан беху заједно једнодушно у цркви и ломљали хлеб по кућама, и примаху храну у радости и у простоти срца” (Дела ап. 1, 46), а, с друге, животни, социјално-економски и други односи добили су богослужбено-благодатни карактер („А у народа који верова беше једно срце и једна душа; и ниједан не говораше за имање своје да је његово, него им све беше заједничко” (Дела ап. 4, 32). Литургија је обухватала сву област живота.

Када се живот, касније, компликовао, и, из разних узрока, настајала отступања од литургијског идеала, долазиле су, од стране најдуховнијих у Цркви, оштре опомене и упозорења о потреби успостављања животворно-обновитељског богослужења — Литургије, из чега би се могла конципирати једна читава литургијска теорија као упутство за праксу. Овде ћемо, без икакве систематизације, изнети само неколико таквих упозорења. Тертулијан: „Молитва треба да буде сједињена са извршавањем Божјих заповести да не би Гос-

под уклонио своје ухо од наших прозби као што се ми уклањамо од испуњења заповести". Бл. Јероним: „Ако славите Бога псалмима и химнама, треба да се у вашим срцима збива оно што изражава ваш глас". Св. Дионисије: „Раније смо имали мрачне храмове, а светле душе; сад имамо светле храмове, а мрачне душе. Раније смо имали дрвене чаше (причесне путире) а, златне презвитере; сада имамо златне чаше, а ништавне презвитере". Св. Златоуст: „Служење Богу не састоји се само из спољашњих форми, већ треба да се врши духовно, тј. да произлази из чистог срца. Зар може човека учинити блаженим само име хришћанско и зар је то довољно да га Бог учини изабраним својим? Нашта блудници целомудрено име? Каква је корист грешнику ако се назива слугом Божјим? Како ће избећи пакао подижући и украшавајући храмове ако међу вама нема истинске вере? Каква је корист ако читате Св. Писмо, а не држите оно што у њему налазите?". Бл. Августин: „Певање често утиче на телесно ухо, а занемарује духовни слух, због чега га треба избацити из Цркве и држати се савета Св. Атанасија који каже да треба певати скромно слично читању". Јерма у „Пастиру": „Пази, Јермо (говори му анђео), где има раскоши, тамо је лаж пред Богом". И томе слично.

Као што видимо први, и прави, хришћани су животворно славили, или настојали да славе, Бога, свесни да се слава Божја (δόξα τοῦ Θεοῦ) састоји у њеном откривењу палом створењу кроз реч и дело Божје. Прослављање је у ствари, наше учешће у есхатолошкој слави победе Божје над грехом и смрћу. „Слава Божја је, како каже Св. Иринеј Лионски, живи (тј. обновљени) човек". Христос није умро за себе, него за нас. Само онај који себе (телесно, греховно у себи) умртви и Бога стави у центар свога живота може се спасти и тиме како треба прославити Бога. Такво слављење је начин не само вербалног већ и егзистенцијалног мисионарства у литургијској обнови света.

VIII

Црквени живот, као и живот света, може се обновити искључиво литургијски. Али да би се он обновио потребна је, уколико се тиче њене људске стране, и обнова саме Литургије. Јер по тој својој страни она, као и све замањско, подлеже слабостима и кризама. Али ма колико то стање било слабо, увек је, по сили божанске тајне, могуће и његово исправљање. *Ecclesia semper refformanda*. Овде би, поред већ реченог, за нашу ситуацију актуелно, требало навести још и следеће:

1. Разумљивост, а тиме и приступачност, чина Литургије, што се пре свега постиже схватљивим народним језиком, доприноси животворности и пријемљивости богослужбене преображајне моћи. „Јер, како каже Апостол, ако труба да неразговорни глас, ко ће се приправити на бој" (I Кор. 14, 7). О томе је код нас доста говорено и објаш-

њавано. Доказана је догматска легитимност и практична целисходност употребе народног језика у богослужењу. Остаје само прелаз на дело, што, у једној кризи црквености, по инерцији и инертности, заостаје за теоретском увиђавношћу.

2. Активирање црквено-библијске проповеди. (Оно што се понекад, па и доста често, чује са проповедаоница, говорења и говоранције, није права проповед, која треба да буде литургијско *Evangelie exrlique*). Проповед је не само важни, него и неопходни (саставни, органски) део Литургије, без које она није потпуна, комплетна. Вход са еванђељем који представља Христа на проповеди, није, као ма шта друго у Литургији, само пуки симбол, већ (треба да буде) реалност. Христос хоће и сада кроз уста проповедника да говори речи Живота. Сами прочитани библијски текст, премда потенцијално садржи реч Божју, није то још за слушаоце. Потребно је тумачење, прилагођавање, а, тиме, и актуализирање. Реч и њено тумачење су комплементарни делови истог обновитељског чина. Проповед припада мистерији Литургије, због чега је, поред активирања, потребна и правилна црквено-литургијска оријентација.

3. Активно учешће верника у Литургији је претпоставка њеног назидатељског збивања. Погрешна је подела на пасивне (народ) и активне (клир и певница) актере у литургијској догађајности. Разне су улоге, али литургијска динамика треба да обухвати све присутне. И то не само у виду припремања литургијских дарова, већ, пре свега, у примању тих дарова, слушању и прихватању онога што Бог кроз Литургију говори и пружа. Учесће је не само физичке, већ и метафизичке природе. Сви „одговарају” на оно чиме их, сакупљене на Литургији у храму, Бог ословљава, како би, по изласку из храма, били бољи него што су пре били, преиначени, обновљени, усавршени, свети.

4. Васпитање (у ствари: обожење, спасење деце и омладине, које је данас у опасној кризи, спада такође, као и усавршавање одраслих, у домен литургијског деловања. Васпитање је, као спасење, акт Божји, а не искључиво људска могућност. Литургија је, отуда, најбоља, а у извесном смислу и једина права веронаука. Она треба да буде не само поука за одрасле, већ и катихеза за децу, наравно, не искључује већ баш укључује и омогућава веронауку у ужем смислу, као наставу. Јер само из развијене црквено-литургијске свести може да се јави потреба за веронауком — тежња и чежња за интелектуалним продубљавањем онога што се литургијским утицајем постигло. Црква која је, у овде означеном смислу, литургијски активна — неће веронаучно пропасти; ако ли је литургијски инертна и пасивна — хоће.

5. Храм, као ограничени и освећени простор, у коме се збива неограничена литургијска драма обнове живота, мора бити, такорећи, дорастао за ову улогу. Све у њему треба да служи палингенесији (поновном рођењу, обнови у Богу). Христово чишћење храма од греховног баласта стална је, увек актуелна, опомена. Доминантна је, па и искључива, обновитељска сила храма. „Ја, каже Св. Златоуст, немам

овде (у храму) операционог ножа, али имам реч Божију оштрију од сваког ножа; немам горких лекарија, али имам св. Причешће лековитије од сваке медицине". Нема се, стварно, у храму ништа до то: Евхаристија и Реч (остало су попратне појаве установљене ради стварања боље атмосфере за деловање чуда Тајне). Али у томе је све што треба, јер може да гради, и стално гради Живу Цркву Божију као духовни храм- успоставља Божје пребивалиште у самим људима, на шта св. ап. Петар мисли кад каже: „И ви као живо камење зидајте се у кућу духовну и свештенство свето, да се приносе приноси духовни, који су Богу повољни кроз уста Исуса Христа" (I Петр. 2,5), а за тим и самим тим, припрема терена за ситуацију кад рукотворног храма неће (требати) бити, јер ће се до те мере оживотворити и одухотворити да „је њему храм Господ Бог Сведржитељ, и Јагње. . . Јер га је слава Божја осветлила, и светиљка је његова Јагње (Агнец Божиј, Христос) (Откр. 21, 22—23).

* * *

Прави задатак и смисао Литургије у Цркви на земљи јесте, дакле, обнова црквеног живота, а преко тога и живота уопште, па и саме твари (Обнова твари тесно је повезана са обновом човека: његовим падом у грех је остарела, његовим спасењем ће се обновити). Христом је отпочела, траје, и још предстоји та литургијска обнова. До потпуне обнове. Тај чудесни процес описује Јован у Откривењу: „И рече онај што сеђаше на престолу: ево, све ново творим. . . и видех небо ново и земљу нову. . . И ја Јован видех град свети, Јерусалим нови, где силази од Бога с неба, приправљен као невеста украшена мужу своме. И чух глас велики с неба где говори: ево скиније Божје међу људима, и живеће с њима, и он ће бити народ његов, и сам Бог биће с њима Бог њихов (Откр. 21, 5, 1—3). Овде се не ради о неком новом „стварању из ничега", већ о обнови постојећег, његовом „опрозрачењу" (Булгаков). То је исти свет, али преко Цркве, и прво у Цркви, обновљени литургијским дејством Божјим. Све се укључује у литургијску обнову. И тада кад историја, посредством Литургије, уђе у мета-историју, и Литургија ће, која се сада обавља у уском кругу храма и парохије, ући у мета-литургију, небеску Панургију: „И певаху песму нову говорећи: достојан си да узмеш књигу (живота), и да отвориш печате њезине, јер си се заклао, и искупио си нас (дакле, и преобразио, обновио) Богу крвљу својом од сваког колена и језика и народа и племена, и учинио си нас Богу нашему цареve и свештенике" (Откр. 5, 9—10).

Д и с к у с и ј а

После завршеног предавања о. Мијача први је узео реч протођакон *Момир Лечић* који је рекао:

Ја мислим да овај Симпосион треба да донесе извесне резултате, па чак и извесне предлоге на више црквене факторе, на Свети Си-

нод и Сабор. Што се тиче црквене обнове о којој је било речи, време за њу је стварно зрело. Пре свега мислим да је крајње време да се почне са увођењем српског језика у богослужење. Сматрам да наша Црква нема право да држи народ у незнању, чак шта више у мраку. Ми се заваљамо ако мислимо да наш народ познаје своју веру. Ја тврдим да врло мало зна, не зна чак ни шта значи оно стално понављано „паки и паки”. Чини ми се да чак носимо на својој савести грех ако продужимо да на овај начин и даље радимо. Не мислим на нагло увођење српског језика него на постепено. Ми немамо катихизације, верни ретко долазе у цркву, па и кад верник дође ништа не разумје, а питање је да ли ће сутра доћи, тако да је неуспех у нашем раду сасвим сигуран. Неки можда долазе у цркву да би чули певање црквеног хора, а то је веома мало, на страну проблем што смо и са добрим хорovima веома оскудни. Зато опет подвлачим да би са овог Симпосиона, који је велики скуп, требало да изађу конкретни предлози на више форумe, како би се о овим веома озбиљним стварима расправљало на свим нивоима и како би се пронашла одговарајућа решења.

Јеромонах Атанасије: Ја бих, да тако кажем, загризао једну јабуку, да се не би десило да нам прође овај Симпосион а да се о томе веома важном питању ништа не каже. Пре него што то урадим хтео бих да истакнем да по мом мишљењу овај Симпосион не треба схватити као неки форум који ће да даје предлоге и да доноси резолуције. Боље је да ово буде једна радна група, која ће заједнички да ради, како би кроз то сваки од нас био заквашен проблемима, па ће то онда неминовно наћи ширег одјека и код нас и код других.

А сад да пређем на проблем. О. Мијач је врло лепо говорио о активирању верника, али није, чини ми се, довољно истакао оно што је мој проблем. Ради се, наиме, о чешћем причешћивању верника. Да вам кажем искрено, свети оци и браћо, после једног искуства у живим литургијским срединама, увек ми је тешко кад морам да се вратим са св. Путиром после речи: „Са страхом Божјим, вером и љубављу приступите”, а да нико није приступио Причешћу. Како то драматично доживљавам, боље да и не говорим. Покушаји обнове чешћег причешћивања постоје већ одавно у разним православним срединама, али су на неким местима претворени у пуку формалност, као да људи приступају тањиру супе. Но без обзира на те крајности и површности, проблем остаје, и он је већ захватио како се чује и наше православне Србе у Америци. О томе стижу и писма овамо у земљу, понекад врло драматична, у којима се истиче потреба чешћег причешћивања.

Са овим у вези хтео бих да наведем неколико података. По канонима древне Цркве, а они и данас важе, неоправдано неучествовање на три узастопне Литургије повлачи за собом одлучење од Цркве верника или рашчињење свештеника (80 правило Петошестог Сабора);

друго правило Антиохијског сабора каже да сви они који улазе у храм за време Литургије и слушају читање Светог Писма и проповед, а не остају до краја на молитви и не причешћују се, ради тобожње побожности, треба да буду искључени из Цркве (ср. 9 правило Светих Апостола). Црква је доцније ову своју строгост ублажила, тако да није у питању овај или онај дан учествовања на служби, али је у питању менталитет који се, очевидно у новије време, можда од времена турског ропства, уврежио код нас и по коме је могуће причешћивати се само четири пута годишње. У томе се отишло тако далеко да је по многима скоро постало забрањено причешћивање на пример на Ускрс или Педесетницу! На Ускрс зато што следује обавезно разрешење од поста и на Педесетницу што не предходи пост! Ради се о менталитету безусловног повезивања поста и св. Причешћа. Пост је заиста светиња установљена у Цркви од самог почетка и не ради се о умањењу поста, али у ту нераздељиву повезаност поста и причешћивања ја сумњам. Ја доводим под знак питања, и то не напамет, него на основу вековне праксе Цркве, ту непосредну повезаност и условљеност поста и Причешћа. Тиме се не пориче пост, јер наша Црква је „посна“ Црква: четири годишња поста, свака среда и петак, појединачни посни дани, све то када се сабере, дабија се „посни период“ дуг око 200 дана у години. Пост је битна компонента хришћанског живота. Ми смо овде на путу ка брачном чертогу, одвојени од Жениха, желимо сједињење са Њим, и припремамо се за то сједињење постом душе и тела. Дакле, нема спора о посту нити је овде реч о умањењу поста. И све комбинације о некаквом свођењу поста на минимум, не долазе у обзир. Али долази у обзир нешто друго: ослобођење од тог менталитета, од те праксе последњих векова, која није древна пракса Цркве, по којој је свето Причешће подведено под критеријуме телесног поста, практично подређено њему, што значи: Литургија је сведена на неку врсту „запечаћења“ нашег поста!

Шта би у том правцу требало радити? Нека нас за почетак опседне брига да активирамо најпре, рецимо, старије особе које крштавамо, а њих хвала Богу има све више, да почну чешће да се причешћују. Нека то буде на пример уз Велики пост, кад је све олакшано, да се причешћују неодређени број пута, па ако је могуће и сваке недеље. Не ради се овде о укидању припреме за Причешће. Ми смо Срби, хвала Богу, у том погледу веома радикални, држимо пост, али Причешће не би смело да се условљава седмодневним, или петнаестодневним или тродневним постом. Треба оживљавати предиспозиције за стално активно учешће у Литургији и Причешћу, кроз свагдашње уздржавање и живљење по Еванђељу и кроз ослобађање од менталитета да се годишња припрема за свето Причешће своди на недељу дана строгог поста. Један од овде присутних свештеника говорио је на једном богословском скупу о мученичком, мартирском духу и етосу који је у првој Цркви био безусловна и довољна припрема за свето Причешће. После тога у Цркви је преовладао подвижнички, аскетски дух и нарав, као припрема. Тај дух је још увек очуван у нашем народу; народ у том погледу поседује здраво осећање,

које не треба разбијати — да се треба подвизавати пред свето Причешће. Али да ли је подвизавање ако неко не једе, рецимо, зејтин, а истовремено се преједа другим јелима, којих данас има добар избор? Једног руског владикү сү довели у Америци да му покажу фабрику за произвођење кајмака од кукурузних зелењака. Без икаквог зејтина, а кајмак изврстан од зелењака! Дакле, не ради се о укидању подвижништва, као сталног припремања за сједињење са Господом и причешће Њиме, него о обнављању активног и најактивнијег учешћа у Литургији, обнови чешћег причешћивања (аплауз).

О. Љубомир Меџановић.: Усвајајући у потпуности речи о.Атаназија хтео бих да се надовежем на предавање о. Мијача: да обнова нашег литургијског живота не може доћи без нашег личног образовања и без проповедања речи Божје. Жалосна је истина да се у многим парохијама наше Цркве реч Божја слабо чује; има случајева где свештеник само прочита Божићну и Ускршњу посланицу у току године, а о истинама Цркве и вере народ уопште ништа не чује. И то је један од крупних разлога што је народ по многим парохијама постао верски индиферентан. А ништа страшније од те индиферентности и млакоће и не познавања своје вере. Отуда велика опасност секташког деловања по нашем народу: живи сам сведок како секташи иду из куће у кућу, агитују, држе предавања и многе загревају за своја секташка веровања... А то бива баш зато што наш народ не познаје своју веру, а не познаје је зато што му се мало проповеда речју и животом. То је и разлог што су нам цркве празне а пуне кафане, као што је речено у предавању. Томе доприноси и недостатак вероке наставе. Ако данас немамо верске наставе, поставља се питање: шта ће бити са будућим подмлатком наше Цркве? Зато сматрам, да би се истина Цркве могла чути кроз проповед и да би дошло до обнове духовног и верског живота, ми сами морамо бити данас добро потковани и верзирани у свим правцима, и као теолози и као свештеници. Света Литургија је незамислива без проповедања речи Божје, без ње би она била окрњена, непотпуна, јер Христос не би био објављен, Христос се не би чуо.

На крају дискусије се и о. Амфилохије сагласио са предавачем и о. Љубомиром, да је проповед заиста органски, саставни део Литургије, али да се треба чувати од увођења неке врсте дуализма између Евхаристије и проповеди (речи, киригме), који може одвести дуализму типичном за протестантизам. У протестантизму је реч, киригма, потиснула, ако не и уништила Евхаристију. Не сме се никад изгубити из вида да је сама Евхаристија — Реч, јер она је Христос и дарује Христа, који је вечни Логос Божји, тј. вечна Реч Божја и најсавршенија проповед Истине и њено откривење и јављање. Наша реч, проповед о тој вечној Речи, не сме бити нешто паралелно са том Речју или аутономно у односу на њу, још мање је она сме собом заменити или потиснути. Она је по својој намени и природи, и треба да буде, само објашњење, тумачење и радосно сведочење о присуству те Речи и о нашем реалном општењу са Њом и причешћу Њоме.

Протојереј Милутин Ранисављевић:

Духовни и молитвени живот пароха

Господ Исус Христос је основао на земљи Своју св. Цркву и њени први видљиви чланови били су св. Апостоли. Њима је послао Свога Светог Духа да настави дело Његово; да домострој спасења људи извршен Њиме, Свети Дух оствари на онима, који поверују у Богочовека Христа и крсте се. Проповед св. Еванђеља поверио је Апостолима, а ови својим наследницима: епископима, презвитерима и ђаконима. Благодатна знамења пратила су њихову проповед, а њени носиоци имали су обавезу да постану видело свету, како по својој вери и проповеди, тако и по своме животу. Ово произилази из заповести Спаситељеве. „Да се светли светлост ваша пред људима, да виде добра дела ваша и прославе Оца вашег који је на небесима”. (Мт. 5, 16).

Та обавеза односи се и на савремене проповеднике св. Еванђеља, свештена лица-парохе. Они треба да су духовне и моралне личности; носиоци св. благодатних сила и св. врлина. Ако парох на себи провери све истине наше свете вере, паства ће његова да осети да није глумац, него да говори оно што је постало његов лични живот и подвиг.

Како парох да почне са радом над собом? Почеће са освећењем својих духовних моћи, кроз задобијање св. благодатних сила Светог Духа, уз свој даноноћни труд над собом. Први кораци биће напорни, јер се оскудева са људима духовно искусним који би га упутили и тиме скратили време; али Бог увек помаже па се успе.

Да би се постигла очекивана духовност и молитвени раст, треба посветити пажњу следећим моћима духовним:

1. Прва моћ човечјег духа јесте *ВЕРА*. Она израста из богочежњивог дела душе, створеног по образу Божјем. Њу свако људско биће поседује. Код једних је она усмерена на пролазне земаљске вредности, те ови могу имати само материјалне користи. Као на пр.: вера у политичке вође — култ личности; вера у природу итд. Такви духовне користи немају и на њу не полажу. Код других је вера усмерена на духовне вредности. Тако на пример код хришћана, њен је са-

држај свепобедни Господ Исус Христос; Победник демонских адских сила; Победник смрти и трулежности Својим васкрсењем; Победник над срамотом људском, са Својим вазнесењем на небо и седењем на престолу Божијем у природи нашој са славом; Победник над греховношћу човеком у слању Светог Духа за освећење душа верујућих у Њега. Кроз такву веру у Богочовека, стичу хришћани св. благодатне силе учествујући у св. тајнама и св. врлинама. Ове св. силе уз нашу сарадњу препорађају, усавршују и уподобљавају нас Богу. Моћ вере код верујућих је ојачана овим св. силама Божјим, што се ничим овосветским неможе прибавити. Они у смирености својој носе и небесни свет. Са светим Апостолима и свима Цветима, почињу да осећају борећи се за веру „да је све *могуће оное*, који верује” у Христа (Мк. 92). Што се тиче пароха, њему је потребна вера жива, надграђена Светим Духом; вера која у себи има силе Бога живог. Она треба у њему да прерасте у својеврсно знање Бога и духовног света. Пошто је на командном месту у духовном рату, за стицање духовности његове пастве, то му је ово знање неопходно. Ради тога је Бог наш тако мудро подесио свештеничку службу, да се пароху свуда открива њена божанственост. Када служи св. Литургију осетиће божанственост Тела и Крви Христове; у св. тајнама — силу Божију; у обредима, као на пр. у свећењу воде — нетрулежност исте; у молитви и благослову — чудотворство. — Примери: 1939 г. око 10. маја, довезоше ми кући, на говећим колима, девојчицу око 15 год. са оболелом левом ногом. Оток је био велики, црвенило исто тако. Од најмањег потреса кола, плакала је од бола. Име сам јој заборавио, али знам да је унука сада пок. Бурђа Трипковића из Рабровца, од сина (име му неznam, био је онда умро) и снахе Милене. Са кола су је на рукама пренели под мој трем и положили је да лежи на једну широку клупу: њена мајка, тетка по оцу и моја мајка. За време молитве осећао сам велику радост у души, коју увек осетим када ће Бог да помогне. После молитве очитане, дође и моја стрина да помогне, да је лакше без потреса однесу до кола, како би мање плакала. Подвукли су под њу руке, подигли је и понели. После 1—2 корака заустави их и зажели да је спусте и да проба да ли може на ногу да се ослони, јер не осећа никакав бол. Носиље стадоше, усправише је у ваздуху, па је као стаклену спустише на земљу. Она их рукама од себе удаљи и крете. Рамала је на болну ногу 2—3 корака, па се усправи и пође врло лепо, сада без рамања. Зачуђена, поче од радости да се крсти уз речи’ „Хвала Ти, Боже, када ми даде здравље”. Оне четири жене и ја, такође смо се крстили, задивљени овим чудом Божијим. Додадоше оне: „овако нешто досада нисмо видели”; „ни ја нисам досада видео” — рекох ја. Девојчица сама оде до кола, попе се и седе на њих. Тако смо сви радосни били. Они са радошћу одоше њиховој кући, са обећањем да више нераде на празник, као ово сада што су у недељу садили гледич багрем око винограда, па их ово снашло. Али и ја још више радостан што сам видео прво чудо ове врсте у свом животу, остадох да стојим у дому своме. Од тада

сам почео убрзано да проучавам и да пробам правила-савете из аскетике. Почео сам са св. о. Јованом Кронштатским.

Други пример: 1959/60 г. био сам у другом месту парох. Једног јутра када сам мешао малтер да бих кућу изнутра малтерисао, про-трчаше двоје деце (брат и сестра) преко мога песка; мушкарац око 11 г. а девојчица око 9 г. Поздравише ме речима: „Добро јутро чика попо”. — „Бог вас благословио”, узвратио сам. Отишли су у школу, са овим необичним за њих речима, које су им се уплеле у мисли. На часу математике, извео је наставник овога мушкарца, па пошто га је прво обесхрабрио примедбама како му он изгледа слаб са знањем пређеног градива, отпочео је са испитивањем. Резултат знања овог детета задивио је наставника, па га је пред свима похвалио, као најбољег ученика из математике. Дао му је и најбољу оцену. Ово су били последњи часови те школске године. По завршетку часова отрчао је кући и рекао својој баки по мајци, да сам га благословио и да му је Бог помогао, те је питан само оне задатке које је добро знао и да је добио најбољу оцену и похвалу. Баки је тешко замерио, што је са мајком и оцем крила од њега да Бога има. Око 15 ч. дошла је поменута бака пред моју кућу (по народности је рускиња) и тешко ми је замерила што сам код њене унучади: „пробудио религиозни инстинкт”. Тиме сам јој, како се изразила, „кућу разорио”. Покушала је, рече ми, да га физичком казном заплаши, но он је упорно понављао да Бога има, јер му је помогао. Дошла му је и мајка из другог града са посла, па је и њој изрецитовао исто оно што је и баки. Истукла га је мало и рекла да пред оцем о томе не говори. Када је пак отац дошао са рада и њему је све оно поновио. Овај је почео да га грубо кажњава; али су га прво мајка, па онда и бака, сложено одбранили. Отац љут одлази у хотел, па када се врати, поново ће са њим да се обрачуна и истера Бога из душе. Али је мајка то време искористила, па је са децом отпутовала у град где је запослена. Бракоразводну парницу је повела (и развела се). Пошто сам се баки извинио, отишла је мрзовољна, да сутра дан напусти зета и отсели се код ћерке и унучади. — Пролазиле су године, а ја их више нисам виђао. Око 1969. г. у лето, појави ми се пред кућом једна стара госпођа и поздрави ме. Пошто приметим да је нисам познао, рече ми ко је. Обрадовао сам се када сам на њеном лицу видео радост: „Како су они, голу-бићи, госпођо?” запитих је. „Оче, од онда се у њима нешто пробудило и у школи су ми најбољи ђаци. Унук је дознао да му је деда по оцу славио св. Николу, па је набавио иконицу његову; ставио ју је у пластичну кесицу и носи је о врату. Крсти се и љуби је свако јутро и вече; пред полазак у школу и по повратку. Отишао је и на факултет, али се од ње не одваја. И унука ми је добра ученица. Много су вас поздравили”. Поздравио сам и ја њих, и тако смо се растали, али не као претходни пут, него сада као пријатељи.

Свете благодатне силе опазива парох и у другом свом раду. На пример када буде из своје душе одстрањивао страсти и насађивао св. врлине, још више ће да осети свете благодатне приливе. У овом по-

слу треба прво да се уочи главна страст, па када се она одстрани, одстраниће се и многе друге слабије које су се на њу ослањале; а неговањем супротне врлине олакшаће се развијање и других које су са овом повезане. Свете благодатне силе Божије, са ове верске моћи шириће се и на друге моћи духа његова.

Сваки пут када се вера не храни св. тајнама и св. врлинама, услед немара или заборава, ова се св. благодатна сила умањује, гаси; вера постаје мртва (Ср. Јак. 2, 17) — те се дотични спусти на ниво маловерни и неверни; па се то одражава и на остале моћи духовне. Све што се не негује да *расте, обавезно слаби* и замире. — Од ове болести вере, лек је у враћању смирења, кроз изазивање у души страха Божијег (Ср. Филиб. 2, 12), покајања, са молитвеним подвигом и учешћем у св. тајнама и св. врлинама. У ствари ми са страхом Божијим и покајањем припремамо подесан услов, да се појави благодатни дар смирења, који тонира собом сваку врлину; а без смирења нема врлине, већ је све људска сујета (Лк. 18, 9—14).

Са ојачаном вером парох храбро залази у истински духовни живот, јер има „штит вере” (Еф. 6, 16) који сигурно одбија распаљене стреле саблазни и искушења.

2. Са вером је повезана НАДА. Њу такође поседује свако људско биће и усмерава је на свој предмет вере. Отуда ако је вера усмерена на ма шта у овом пролазном свету, нада ће од промена да трпи разочарења. На хришћанску наду ово се не односи, јер је предмет њене вере Бог, савршени дух, живи и неизменљиви; препун љубави и моћи да помогне Своју децу. Зато парох у првом реду треба да се стара да свој живот води тако, да задобије поменуте св. Божије силе, благодат Божију, и наду да полаже само у Бога, а све остало уз мали напор „додаће му се”. Пример из 1962/3 г.: — Светио сам ускршњу водицу у ул. Сарајевској. Помоћник ми је био студент који је данас православни епископ, — Божији човек. На једном месту (дому) услед заборава, нисмо ништа добили, после извршеног водоосвећења. Силазили смо низ степенице, а он ми рече: „Оче прото, ми нисмо ништа овде добили. Од чега ћемо да живимо?” — Одговорио сам му: „Наше је да што савесније обавимо свој посао, а оно је Божије даље. Он нас непрекидно вага на Својим теразијама, да ли ће да нам се срце прилепи за новац или не. Управо, Он нас снажи оваквим вежбама, па ако добро положимо испит, све ће нам надокнадити”. На то ће он: „Да ли је то истина?” — Одговорио сам му: „Ако Он не да тако, да видимо да нам је Он дао, онда ћу ти ја из мог џепа, скоро празног, дати своје”. После неколико домова дођосмо у бр. 77, код г-ђе Лепосаве Борђевић, удове са малом пензијом. У време свећења воде, уђе у одају код нас, постарији господин, стаде и побожно се прекрсти. Пољубио је крст и његово сам име поменуо у јактенији за здравље. На крају ми се представио као инж. за Бош пумпе, по имену Лазар, а са радњом у углу приземља. Није био наш парохијанин. При поласку, домаћица нам даде награду, око четири пута више но што нам је до тада давала, јер се стидела овог свог суседа; а он нам даде колико би добили у 8—10 домова. При силаску низ степенице, радос-

тан студент, ми рече: „Заиста нам, о. прото, Бог надокнади за оно, где ништа нисмо добили”. На то сам му одговорио: „У свему полагимо наду само у Бога и поштено-савесно радимо свој посао; а када нам затреба новаца, даће нам Он колико нам буде било потребно”.

Пад у верској моћи човековој повлачи собом пад и у нади (очајање), а враћање здравља верској моћи, оздрављава наду.

3. Следећа моћ нашега духа јесте РАЗУМ-УМ. Свако нормално људско биће има га. Једни га обожавају и држе за мерило свега. Са гордошћу признају само оно што је производ разума-науку, а све друго одбацују. Други пак, хришћани, са вером у Г. Исуса Христа, уз велике напоре са страхом Божјим, покајањем и молитвом, стварају услов за врлину смирења; када је задобију, јачају је учешћем у св. тајнама и св. врлинама. Овде је најважније привићи се на изазивање што већег страха пред Богом. Смирење је силно са св. благодаћу и чува ум од демонских уплива кроз усејавање нечистих мисли и грешних осећања. Тако оно даје уму потребан мир и чистоћу. Уколико је већи страх пред Богом, утолико је искреније кајање; уколико је услов за појаву смирења бољи, утолико ће и смирење бити дубље; а оно је производ оне св. благодати добијене у св. тајнама и св. врлинама. У моментима ређих благодатних прилива, особито св. причешћа или виђења, сама св. благодат појачава у нама страх Божји, кајање, идр. и пројављује најдубље смирење; а са овим одуховљеност нашег ума и др. човекових моћи. То стање ума, назива св. Апостол „ум Христов” (I Кор.2, 16). Садржај ума Христовог је божанствен и хулно би било да помислимо, да смо се у овој моћи са Њим изједначили; Апостол нам само напомиње, да је то новонастало стање нашег ума одуховљено Христовим св. благодатним силама. Прва особина оваквог стања ума је, смирено сазнање да смо у свему зависни од Бога, па Га зато славимо, друга је — сазнање своје грешности и неосуђивање других, сем себе самог; а трећа је, мир Божји, који превазилази сваки ум” (Фил. 4, 7).

Тако док су рационалисти распети у уму од разноврсних трзавица, дотле хришћани који ревнују, са смиреном надградњом у доброј савести, живе миром рајског живота. Све умују да буде у славу Божију, по речима св. Апостола: „Ако, дакле, једете, ако ли пијете, ако ли друго што чините, све у славу Божију чините”. (1. Кор. 10, 31).

Услед замора настаје заборав на свој однос према Богу (ср. Мт. 13, 25), па затаје св. врлине, које чине услов да се појави и одржи смирење у души; смирење се гаси, јер се душа заборавом удаљила од Бога. У ствари, св. Благодат примљена у св. крштењу никада нас не напушта; она уз нашу сарадњу пројављује у души смирење; кад се она притаји рађа се гордост а са њом навала на ум грешних мисли и слабљивих сећања. Ако се наша воља тренутно успротиви, не сложи, греха нема. Она може тренутно да покрене верску моћ, са оним св. врлинама, које омогућују појаву смирења и њеном појавом, враћа се сва нормалност у уму и другим моћима душе. Као што може тренутно да се падне, тако исто може да се тренутно и поврати у нормално ста-

ње. За то је потребно велико увежбавање; да постане навика и да ступа у дејство при најмањој свести. Нарочито је ово потребно парохијама за време св. богослужења, како се не би само бранио од навале зла, а одсутан био у молитвама богослужбеним. — Ако је расејаност у уму, применимо исто средство, као и за стицање смирења, — због времена и сигурности, премда може томе да буде узрок велики замор. Ако је ово последње, текст читајмо брже, да би то привукло пажњу и унеколико је ојачало. Најбоље је оба средства применити.

Пошто смирење и гордост могу врло брзо да се замене у нама, то да не би били изненађени, често проверавајмо духовно стање у односу на гордост. Ако лако праштамо увреде и предајемо их забораву, па се за увредиоце још и са љубављу молимо; ако не замерамо што нас не хвале и не признају наше вредности, па се и за њих са љубављу молимо, — знак је добар.

Ове две особине: чист ум и „Христов ум“, које имају ревносни хришћани, неодбраниво терете рационализам да је злоупотребио човеков ум, јер га је кроз богоборство лишио св. благодати. То је срж данашњег хуманизма. Одуховљеност ума је услов да му се открију тајне будућности, које су непознате рационалистичком уму. Њих открива Отац небески својој деци, да би их упутио у замагљеним временима на прави пут, и тиме их сачувао. Примери: Када се нашем српском народу било смркло са свих страна, и као да излаза није било; када је уништавање народа било у најтежој форми, од непријатеља и од унутарње неслоге, тада сам 1942 г. децембра 20/21. увече, на тајанствен начин, видео цео рељеф земљине површине од јужне Украјине, па преко Румуније, Тимочког краја, до мога села и страшан покрет армије СССР-а. Као и то, када ће доћи и шта ће нам донети; која ће струја код нас да победи и донесе народу слободу. То је било два пута преда мном поновљено. Крај свакога виђења био је пропраћен речима: „То ти је, свештениче, политичка будућност“. Поред овога видео сам још један догађај и неке св. личности, о којима нећу да говорим. Све је ово на мене страшно деловало. Изгледао сам себи као кап воде бачена у велики огањ, која ће се пре испарити, но што ће до њега доспети. Свако вече, после молитве за себе, своју породицу и своје парохијане, молио сам се Богу, да више никада ништа не видим. — Питам се, шта би дале војне силе у рату, када би знале на 22 месеца унапред куда ће непријатељ да им наиђе? — То је мени донело спокојство, јер сам видео од кога треба да се чувам; када ће доћи слобода и на шта имам да рачунам.

После седам дана, од овога случаја, у исто време — вече око 9 ч., кад сам после завршене молитве хтео да се помолим са оном заштитном прозбом — да ми Бог не да више никада да ма шта видим, изненада ми се у ум убаци нежељена прозба: „Шта ће бити са св. Црквом, Боже?“. Та ми толико заслади душу да седох на кревет. Видео сам (по оном претходном), да ће ми се ово открити. Ускоро по том видео сам један догађај, два пута, са објашењем: „То ти је будућност св. Цркве“. Глас је као и у ранијем случају долазио од неког изнад моје главе, даљине мање од 1 м., али ја нисам смео од страха да по-

дигнем главу и да Га видим. Објашњење је такође било два пута. Личности, које сам и тада видео, не могу да о њима говорим, као ни сам приказани догађај о будућности св. Цркве. Али тврдим да је у свему у складу са стварношћу. Нека ми се не замери. Корисно је да сви знају, али време чини своје. У оба ова виђења стекао сам, управо појачао своје верско убеђење, да је духовни свет таква стварност, као и његов односи према овоме свету, о чему ми и не слутимо. Знајмо, да је непобедив Бог наш и да је несхватива величина љубави Његова према људима.

Други догађај: 1948 г. после Св. Саве неколико дана, с вечери, видео сам један велики свитак, исписан ћириличним словима, сјајно златасте боје. Неки ми је глас на ово скренуо пажњу и рекао, нешто заповедно: „Свештениче, читај ово!“. Почео сам да читам; али пошто је то било супротно моме убеђењу, престао сам са читањем и молитвено сам се успротивио истиности овога садржаја. Поново ми је глас наредио, истим речима, да читам. Прочитао сам до истог места у тексту и поново се молитвом успротивио, јер ми оно није изгледало истинито. Текста је тренутно нестало, а ја остадох у великом немиру душевном. Увидео сам да сам погрешно, па сам се молио Богу да ми опрости, јер сам неразуман човек, а Он свезнајући Бог. Полако ми се поврати мир у душу. Садржај текста, докле сам ја прочитао, односио се на разлаз две социјалистичке земље и његове последице по св. Цркву. — Знајмо, да је Св. Црква Бог уједињен са верујућим људима и да је Он чува. Ни ово из истих разлога, не могу у целости да саопштим.

4. Следећа особина нашега духа јесу *ОСЕЋАЊА*. Код њих се такође опажа оно што свако људско биће доноси на свет урођено и оно што имају ревносни хришћани као доцније надграђено св. благодатним силама, добијеним у св. крштењу. Без ових благодатних сила нагони би преплавили човекове духовне моћи, па би му радост била сујетна, љубав самољубива, и сладострасна, а топлота у духу адска. Тако нешто бива код нехришћана и неверујућих, а и код верујућих који не раде на свом духовном уздизању, усавршавању. За праве хришћане су истинска само она осећања, која се исцрпљују у љубави према Богу и кроз Њега према ближњима, себи и свету. Осећања несмеју имати непосредан однос ни према личности из које проистичу, ни према ма коме или ма чему ван ње; него се увек посредно односе, кроз Бога, према свакоме и свачему, и свом извору, — својој личности.

а) Најузвишенија се осећања садрже у *ЉУБАВИ*. Хришћанска љубав се рађа из вере у Господа Исуса Христа, а последица је благодатних сила испрошених молитвом. Она је дар Бога љубави. Потсетимо се оне химне љубави, коју је испевао св. Ап. Павле у I посл. Коринћанима 13 гл. и свих врлина које она садржи. Сложићемо се са њим да је она врх врлина — „свега савршенства“ (Кол. 3, 14). А Господ наш када буде судио свету тражећи њу, тражиће кроза њу све остале св врлине (Мт. 25, 31—46). Отуда је ми и не задобијамо

брзо, него постепено. Тако почетак у љубави био би ако осећамо страх да не ожалостимо Бога свог неким грехом. Виши степен био би, ако у време молитве имамо чист ум, без прљавих помисли и грешних сећања. Осећамо ли их у души и у телу, као радосно и блажено горење од љубави према свакоме, — то би онда био врх ове врлине. Са љубављу се онда молимо Богу за своје пријатеље и за непријатеље, јер су нам сви људи тада мили и блиски као своји рођени. Воleti доброг човека лако је, а рђава тешко је; а Господ је наш још и умро на крсту за такве, па од нас тражи да своје непријатеље волимо и да се за њих молимо, да им праштамо и да се са њима миримо (Ср. Мт. 5, 44—46). Зашто? — У недељу пред св. Преображење 1941. г. дошао сам рано својој цркви да служим св. Литургију. Наједном ми се у свести појави мисао, да ћу сада да погинем. Толико ме је силно била захватила, да сам био онеспособљен да било шта друго мислим. Св. Литургију сам отслужио као ван себе, пребрзо, пошао својој кући. Молио сам се Богу да не погинем ни за какву политику, сем за Његову славу и корист св. Цркве. Када сам стигао кући, после молитве, напустио ме та мисао. Осетио сам да ме је смртна опасност мимоишла само Божјом помоћу. После неколико минута дотрчао ми је један сусед — сељак Ч. П., који ме је одбранио од одреда, који је хтео да мене и све моје побије и спали. За ту услугу, он им се понудио да им приђе са аутоматским и др. оружјем; тиме ме је откупио. Од тада се у мени нешто изградило, па ако би неко ма шта рђаво или добро о мени ма где говорио или помислио, одма бих осетио. Зато је потребно да се миримо са својим противницима — непријатељима, не само ради пројаве љубави, већ и ради тога да нас у време молитве, а и у друго време не би узнемиривало њихово непријатељство. То би био још један нови смисао речи Спаситељевих: „Ако, дакле принесеш дар свој ка жртвенику и онде се сетиш да брат твој има нешто на те, остави онде дар свој, пред жртвеником и иди помири се с братом својим, па онда дођи и принеси дар свој”. (Мт. 5, 23—24). Сила Св. Духа преноси душама нашим и добро и зло, од пријатеља и од непријатеља; да би прве волели, а са другима се мирили и љубав, као врховни закон људског живота између себе одржавали. Врхунац се љубави доживљава у време св. причешћа и др. благодатних прилива. Један врстан монах, познат по љубави, овако је о њој писао:

„Уколико је већа љубав, утолико је веће страдање;

Уколико је потпунија љубав, утолико је потпуније познање;

Уколико је силнија љубав, утолико је пламенија молитва;

Уколико је савршенија љубав, утолико је светији живот.” (Старац Силуан, стр. 153).

Љубав може да се умањи, или потпуно ишчезне из душе, ако постанемо самољубиви, гневни или какав други грех учинити (1 Сол. 5, 19). Пошто је овде узрок гордост, то се лечимо стицањем смирења, кроз изазивање у души што дубљег страха од Бога, кајањем и молитвом за опроштај. Повратком смирења, вратиће се и љубав. Зато када Бог пусти на нас какву невољу, не ропћимо; то је горак лек, али је једино успешан од оболења гордости (2 Тим. 3, 12). Ради предо-

хране од гнева молитвом се вежбајмо, да будемо само Богу блиски, а од сзаког другог Њиме удаљени. Пошто смо чланови тела Христовог и уди једни другима у св. Цркви Његовој, повезани међусобно Духом Светим, то међу нама могу да постоје само посредни односи, преко Бога. Ово стога, што нас Св. Дух спаја у једно тело, али нисмо сливени у нешто ново обезличено, већ нас собом и раздваја да би били и надаље слободне личности. Зато када нам неко приступа, за ма шта, молимо се Богу да га нечим не изазовемо на гнев, али ни он нас да не изазове; а само мали део себе посветимо ослушкивању, да би знали шта он жели. Када то извршимо неколико пута, али без и једног изостављеног случаја, постаће нам то навика и бићемо од гнева излечени. Помоћ Божија је овде главна, а од нас је само сарадња. Овде треба бити врло пажљив, јер се најтеже гнев предосећа.

б) Радост по Богу настаје у души од благодатних прилива у време молитве, светог причешћа и учињеног добра. Ово осећање прати тиха смерност, у души. Ако се парох заборави или ода немару и небудности (Мт. 13, 25) над својим духовним животом, разноврсне невоље могу тешко да га оштете и да радост изгуби. Ово му постаје, јер заборавља, да све има у животу са Богом, силом Божијом, да прима и отпраћа. Чим буде успоставио будност, стање ће да се измени. Све невоље ће тада да дочекује и отпраћа без оштећења радости; у свим горчинама живота видеће само појаве несхатљиве љубави Божије да сву децу Своју поврати Себи. У једној беседи св. Јован Златоусти поменуће околности овако објашњава: Ми људи личимо на малу децу коју родитељи воде у парк на шетање. Деца се отимају од родитеља и трче напред, а сваког часа могу да упадну у неку рупу и себе оштете. Ако родитељи опазе пса да се у близини деце налази, упућују га на дете. Пас залаје, а оно са плачем и вриском бежи назад родитељима, да га заштите. . Тражи Бог од нас да се од Њега душом не одвајамо, не удаљујемо, јер нас непрекидно зли вреба.

в) Топлота благодатна настаје у души као последица осећања близине Божије. Одржава се молитвом уз учешће у св. тајнама и св. врлинама. Ако нам душу захвати хладноћа духовна или равнодушност, па не осећамо потребу за молитвом, знак је да нам верска моћ није више усмерена на Бога нашега, већ на нешто сујетно од овога света. Са страхом се кајмо, па се молитвом што пре враћајмо Богу.

Ако парох успе да му осећања постану одуховљена, кроз молитву од св. благодатних сила Божијих, негованих и распириваних у св. тајнама и св. врлинама, био би му то још један велики успех, који би храброст појачао да настави свој најважнији посао.

5) Наредна моћ нашег духа јесте *ВОЉА*. Свако нормално људско биће поседује слободу одлучивања; за добро што би водило моралном усавршавању, одуховљењу, Богу, — или за зло што би опет водило моралном паду и сатаназирању своје личности. Слобода одлучивања јесте непобитна чињеница, коју свака личност опажа у себи, премда су је поједини мислиоци порицали. За свештенике-парохе и све

верујуће, меродавно је једино, шта о томе говори Г. Исус Христос. Он нас као слободне призива: „Ако хоћеш савршен да будеш. . .“ „Ко хоће замном да иде. . .“ „Хајде за мном. . .“ (Мт. 19, 21; 16, 24; Лк. 5, 27), а за крај историје предочио нам је Последњи суд над родом људским. Да нема слободе у одлучивању, зар би им овако говорио? а зар би био могућ суд? Као што видимо ми хришћани, слобода у одлучивању је стварност. Слобода пак од греха постиже се пребивањем у Богу, а ово кроз смирену молитвеност и учешће у св. тајнама и св. врлинама. Речено је: „Где је Дух Господњи онде је и слобода“ (2 Кор. 3, 17) — што се односи на слободу од греха целе личности наше, па и воље. У противном, били би робови греху са свим силама свога духа, па и воље. У том смислу је речено: „сваки који чини грех роб је греху“ (Јк. 8, 34). Нама као члановима св. Цркве — тела Христовог, где важи воља Пресвете Тројице, понудио је наш вођа Г. Исус Христос свету вољу Тросунчаног Божанства: „да буде воља Твоја“ (Мт. 6, 10). Овоме треба као потпуно природно да претходи одрицање од наше несвете воље и од свега грешнога. Тада ће нас нова, оснажена воља, освећена и прожета Божјом вољом, или Божја воља у сарадњи са нашом освећеном и слободно потчињеном, повести у правцу Божјих савршенстава. Отуда они који прихвате Божју вољу све почињу молитвом, брзо се одлучују на оно чиме се угађа Богу; негују у себи готовост да се жртвују за Божију ствар и да поведу рат против сваке страсти, па да место њих насађују и негују у својим душама св. врлине. Све је ово пропраћено са смирењем.

Пошто из искуства сви знамо да се на попрштну човекове воље води непрекидни рат између Бога и сатане, то парох нека се не плаши овога бескрвног рата. Он је неопходан и може лако да се добије; нека га не потцењује, јер је судбоносан и за његову и свачију будућност. У вези са овим Митрополит Московски Филарет, велики молитвеник и духовник свога времена, саветује почетнике у подвижништву на основу својих виђења, да Бог по великој Својој љубави дозвољава да нас нападају и да се боре са нама само најслабији демони, како би ми уз мале напоре своје и Божију помоћ, сигурно однели победу (Митроп. Филарет Московски, Писмо од 25. фебр. 1843. г., Оптина пустињ и јеја времја, стр. 159). Мир од спољних чиниоца припада само будућем веку, а овоме веку припада рат кроз цео живот свакога верујућег (Јн. 15, 18). Да, рат, али у доброј и мирној савести (1 Тим. 1, 19). Тако нас Бог наш чува од духовног дремежа, од кога се губи смирење, а са њим и спасење.

6. По реду прва је човекова врлина *МОЛИТВА*. Рађа се из његове верске моћи, као прва по реду, да би се уз њено садејство рађале и остале св. врлине, по оном поретку: „благодат за благодат“ (Јн. 1, 16). Тако се, да знамо, свака св. врлина рађа из вере помоћу молитве, тј. од Божје св. благодатне силе и човекове сарадње. Тако је молитва прво добро дело које сваки верујући треба да учини пре свега. Како је ова св. врлина природна последица Богочезњивости

образа-лика Божјег, кога сви носимо у себи, верујући и неверујући, то отуда и молитву сви имамо. Стварност је да се сваки човек моли некоме у овоме животу; али су само различити богови, зависно од нивоа верске моћи. Једнима се она исплати само у овоме свету, другима и у овом и у оном. Да би ми верујући у Г. Исуса Христа знали како треба да се молимо Богу нашему, ево неколико правила:

Почетник у молитви не сме да буде само читач текста молитве, а одсутан духовно. То не би била молитва већ нешто налик на индијске Тандре и Мандре. Ако се буде удубљивао у сваку реч молитве коју чита, то би онда било на добром путу да постане молитва. Зато пре почетка молитве, дотични треба да се повуче у себе и да размисли о томе, пред кога он изилази да се моли као грешан човек? Ако сво добро обави онда ће се у души његовој појавити страх и трепет (Фил. 2, 12), јер пред Бога свога изилази. Онда покајање за све погрешке да произнесе. Плод свега овога, тачније, када се остваре потрбни услови, св. благодат Божија која је у нама од св. крштења, пројавиће у души свој дар — смирење, а са овим појавиће се и сабраност ума — пажња. Увек да се добро размисли о предмету молитве; пошто се у време ње ум не напреже шта треба да затражи од Бога, већ само олако ниже молбе, а остатак моћи троши на повремено осматрање, али тренутно, свега дејства осталих духовних моћи. Ово је потребно да се не би у коју од њих убацило што и скренуло молитву у страну. Што је дубљи страх пред Богом, биће дубље смирење, а отуда и преданост духа молитви снажнија. То је будност духа. Наше молитвене прозбе преноси Богу љубави наша љубав. Сва поменута припрема за молитву само помаже главној особини нашега духа — љубави, која води, надахњује и предаје Богу нашу молитву. Зато: „уколико је силнија љубав, утолико је пламенија молитва” (Старац Силуан) и успешнија. То би био смисао захтева да свака реч молитве треба да се са љубављу проосећа. Спаситељево упутство да се треба Богу молити „Духом и истином”, значило би следеће: моћи човека верујућег треба да су поседнуте благодатним силама Св. Духа, који их освећењем обнавља и обожењем надграђује, те је отуда и производ њихов-молитва, одуховљена, духовна; а оно „истином”, да само такву молитву преноси Богу — Оцу небесном, Бог Син, који је пут и истина. Све је ово у односу на Његове речи: „Ја сам пут, истина и живот. Нико неће доћи к Оцу до кроз мене” (Јн. 14, 6).

Молитва треба да је истрајна, упорна, али не и дрска. Истрајности нас поучава она јеванђелска удовица (Лк. 18, 1—8), а пошто нас као чланове св. Цркве води св. воља Божија, то ће се дрскост избећи. Онај страх и трепет пред Богом, који је био изазван у почетку молитве, ради покајања, смирења и љубави, већ ће се сразмерно њеном расту повући у св. смирење, да би се само с времена на време осетио у благој форми. Страх нас опомиње да смо ми само људи.

Какав треба да је садржај молитве? — Прво славимо Бога за сва савршенства, која је пројавио у овоме свету; то нам је заједничка дужност са св. ангелима; онда Му благодаримо за сва добра ко-

јима нас непрекидно обасипа. Ово са највећом љубављу обавимо. Када осетимо у души доста снажно св. благодатно дејство, тек Му тада рецимо нашу потребу; али увек уз ограду, ако је за то и Његова св. воља, по речима: „не моја него Твоја воља да буде” (Лк. 22, 42). Зна Он све шта нама треба и шта ми желимо, пре наше молитве, али хоће да му се за све обраћамо; хоће да смо са Њим у нераздној заједници; да постанемо богољуди, као што је то показано у Г. Исусу Христу. Разлика има да буде у томе, што у нашем случају се уједињује човек и св. благодат Божија, а у Г. Христу са обе стране пуне природе: Бог и човек. Отуда, ни свештеник, нити ма ко од верујућих, не може бити присталица богоборног хуманизма, који одвајајући човека од Бога, гура га у рат на Бога, а кроз то у потпуно уништење духовно.

Знак успеха у молитви јесте овај: ако у току молитве или одмах после исте осетимо у души снажно радостно одушевљење надајмо се да ћемо добити оно за шта смо се молили; ако буде само тихи мир, али без оног радосног одушевљења, — добићемо али доцније; ако пак осетимо неку мрзовољу, спутавање, неку одбојност, — знајмо да тражено нећемо добити, јер би нам било штетно. Од Оца небесног може да се добије само оно што је корисно, те оваквим не давањем чини нам добро.

Погрешно би било да парох схвати молитву самољубиво, па да је користи само за себе. Не. Њу као и сваку другу способност треба да користи и за осталу своју браћу, своје парохијане и друге. Она је највеће добро, које би им он могао учинити. Али тачно је и то, складно речима једног молитвеника, да молити за друге исто је што и крв своју проливати за њих. Пример из 1953/4 г. Млађи човек, мој сусед, дође ми кући и зажели да одем до С. С. кога је он чувао болесна, да га исповедим, причестим и читам молитву за оздрављење. Пристао сам, али да пости 2 недеље. Пошто је поменути С. пристао, по истеку одређеног времена отишао сам његовој кући. Сачекао ме је са плачем. Између осталог рече ми да су га другови одбацили као ненормалног, пошто су од њега чули, да свакодневно по више пута види пред собом да у ваздуху лебди неко биће налик на људско; као кад би опажали у густом мраку облик човековог лика, али видљивих очију и страшног погледа. Исто биће држи конопац у руци и стално га нуди да се обеси. С времена на време, баца пред њим ватру на земљу, која пламеном сукне до плафона, ништа не запали, али то њега плаши много и доводи до ужасног стања. На његов јављивање долазе понеки суседи да га бране, али не виде од кога? У тако тешком стању почиње и да се крсти, премда је од детињства био за све верско незаинтересован, али му крст ништа не помаже. — Исповедио сам га, причестио и рекао да се за време молитве не обраћа Богу као да је над звездама, већ као да пред њим стоји, јер је Он Дух свуда-присутни. Потом сам му прочитао молитву за оздрављење. Напоменуо сам му, да ако поново буде оног видео, више да не пости, јер је био врло исцрпљен, већ да ми одмах јави и да наредно јутро не узима

храну до св. причешћа. Од тада више није имао ону особину — да види онај страшни лик, као до тада. Другови су му замерали на овоме шта је урадио, али он није више обраћао пажњу. Увидео је да има злих демона и предоброг Бога, који га је исцелио и повратио нормалности. Жалио ми се, да се услед неверства био повео и тешко огрешио о своје грађане. Ускоро је умро, као велики паћеник, али и покајани православац. — Страшно је било стање духовно код овог човека, али је мрежа Христова имала добар лов. Много је што изостављено. Цео случај сам изнео у беседи само у Н. Ф., па ми његов демон, тако ми изгледа не да мира ни данас после 7,5 год.

У молитви треба да учествује цела личност човекова; ако је подељена, знак је болести, па нека се лечи од гордости. То је разлог, што Бог пушта на нас у току целог живота разноврсне невоље (2 Тим. 3, 12), да би нас исцелио... даровао нам смирење и очврснуо у њему.

Дужност нам је да у свему будемо сарадници Богу, па и у молитви тиме што ћемо да радимо на остварењу онога, зашта се молимо. Ако у молитви не успевамо, знак је да у некој духовној моћи обитава грех, кога ми нисмо свесни, — те се брзо од њега лечимо.

Ако будемо често упражњавали кратке молитве, од једне непроширене реченице, она ће брзо да постане наша навика, и прећи ће у непрекидну. Када се пробудимо из сна, често ћемо приметити да смо се, вођени навиком, и у то време молили. Заиста је тада човек хришћанин као ангео земаљски, који непрекидно слави Оца свог небеског. Ништа нас тако брзо не преображава као молитва, јер се у њој, и њоме, развија — снажи — благодатно јединство Бога и човека.

Бацимо ли поглед на духовни живот неког Божијег човека, видећемо три раздобља у његовом духовном развоју, — а она су скоро код сваког иста.

Прво је, када се на многе молбе од Бога све добија. Тада нас Он храбри тиме, што нам се показује као да Га скоро свуда видимо.

Друго је, када нас све напада; све прети да нас уништи; ми се молимо, али помоћи нема или ретко долази. У том ми је смислу рекла једна изузетна личност наше св. Цркве, како по некад осети да му молитва не иде више у вис од десетак метара. То исто, по смислу, изражава владика Петар II Његош у речима: „Суза моја нема родитеља, нада мном је небо затворено, не прима ми плача ни молитве”... — Услед чега ово наилази? — Наша је природа тешко оболела од гордости и свега што из ње произилази, па је Господ наш разноврсним невољама кроти; да би се активирале све силе човековог духа за одбрану; да дође човек себи, као оно блудни син из св. Еванђеља што се отрезнио од зла само у муци; да слободно усвоји св. вољу Божју, па да нам Он тек онда да све од Себе и Себе. Овај је период живота човеку највећа школа, у којој доживљајно сазнаје: слабост своју, моћ саблазни и тактику демонских сила којима нас поробљавају, као и у одсудним моментима несхватљиву силу и љубав Божију, како

стално бли над децом Својом. Овај период траје обично до пред крај овозамаљског живота, — јер за стицање смирења и привицавања на њега, као да је кратак наш земаљски живот.

Треће је, (предсмртно), када Бог поново открива Себе деци Својој и даје им св. благодат Своју, да је опажајно носе у себи; не више онако променљиво као у средњем делу живота, већ трајно. Ово заслади живот верујућем човеку, јер увиди да се није узалуд борио и много чега лишавао у свом животу. Таквome смрт није страшна, пошто кроз њу постаје само ближи Ономе, коме је хитао целoга живота.

Овај процес освећења, одуховљења, надграђивања обожењем наших духовних моћи, у ствари је свлачење „старог човека” и облачење у „новога човека” (Еф. 4, 22—24), кроз сарадњу са оним „залогом” (капаром), добијеним у св. крштењу. А „залог” је *царство Божије*, творачка, промислитељска, освећујућа, и обожујућа сила Божија, св. Благодат Божија; — све оно чиме је Бог наш присутан у овоме свету. Она силази у верујуће увек од Оца, кроз Сина у Духу Светом као јединствена сила Бога Тројичног (Еф. 4, 6). У њој се остварује обећање Сина Божијег, да ће са вернима „бити у све дане до свршетка века” (Мт. 28, 20). Парох мора да чини све, како би се тај „залог” Св. Духа у њему развијао, како би се постигло освећење његових духовних моћи, постао духоносан, за добро његово, св. Цркве, тј. парохијана и његово лично. Тако ће чути на крају Очев глас: „Добри и верни слуго. . .” (Мт. 25, 21).

Молим све присутне да ми не замере што овако отворено говорим о ономе, о чему треба ћутати и што треба чувати као највећу светињу за овај живот: — Данас сам сведочио о присутности Сина Божијег у животу св. Цркве и у овом богоборном времену. Када сам ово говорио мислио сам на многу моју браћу свештенике, старије и млађе, чији живот потврђује много јасније овде речено, од мене грешног свештеника.

Да ли неће нешто слично овоме бити једини прави начин, и облик верске наставе у нашој стварности? Припремимо се за такво сведочење.

Д и с к у с и ј а

О. Атанасије захваљује о. Милутину на овако дивном пастирском „симпосиону”, који је више него предавање, и отвара дискусију.

С. Славољуб Гавриловић: Заиста, излагање о. Милутина је изванредно, но мени је пао у очи један моменат који бих хтео да истакнем. Чини ми се да је мало места дато томе да свештеник треба да се моли за своје парохијане и за све људе. Чини ми се да тај проблем није довољно обрађен.

О. Атанасије: Мислим да је примедба умесна, али то није искључено у предавању: оно се сво време подразумева, јер ако је реч о једном парохијанину, сигурно је и о свима осталима.

О. Љубомир Меџановић: Ево налазимо се пред почетак Часног поста. Сматрам да кад говоримо о изградњи лика свештеника, поред свете тајне Исповести, којој и ми свештеници приступамо у овом периоду, недостаје нам још нешто: недостају нам духовне вежбе... Ми бисмо морали имати по Намесништвима духовне вежбе са свештеницима, уз обрађивање Светог Писма...

О. Атанасије: На које духовне вежбе мислите, на оне римокатоличке? Чини ми се да то код нас нема у традицији; ми имамо подвижништво као трајни подвиг. Духовне вежбе су се појавиле на средњовековном Западу, то православна традиција не познаје. Имамо ми своју вековну традицију, традицију подвижништва кроз цео живот. Зато ја не видим потребу неког посебног „духовног вежбања”...

О. Љубомир: Под духовним вежбама подразумевам духовну обнову, обнову духа Христовог у нама, обнову нашег лика, кроз победу над грехом која се не може постићи без духовног подвига. У том погледу не постоји суштинске разлике између свештенства и монаштва... Потребно је да дух Светог Писма пренесемо из теорије у праксу...

Пошто се са овим сложио и о. Атанасије, тиме је дискусија завршена.

ТРЕЋИ ДАН СИМПОСИОНА (9. ФЕБРУАР)

Јеромонах Амфилохије:

Литургијска катихеза и њен значај

Пре него што пређемо на саму тему, треба укратко објаснити шта значи реч *катихеза*, и шта се под њом подразумевало у древна времена. Реч *κατηχησις* (= оглашење, огласити) првобитно је имала смисао било каквог поучавања или саопштавања неке вести живом речју. На основу неких новозаветних места има се утисак да се цео старозаветни закон у то време поимао као поука, катихеза (ср. Рим. 2, 18). Исто тако имамо сведочанства у Новом Завету да се под поуком хришћанима у то време подразумевало не просто поучавање у појединим истинама, него поучавање „путу Господњем” (ср. Д. Ап. 18, 25; Гал. 6, 6) — *κατηχομενος την οδον Κυριου*, или целокупном животу Христовом (ср. Лк. 1, 4). То значи да је цео садржај Новог Завета схватан као поука, катихеза. Из таквог схватања развиле су се у првим вековима историје Цркве две врсте катихезе: поука за *оглашене*, или поука оних који се *припремају за просвећење* (крштење) и *мистагошка катихеза*, или поука просвећенима (крштенима) која има за циљ да новопросвећене уведе у дубље тајне вере Христове и савршеније степене живота у Христу. Циљ и једне и друге катихезе је био постепено увођење у догмате вере и просвећивање Речју Божјом, кроз ослобађање верних од лажних учења и лажног живљења, или, по речима св. Климента Александријског, циљ поуке је био: верне „нахранити у Христу духовном храном”.

Основно својство катихезе древне Цркве јесте њена органска повезаност са њеним светотајинским и богослужбеним животом. Као што је *беседа*, као посебни вид поуке, од самог почетка била саставни део Литургије, тако и катихеза уопште: она извире из Светих тајни, особито тајне Просвећења и тајне Евхаристије, и увире у њих. Најбоље сведочанство за то јесу катихезе св. Кирила Јерусалимског, које уствари претстављају објашњење тајне Крштења, Миропомазања, и тајне Евхаристије, као и тумачење Символа вере, у том ис-

том светотајинском контексту. Свети Амвросије Медиолански у својим Катихезама (дело „О тајнама” и „О сакраментима у VI књига”) тумачи исте те тајне и Молитву Господњу. Та органска повезаност древне катихезе са светотајинским и молитвеним Предањем Цркве није случајност: то је просто продужетак апостолског става према поуци и начину поучавања. Данас је утврђено да су многи одељци из апостолских посланица, особито посланица Апостола Павла, били првобитно богослужбене химне, прерасле потом у апостолску поуку. То израстање поуке из „закона вере”, и кроз веру и молитвено искуство испробаних Дарова Божјих, претвара је у радосно сведочанство о Истини, виђеној и доживљеној. Отуда њена снага и њена убедљивост.

То што важи за древну катихезу, важи и за црквену поуку кроз векове. О тој њеној вези са богослужењем, тим јединим истинским центром живота заједнице верних, сведоче не само древне катихезе, него и целокупна светоотачка богословска мисао. То између осталог потврђује и црквени типик, који предвиђа поуку одржавану у току богослужења, особито у великопосном периоду.

Ипак, не преба изгубити из вида да је црквена катихеза, као и живот Цркве уопште, пролазила у току времена кроз разна искушења. Основно искушење је била и остала опасност отуђења од њеног целовитог садржаја и укорењености у саборни живот Цркве, укорењености са кавом се сусрећемо у ово апостолско доба, али и касније, код Светих Отаца Цркве. Једно је очевидно из историјског искуства: Правилни или једностранни приступ катихези, увек је зависио од правилног или неправилног става и приступа самој тајни Цркве, и тајни њеног послања у свету. То важи не само за катихезу него и за све остале области црквеног живота. Тако, на пример, кад год се богословска мисао отуђивала од живог и животворног Предања Цркве, постајала је, а кроз њу и катихеза која у многоме од ње зависи, једнострана и рационалистичка (то особито важи за Запад од времена схоластике, али не само за Запад). Некада је опет жеђ за небом и небеским одводила духове у разоваплоћену духовност, тј. у заборав на живот у времену и телу, у неодговорни престанак „искупљивања времена”, што се такође одражавало негативно и на катихезу. Кад се дешавало да се послање Цркве ограничи само на земаљско, на решавање ткз. „социјалних проблема” (тенденција веома присутна у новије време), тада је и катихеза, као и целокупна делатност Цркве, губила свој прави садржај, методе и богочовечанску дубину. Догађало се, а и данас се догађа, да дође у душама појединаца, па и читавих поколења, до замрачења и губљења осећања за сванђелско призивање на покајање, спасење и обожење, као јединог истинског циља хришћанског живота; кроз то је долазило до губљења здравог осећања за истинску меру и критериј врлине и људског подвига уопште. У таквим случајевима се и катихеза враћала површним моралистичким схватањима натуралистичких религија и идеологија, њиховим методима и циљевима.

Временом је дошло и још до једне промене у катихетској настави, која је вероватно један од важних фактора кризе онога што данас називамо *веронауком*. Ради се наиме о исчезавању *поуке* за *оглашене*, тј. за оне који се припремају за Просвећење (крштење). Главни разлог за то исчезавање је преовлађивање крштења мале деце и масовна покрштавања у појединим периодима историје Цркве (прво је било за време Константина Великог). Поука додуше није исчезла, пренета је на хришћанску породицу и кума (код крштавања мале деце); у случају масовног покрштавања, Црква се уздала у своје доцније благотворно и преображајно дејство на новокрштене, уз сарадњу са христинијанизираним друштвом и државом. Међутим, радикална секуларизација хришћанских држава до које је дошло у новија времена, а кроз то и секуларизација породице и осталих друштвених структура и установа, међу којима и школе, довела је такву Црквену катихезу у веома озбиљну кризу. У државама у којима је то било могуће, и док је то било могуће, покушало се да се та криза преброди *школском веронауком*. Тај тип школске веронауке примљен је у православним земљама са Запада, где се он углавном и оформио, заједно са примањем западног типа модерног школства. Али опште је историјско осећање и сазнање, скоро у свим православним земљама да тај тип веронауке, катихезе, није донео очекиване резултате. Многи су, можда и несвесно, осећали и осећају да разлог тог неуспеха школске веронауке, веома често чак и њеног негативног дејства, треба тражити у несродности тог типа поуке са самим бићем и духом Православне Цркве.

Ово је послужило као повод да се, скоро у свим помесним Православним Црквама, негде драговољно и плански, а негде спонтано и под притиском околности, као код нас, почне мислити о стварању кахитетске наставе при парохијским храмовима. Међутим, као по правилу, то извођење верске поуке по парохијама, вршено је и врши се по узору на школску веронауку. Не улазећи за моменат у разлоге зашто је то тако, једно је чињеница: Тај тип катихезе, или се одвија паралелно са литургијским животом Цркве, понекад и на његову штету, особито кад се веронаука одржава у току Литургије, или се осећа као неко туђе „тело” у оквирима парохијске заједнице и њеног „нормалног” ритма, за које веома мало интересовања постоји, како код свештеника тако и код одраслих верника, односно родитеља (тако је барем код нас). Обично се та незаинтересованост објашњава неодговорношћу и немарношћу клира и верника, или, код нас, неким нејасним страхом и застрашеношћу и једних и других. Не искључујући бар делимичну истинитост оба ова објашњења, постављамо питање: није ли разлог за то ипак дубљи и сложенији? — Није ли тај и такав тип школске катихезе заиста нешто туђе, за иконско самознање и саборно осећање црквене Пуноће, па отуда и тај неуспех да се он „прикалеми” нормалном ритму парохијског живота, вековима обликованом и коначно, бар у суштинском, уобличеном? То питање се намеће само по себи, поготово данас, када је целокупно школство и васпитање европског типа стављено под знак питања и

радикалног преиспитивања (Пример: књига Ивана Илича, Доле школе! и код нас преведена, као и модерни покрети омладине на Западу).

После свих тих промена у црквеној катихези, ми се данас налазимо отприлике пред оваквим стањем: Под притиском демонских сила овога света Црква се све више враћа у положај какав је имала у прва три века, тј. постаје — гоњена Црква, што значи усмерена у правцу оног што је заиста вечно и богочовечно у њој и у чему је њена непобедива снага. Међутим, тај повратак није ни мало лак, чак је и болан, на моменте и трагично крстоносан. На свом историјском путу Црква се облачила у разноврсна руха и користила многоврским подупирачима ради оваплоћења себе саме у сваку историјску епоху. Ми се налазимо на почетку краја једне од таквих епоха, која се назива обично „констатиновском”. Без тих историјских руха Црква не може, али увек дође време кад јој она постану сметња, поготово када нису „скројена” према њеном унутарњем расту и димензијама, — препрека за пуно осазнање и сведочење њене саборне Истине.

Шта то значи, примењено конкретно на катихезу? — Навикли вековима да се у васпитању ослањамо на хришћанску породицу, крштеног кума, християнизирано друштво и државу, као да још нисмо постали довољно свесни да је све мање хришћанских породица, да су све ређи крштени кумови, а друштво, на овај или онај начин, све антицрквеније. То је трагика и породице и кумства и друштва, али истовремено и трагични крст катихезе, која се ослања на подупорње, који су на путу да престану да буду њени, ако већ то нису и престали да буду! То њено ослањање на другог, извор је њене садашње трагичне пасивности и коначно, немоћи. Пример: обраћамо се родитељима да шаљу децу на веронауку. Резултат је: више обећања него деце. Управдају се се заузетошћу деце; ми и они правдамо се страхом од сила овога света, можда и несвесни да је управо то једно од најстрашнијих сведочанства пораза и удаљења од Онога који победи свет! Дакле, немамо децу, јер немамо породицу или смо на путу да је изгубимо; немамо породицу јер немамо парохију, као живу и животворну заједницу, литургијску и молитвену; немамо опет парохију јер је наша катихеза изгубила свој исконски и свеобухватни динамизам.

А зашто га је изгубила? — Зато што је престала да се огледа и да органски израста из једине непроменљиве и вечне стварности у вечнопроменљивом свету и историји: из Божанствене Литургије. Другим речима, парохија је престала да буде у пракси, или је на многим местима у опасности да престане, оно што је у бити; њена конкретна историјска реалност и делатност као да престаје да буде пројекција и оваплоћење у сваки историјски трен и сваку душу, онога што је она по својој природи и призивању: Тело и Крв Господа и Бога и Спаса нашега Исуса Христа. Тога једног Тела Господњег и Духа Светог животворног, гладан је човек сваког времена, па и овог

нашег, гладан и као *појединац* и као *заједница*. Модерни човек и те како осећа да се иза сваке његове глади крије глад за оним што Црква носи у својој Литургији. То Свесвето Тело Христа Богочовека, даровано за *живот света* (Молитва Узношења) и да сви буду *једно*, као што си ти, Оче у мени и ја у теби (Јн. 17, 21), и Његова Пречасна Крв изливена у жилу куцавицу света, као дар новог живота, дају се у Литургији Цркве, свима гладнима и жеднима.

Ако је то тако, онда шта нам преостаје да радимо? — Шта друго него да се пронађемо у *Литургији Цркве*, у којој је Црква, кроз све мене и промене, остала оно што је била, и у којој увек изнова постаје оно што треба да буде. Отуда је она и њен саборни етос била и остала мерило целокупног историјског живота и деловања Цркве, а према томе и мерило црквене катихезе. И не само што је Литургија мерило катихезе: она је сама најсавршенија *катихеза*, која не само што васпитава и просветљује него и *пита*, храни Хлебом живота. Ето, зашто свака права катихеза мора и треба да буде *литургијска катихеза* и свако право образовање и васпитање — *литургијско васпитање*. Само онда када се целокупни светотајински живот и делање Цркве у свету врати Литургији и прожме Литургијом, кад постане *Литургија*, и по мери тог повратка њој и прожимања њоме, само тада парохија постаје жива молитвена и литургијска заједница, тј. *светлост свету* и *вечни квасац* у променљивим историјским структурама живота.

Које су, укратко главне особине *литургијске катихезе*? —

1. Литургијска катихеза је *црквено-саборна*. Кад кажемо: *црквено-саборна*, исто је као кад би рекли :христолошки усмерена и утемељена катихеза. Зашто? Зато што је Богочовек Христос управо та саборна тајна Цркве. И као што се Литургија врши „у спомен Господа и Спаса нашега Исуса Христа” и објављује Његову смрт и васкрсење „док не дође” (Кор. 11, 26), постајући тако самим својим *чином* — најсавршенија катихеза, тако и литургијски утемељена и прожета катихеза — Њега објављује и Њега посведочује, и кроз Њега Свету Тројицу. То је катихеза сараспећа и саваскрсења Христу. То сараспињање се односи првенствено на онога који је врши (свештеника), па тек онда онога који је слуша и који је прима, саслужујући. У томе се управо и састоји њена саборност; тиме она постаје саборни чин и акт кроз кога долази до саборног срастања и вечног сједињавања и просвећења душа. Само онај који истински прима Његов, Христов, начин живота за свој, попут пророка, апостола и мученика, само тај може задобити Његов ум и миомир и бити Његов истинити сведок. Само такав може из себе изнедрити и изрећи умом Христовим испуњену и преображену и благодаћу Духа Светог посољену реч.

Катихеза је *црквено-саборна* јер извире из вековног саборног Предања, тј. Предања које носи у себи искуство не једног или два поколења, него свих поколења Цркве. Саборна је и зато што се об-

раћа, као и Литургија, свима узрастима од детета до старца, и то поштујући достојанство свакога од њих појединачно. За њу је већ мало дете, ако је крштено, пуноправни члан Цркве; од самог момента крштења оно стиче „право гласа“ и сва права. На тај начин Црква даје човеку од самог рођења такво достојанство, какво нико други није у стању да му даде. Ње као такве, основни је захтев и позив: „Сами себе и једни друге Христу Богу предајмо“. Као таква литургијска катихеза не „доцира“, не уздиже киригму, проповед, изнад и изван вечног оваплоћеног Логоса Божјег, тј. изнад и изван Литургије, односно Цркве, као богочовечанског Тела Христовог. Она само позива, као Апостол: „Дођи и види“. Колико се бескрајног поштовања скрива у таквом поштовању слободе свакога, у таквом ненаметљивом литургијском позиву и ставу, поштовања према свима и свакоме! Она није прича, апстрактна реч људска о животу, ма како генијална била, него је призив на заједничко учествовање у Животу, на причешћивање вечним Животом и просвећивање вечном Истином. Као таква она не врши насиље, нити на чулима нити на осећањима, ни над умом ни над вољом. То важи за све што из Литургије израста; важи, например, и за музику, која је један од путева и начина литургијског катихизирања. Права литургијска музика не сме никада да загосподари св. Престолом, не сме да потисне, замени или загуши реч или да тиранише слушаоце. Чим се у такву претвори, она постаје антилитургијска. Као таква, додуше, она може да задовољи емоције, али оно што је главно у души, ум, остаје непреображен и непросвећен, при чему и само осећање остаје слепо, а о целовитом васпитном дејству на човекову личност не може бити ни говора. Све што је литургијско само „куца“ на врата свих човекових чула и призива их на слободни раст и узраст „у меру раста висине Христове“. У контексту са реченим намеће нам се питање: није ли управо у томе разлог што православна свест и подсвест, вековима васпитавана и васпитана таквим етосом литургијске поуке, тако тешко прихвата школску веронауку, пониклу из једног сасвим друкчијег етоса? Не треба изгубити из вида чињеницу да је модерна европско-америчка школа, као и њој својствена школска веронаука, да су се развиле и настале из онога што би могли назвати неевхаристијским и нелитургијским *римско-папским учитељством*, прераслим од времена ренесансе и реформације у протестантско „доцирање“ и обожавање људске речи о Богу, из кога се на крају развило обожавање људске памети уопште, као апсолутног ауторитета. Римско апсолутистичко „учитељство“, коме је приписан непогрешиви ауторитет и протестантски субјективизам, са папирнатим „телом“ Светог Писма као коначним критеријумом свега, и са својом киригмом о њему, замрачили су собом и потиснули саборно и животворно Тело Богочовека Христа и препречили путеве слободног урастања у њега и општења и заједништва са њим. Коначни резултат поуке на таквим начелима утемељене, не може више бити саборно учествовање у Истини и стварно преображавање и просвећивање вечном нествореном Светлошћу. У најбољем случају она као таква може дати спољашње зна-

ње о Истини и рационално назирање Светлости. Такве врсте ауторитети на место Истине, подмећу своје идоле и помућене слике Истине, исфабриковане маштовито у тамном вилајету човекове подсвести, али и спојене са неугасивом и неуништивом жеђу за Истином. Нелитургиичност је основни недостатак катихезе настале на таквим начелима; главно својство ње као такве јесте њена наметљивост и једностраност. Она као по правилу превиђа да је човек целовито биће и да је као такво по природи упућено на целовито васпитање и просвећење, тј. да се он нуждава не само у стицању знања о Истини преко једне или друге врсте посредника, него да му је неопходно непосредно саборно општење са Истином и целовито прожимање њоме, вавек. Модерно ренесансно и постренесансно школство и поучавање је у том погледу учинило корак даље и постало још једностране. Засновано на људском разуму и чулном искуству, оно се својим вештачким структурама, натуралистичко-једностраном усмереношћу и неадекватношћу целосној Истини и целовитости људске природе, претворило у неку врсту полулажне или лажне „литургије“, која се такође „приноси“ и даје за „живот света“ и за човеково просвећење, при том сакатећи сам тај живот и изгонећи из њега вечног Логоса Божјег, као једини „пут, истину и живот“. Једнострано, оно даје знање о природи и њеним законима и донекле помаже човеку да привремено устроји свој живот на земљи и да усклади своје односе са другим људима, али је неспособно да открије словесност (логосност) свега постојећег и да човеку дарује вечно просвећење. Оно приказује животом света оно што у ствари носи у својим недрима, само за себе, и доноси собом самим смрт: оно је нешто што храни смртном речју и смртним знањем и што просветљује смртном светлошћу. Што значи: нешто што свему одузима онај смисао који му открива и даје Литургија — евхаристијски смисао и богочовечну (словесну) Пуноћу.

Зато, оно што данас забрињава сваку пробудену савест православну, није толико недостатак веронауке код нас, у уобичајеном смислу речи. Вековима је нисмо имали, али смо имали народ дубоко прожет Литургијом и њоме просветљен. Оно што данас забрињава то је све мањи број *живих литургијских заједница*, унутар градских и месних световних заједница, које носе свој тегобни крст и клецају под њим, постајући све мање *евхаристијске*, и кроз то све немоћније да нам дају и дарују, не само Бога, него кроз то ни другог човека, као вечног брата и сабрата. Засноване само на интересу и *потрошњи робе*, није случајно што се те заједнице и званично почињу називати „самоуправне *интересне* заједнице, тј. заједнице засноване у дубини на вучјем самољубљу; света Љубав која „не тражи своје“ и која је срце литургијске заједнице, из њих се прогони, понекад и са демонском мржњом, и полако гасне, а са њом и у човеку брат и вечни сабрат. Резултат свега тога? — Тријумф *трулежне плоти*, као весник демонског узајамног прождирања и самоуништења. Сав трагизам таквих заједница, и разлоге тог трагизма, још давно је видовито описао Апостол Јаков: „Откуда ратови и борбе међу вама? Не до-

лазе ли од ваших похота које, ратују у вашим удима? Жудите — и немате, убијате и завидите — и не можете да постигнете, борите се и војујете, и немате, зато што не иштете; иштете и не добијате, зато што на зао начин иштете, да у својим сластима потрошите” (Јак. 4, 1—4). У томе и јесте трагизам целокупне европско-америчке модерне цивилизације: у свесној и несвесној тенденцији да причешће Телом и Крвљу Господа и Бога и Спаса нашега Исуса Христа, дарованих „за живот света”, замени „причешћивањем” („где је благо ваше тамо је и срце ваше”) мртвим стварима и њиховом похотљивом потрошњом. Управо зато и забрињава исчезавање *живих литургијских заједница* из једног света препуног развезаних еолских ветрова. И то болно забрињава, али не „ради нас”, јер то „ради нас”, које се чује понекад, значи претварање и саме Цркве у демонизовану „интересну заједницу”; забрињава ради судбине самог света, који се у својој помахниталости одриче Живота, присутног у њему кроз Цркву.

2. Литургијска катихеза је *молитвено-покајна*. Нема праве и здраве речи о Богу, још мање истинског знања о њему, без — покајања. Отуда је свака реч Цркве, особито свака њена литургијско-богослужбена реч, натопљена од самог почетка, сузом покајања и прожета покајним духом и молитвом. Ако такав дух не поседује у себи и катихеза, она престаје да буде реч која рађа и препорађа и која истински просвећује и васпитава. Само су велики покајници, тј. људи који су покајањем „купили”, како каже преподобни Јован Лествичник, „смирење” и њиме „очистили савест и свест” (Лествица, Слово 5, о Покајању), осазнали праву цену и силу речи, али и њену разорну моћ, као и праву цену ћутања. Стојећи са свештеним трепетом пред светињом речи, никада толико не обесвећеном као у наше време, преподобни Лествичник чак сматра да ономе „који плаче (покајнику) не приличи богословље”. Јер како, каже он позивајући се на пророка Давида, „како да запевам песму Господњу у земљи туђој (Пс. 136, 4)”, тј. како да радосно сведочим и говорим о Богу, обузет страшћу? (Лествица, Слово 7, о плачу који доноси радост). Зато, све древне катихезе почињу са покајањем.

3. Литургијска катихеза је *библијска*. Богослужење, а посебно света Литургија, није ништа друго него Библија препевана у молитву. За Литургију је Библија — њена Књига, тј. књига Цркве. Она је сама по себи њено живо и делотворно тумачење, надахнуто истим Духом као и она. Кроз Литургију Библија престаје да буде неки окамењени симбол прошлости преко кога се Бог открио својим изабраницима једном за свагда у нека прадавна времена: она на њој постаје жива и доживљена стварност, која сваки пут изнова, кроз улазак Еванђеља на Входу и његово тумачење открива и радосно сведочи, вечно присутног Христа, силом Духа Светога, и наше заједничарске с Њим и причешће Њиме. Само таквом стварношћу прожета катихеза, постаје — истинска катихеза, тј. чудотворна реч која преображава и препорађа, а не само даје празно знање. Знати Свето

Писмо на литургијски начин, значи истински га познавати, и кроз то на прави начин га тумачити.

4. Литургијска катихеза је *светоотачко-богословска*. Светоотачко богословље је дошло до свог врхунца у богослужбеном и литургијском богومислију. Оно је најздравији плод душе боговидаца; најлепшу реч која се зачала и родила у њима из сусрета са Богом они су претворили у молитву. Православно богословље (истине вере, догматика) и православна нарав (етос, етика) и налазе се унутар богослужења у свом органском контексту: откривају се ту као свете тајне и свете врлине живота, а не као апстрактни беживотни објективирани мисаоно-етички системи. У таквом и само у таквом контексту и права катихеза открива истине вере и живота. Открива их и саопштава, не на апстрактни рационалистички начин, него увек на светоотачки начин: у органској повезаности са самим животом Цркве и са потребама света сваке поједине епохе и кроз општење са самим Извором сваке свете истине и сваке свете врлине и тајне.

5. Литургијска катихеза је *динамично-активна*. Литургија и богослужење уопште не знају за пасивне посматраче. Литургија је *дело* Божје, али истовремено и дело свих сабраних у литургијску заједницу, тј. дело народа Божјег, не појединца, ма ко он био. Она се не „посматра“, у њој се учествује свим бићем. То што важи за Литургију, важи и за целокупни живот Цркве и деловање. Да би дошло до обнове тог активног учешћа свих чланова у животу литургијске заједнице, неопходно је вратити лаицима, народу Божјем, оно што му по природи ствари припада: заједничко одговарање, певање, читање, народни језик. А да би до тога могло доћи треба првенствено обнови динамичну и свеобухватну катихезу првих векова. Црква је просветљивала и васпитавала сваким својим делом и светотажинским чином и свим оним што му је претходило и следило. Зато је онај који се удостојавао њене литургијске заједнице био живо чедо Божје а не пасивно мртворођенче прибројано црквеној заједници на неки магијски начин. Довољно је прочитати само катихезе св. Кирила Јерусалимског па да се схвати са каквим страхом и трепетом је Црква приступала свакој оглашеној души и колико бриге је водила о томе да не „баца Светиње псима“. Света тајна нити је „обичај“ нити магијски чин. Она тражи апсолутно слободне људе, који са пуном одговорношћу и сазнањем пристају на радикално преузимање и промену начина живота као и на свецелосно предавање Христу Богу. Богу не требају мртваци, Он оставља мртвима да сахрањују мртве (ср. Мт. 8, 22) боравећи у друштву „малог стада“ живих, тј. оних који прихватају Његов живот за свој живот.

Да ли ми, савремени свештенослужитељи рађамо такву децу преко светих тајни и целокупног чина Цркве, ми који смо савремени „икономи“, домостројитељи тајни Божјих? (ср. 1 Петр. 4, 10). Ако рађамо, зашто су нам онда цркве празне? Да не важи ту онда она тужна реч светог Владике Николаја: „празне душе па празне и цркве“?! — Зар са нама и у нама није исти онај Бог који је био са нашим Оци-

ма, и Његова непобедива сила, и зар овај свет није исти онај свет који „у злу лежи” и тада и сада? — Бесумње, што се тога тиче, све је исто. Није само исто — снага наше вере и духовног труда и горења. Ако би наша савремена катихеза могла симболички да се изобрази онда нема бољег симбола за њу од начина на који крштавамо, не само децу него и одрасле: са мало воде обавимо чин, често пута ни одело им не свлачећи. То је мање више сав труд који уложимо да би једна душа била рођена „водом и Духом”, труд који није у стању да опере ни прљавштину тела, а камо ли душе. Не чудимо се онда што нас има тако много недокрштених и мртворођених.

6. Литургијска катихеза је *иконична*. Богослужење и као реч и као икона, и као храм, и као покрет богослужитеља, и као сећање на целокупни домострој спасења, и као Божији Дарови — „Предобрасци” будућих добара — сво је сликовито, иконично, васпитава сва чула, и преко икона узводи душу, икону Божју — Првообразу, чинећи је христоводобном и христоводносном. Употреба слике у катихези има очевидно онтолошки и догматски основ. Само, не било какве слике: само она слика, икона која одражава у себи, колико је то могуће, богочовечанску тајну Литургије, тј. тајну оваплоћеног Логоса Божијег, може бити употребљена за наставу и насликана у храму у коме се сабира литургијска заједница верних. Ренесансна религиозна уметност сакати ту тајну, зато не може бити употребљена у катихези — због сакаћења душа и умова. Значи, дакле, да је метод очигледне наставе једно од основних својстава литургијске катихезе; у томе лежи њена вечна савременост.

7. Литургијска катихеза је *практично-теоријска*. Литургија је дело Божије али и дело народа, она је пракса али и богоопштење и боговиђење, сазерцање Божије тајне („видесмо светлост истиниту, примисмо Духа небеснога”). Јединство тако схваћене праксе и теорије (сазерцање тајне), основни је предуслов успеха катихезе и васпитања уопште. Ми често пута заборављамо кад устајемо против „теорије”, борећи се за „праксу”, да је правилно схваћена теорија уствари *боговиђење*, без кога је пракса слепа и осуђена да за увек остане слепа. Теорија, богосазерцање је врхунски дomet човековог усавршавања и богоопштења, дарован човеку. Ако је та реч временом ван Цркве изгубила своје првобитно и изворно значење, ми у Цркви, не смемо допустити раздвајање онога што је по својој природи једносушно, тј. не смемо одвајати праксу, која је узвођење теорији, боговиђењу, од теорије, којом се пракса проверава и која је њена вечита сигурност и осмишљеност.

Литургијска катихеза, поука, је практична, зато што Литургија чије је она својство и свеобухватно зрачење, практично ангажује собом и својим духом целог човека. Она је сама по себи *пракса*, дело и као таква подстиче и покреће на дело и на непрестану динамичност човека у свим околностима живота, у сваком времену и на сваком месту. Повезан са теоријом тај динамизам се усмерава и осмишљује, а сама теорија се оваплоћује у конкретни историјски жи-

вот, она се посведочује као Истина и открива као путоказ и коначни циљ живота. Литургија је сва заснована на богоопштењу и сва усмерена на још присније причешћивање Христом у невечерњем Царству Његовом. Управо том својом усмереношћу она прожима динамизам праксе, просвећује га и открива му његову логосност и словесност. А то значи: живот у времену и простору она осветљује и испуњује вечном Пуноћом. Та обједињеност праксе и теорије у Литургији и литургијској катихези показује да литургијско образовање ангажује собом целог човека, све његове психофизичке моћи и да никад не препушта човека, ни у времену ни у вечности, ономе што би могли назвати — слепом праксом и јаловом теоријом, или још боље: демонском динамизму и активизму и лажној истини.

8. И на крају да подвучемо да је литургијска катихеза — *сталнообразујућа*. А то значи: она се тиче свих узраста и примењује на све моменте човековог живота. Литургијско сећање на „Господа и Бога и Спаса нашега Исуса Христа” и кроз њега Његово оприсутнивање све присније и дубље у нама, врши се непрестано, не може имати краја ни завршетка. Јер што нам је он ближи, то је и потреба за Њим већа а Његова тајна све неисцрпнија и милија. Он је неисцрпан, Његова тајна бездана, а човекове моћи за усавршавање безграничне, Њиме и Његовим даром.

Основни захтев литургијског вечно понављаног чина јесте: „Опет и опет Господу се помолимо”, опет и опет: „ниспошљи Духа Светога на нас и на ове Свете Дарове”. Што значи: Божјем даривању нема краја, а човеку у усавршавању и образовању нема починка. Он је по природи биће које стално призива Пуноћу, тј. епиклетичко биће; стално призива и чезне за Пуноћом и савршенством јер је биће пријемчиво за Пуноћу и божанско савршенство. Та епиклетичност се утемељује, с једне стране, на човековом несавршенству и захтеву његовог бића за савршенством, а с друге стране, на неисцрпности тајне Божје и Божјег просвећења, о коме Литургија учи и у које се труди да уведе човека.

У Цркви су сви ученици и то до краја живота. Управо је Литургија и њен дух оно што нам најбоље показује и доказује да заиста у Цркви постоји само један Учитељ: Господ Христос. Сви остали, било да се уче или уче друге, у ствари су само ученици, и то кроз цео живот, до последњег даха живота. И опет да се вратимо на оно о чему смо говорили кад је било речи о црквено-саборном карактеру литургијске катихезе: то учење није доцирање нити апсолутистичко манипулисање са човековом личношћу, кроз коришћење његове несавршености и подређености другима, односно упућености на друге, у разним фазама његовог живота и узраста. То је заједничко и слободно урастање у Тајну, стално саборно урастање и просвећивање. Онај који учи друге, има само улогу мистагога, тј. уводитеља у тајну, у коју уводи по мери своје уведености у њу: да би могао друге уводити, он непрестано уводи самог себе. Никад није довољно „учен” да би могао бити само учитељ. Успех његовог учитељства за-

виси првенствено од развијености код њега духа и жара учеништва. Зато није нимало случајност што се Литургија назива „мистагогија“, тј. увођење у тајну, и што је најсавршенији вид катихезе — мистагошка катихеза, тј. поука која открива, објашњава и тумачи неизрециву Тајну, тиме што саборно и непрестано образује њоме и уводи у њу, дарујући је, али не просто као рационално знање, него као све присније и целовитије општење са Пуноћом живота, Оцем, Сином и Духом Светим, Тројицом једносушном и животворном.

Дискусија и завршне примедбе на Симпосион

О. Василије Томић захваљује предавачу и истиче да ће права дискусија о овом Симпосиону доћи тек после њега, као и његови плодови: семе је засејано, очекујемо да се и плодови укажу. Један од конкретних плодова биће и објављивање предавања одржаних на Симпосиону као и дискусија поводом њих.

Вељко Милутин, студент: Видимо да су се на овом Симпосиону појавили теоретичари и практичари. Теоретичари који желе да својом теоријом ствари доведу у ред, међутим, свакодневна пракса показује да то није тако једноставно. Сами свештеници долазе у свом раду до разних искушења, сваки од њих има своје проблеме са којим се сусреће, тако да не може бити неког калупа за све.

Владика Данило црногорски је поменуо породицу као цркву у маломе, међутим, ја се питам: шта да радимо са појединцима, са децом атеиста, која се јављају у 20 и 25 години и желе да се крсте, да упознају православну веру, шта да радимо са њима? Да васпитавамо прво породицу, па онда да њих прихватамо, или да од таквих појединаца изграђујемо православне хришћане, који ће онда стварати православне породице? Дакле, не може се мислити само на породицу, треба водити рачуна и о појединцима, који независно од породице, често и упркос породице траже путеве спасења. Та деца просто на натприродан начин доспевају у додир са вером и Православљем. Њих треба васпитавати у вери, а за то су неопходни способни вероучитељи. Наше свештенство, мислим на ово у Београду, примери из унутрашњости не могу се наводити, јер су у разним крајевима и различити проблеми, веома је презаузето својим свакидањим парохијским обавезама. Зато би требали да постоје при црквама стални вероучитељи, који би имали стални контакт са омладином, са вернима, децом... А свештеници би такве упућивали, усмеравали и помагали им. При том, посебну пажњу треба посвећивати младим генерацијама, а зато су потребни и свештеници који осећају пулс нашег времена, који су дорасли савременим околностима, а не свештеници из неког другог времена. Данас су настала нова времена, тако да ми морамо сагледавати ствари под новом и друкчијом призмом, служити се новим методама, да би наше дело могло имати правог успеха.

О. Јован Кошевић се враћа на питање одраслих верника истичући да ми о одраслим верницима можемо говорити само по добу старости али не и по веронаучном знању и напретку. Треба васпитавати прво одрасле, да би онда они довели и децу своју у цркву. Без тога нема успеха. Верско васпитање, дакле, обухвата и треба стално да обухвата и одрасле и децу, не само децу, као што неки мисле. То је главни проблем. У том погледу не смемо бити ни велики оптимисти ни велики песимисти. Хришћанство је у својој историји преживљавало хиљаду пута страшније моменте него што их доживљава данас. Наша Црква ипак живи, постоје кошнице из којих излећу пчеле, роје се нови ројеви. Питање је само у томе да ли смо ми спремни да „ухватимо“ те ројеве, да оформљујемо нове кошнице, нова друштва. На крају крајева, све зависи од мене као свештеника, да ли ће мој труд у парохији уродити плодом. . .

О. Љубомир Мецановић: Одлазим обогачен са овог Симпосиона. . . Данашњи реферат није само за нас, он је и за шири круг људи. Предавач је истакао да недостатак школског типа веронауке није толико забрињавајући, колико је забрињавајући недостатак живих евхаристијских заједница. И заиста, многи данас, то је жалосна појава али истинита, држе Цркву као свој обичај. А зна се да Црква не може и не сме бити само обичај, да Еванђеље није апстрактна теорија, већ пракса и живот. Св. Атанасије Велики јасно каже: „Бог се оваплотио да би се човек обожии“. Истина Цркве је апсолутна истина и истина оваплотива у живот. Бога је и данас могуће видети, јер се Он не доказује неко показује. . . Од свега за нас је најважније: стремити свим и кроза све са земље ка небу, ка вечноме. А одговор на сва питања давати не језиком, него — животом.

О. Василије Томић: Постоје и други проблеми који треба да буду рашчишћени пре него што одемо са овог Симпосиона. Предавач је на пример поставио питање крштења, у једној форми коју ми данас мало практикујемо; поставио је и проблем веронауке, он као да негира такву веронауку какву ми желимо. Можемо поћи од поставке да се може без овакве веронауке какву имамо или немамо, али треба пронаћи један нови, односно стари вид веронауке.

О. Жарко Живановић: Бићу конкретан, у вези св. тајне Крштења. У неколико случајева сам одбио да иноверник буде кум на крштењу. Многи су то са чуђењем примили, па и наши православци. . .

Његова Светост: Имао је у томе о. Жарко право, само да ли је претходно држао о томе проповеди, да обавести своје парохијане? И да ли их стално обавештава, и он и други, ко може бити кум и зашто иноверни не може бити кум на крштењу детета? Зна се ко може бити кум а ко не. Кум се стара о духовном узрастању свог новог духовног сина или кћери, васпитава га у вери. Е, сад, како ће то да чини онај који не исповеда ону веру коју дете исповеда и у коју се крштава?

О. Жарко истиче да је о томе држао проповеди, али да таква реакција показује да је постојала од раније погрешна пракса, неко је од раније оставио вернике у незнању по том питању. . .

О. Атанасије се враћа на основну тему Симпосиона: „Парохија као жива молитвена, односно, литургијска заједница“, и истиче да су они који су изабрали ову тему центрирали је, очевидно, на њену основну жижу, на Литургију. Он такође поставља питање предавачу, не зато што сматра да то није садржано у предавању, него да би оно још више изашло на површину, питање о ономе што је основни бол, основни проблем, из кога сви други проблеми нашег доба произилазе: да ли је то наглашавање Литургије формалног карактера, или оно има суштински значај? Постоје ли суштински разлози за то? Он предавачу поставља и подпитање овог питања: да ли је Литургија као свакодневни чин, чин који се, рецимо врши свакодневно у једном манастиру — заиста, велика светиња која се врши за спасење целог света — но, ипак дали то обухвата целокупни појам Литургије? Ми знамо, додао је о. Атанасије, за првохришћанску, не само првохришћанску него вековну традицију, да је недељна Литургија, Литургија парохије. То не значи да она не може да се служи и других дана, али има нечега у томе што нам помаже да схватимо Литургију као манифестацију целе Цркве, не само као причешће Светињама које ће да нас освете, што је такође несумњива компонента Литургије. Литургија није само присуство Тела Христовог под видом хлеба и вина. То јесте најглавније, али није све за Литургију. Поставља се проблем пред све нас: како да оживимо у нама тај целовити приступ Литургији, како да приведемо мноштво народа ка Светој Чаши? У томе би нам оци Архијереји могли највише да помогну, као они који се налазе у центру, у жижи збивања, у жижи саме Литургије и као најпозванији за то. . .

Ја не бих желео да ми сада „реформишемо“ наш типик, али би можда добро било да променимо наш менталитет новијег времена, нека предања која нису литургијска предања, а која су се временом одомаћила. Да ли је све у нашој свакидашњој литургијској пракси, оно непатворено, неизмењено и неизмењиво у Литургији? Није само у питању оно о чему сам јуче говорио, да ли ће се хришћани чешће причешћивати или не, и примати у себе Христа као светињу; у питању је такође партиципирање у Литургији као живој саборној заједници. Заиста је трагична слика о којој је о. Мијач јуче говорио — да су нам цркве мање више празне недељом. Истина, она није и потпуно верна, јер имамо на пример прву недељу Часног поста, Велики Петак и многе друге празнике и моменте у току године, где се наша Црква појављује као жива Црква. . .

Иначе, лично сматрам да наш Симпосион нема за циљ да донесе неку резолуцију. Такви Симпосиони углавном и не постоје. Главни циљ нашег братског скупа је да зақвасимо себе проблемима: потребно је да оживимо у себи сами појам Литургије, доживљај, факат, да осазнамо њену социјалну, еклисиолошку пуноћу. . .

О. Амфилохије: Заиста, инсистирање на Литургији, не само моје него и других предавача пре мене, није формалног карактера. Ин-

тересовање за Литургију и то управо у наше време, литургијски покрет који се спонтано јавио на разним странама (Св. Јован Кронштадски је био један од најдаровитијих носилаца тог покрета почетком нашег века) и то баш у времену снажних друштвених збивања и промена, паралелно са модерним идеологијама, које по преимућству имају социјалну димензију, — све то није ни мало случајно. Могло би се без устручавања рећи да је у Литургији садржан прави одговор Цркве на све животне проблеме модерног света. Кад би проблем Литургије био само формални проблем, или проблем типика, онда то не би било ништа ново, тиме се Црква бавила кроз векове. Литургија има своју посебну визију целокупне стварности и то је оно што је привукло пажњу многих модерних богослова, и не само богослова. Овде код нас се ових дана појавила књига о. Шмемана под насловом „За живот света“, којом писац управо покушава да уведе читаоца у ту литургијску визију живота. О. Шмеман у тој књизи покушава, између осталог, да открије у Литургији оно што је у њој новијим наносима замрачено, а што је њено суштинско својство: еклисиолошко својство, својство заједнице. Литургија није само средство освећења, него је она исто тако и пут и начин остваривања праве људске заједнице, и јединог истинског и вечног заједништва међу људима, које се постиже кроз њихово присно општење са оваплоћеним Богом Логосом. Она је остваривање, силом Духа Светога и људским подвигом, живе богочовечанске заједнице, која преображава људе, сједињава и обесмрћује. У њој се остварује јединство између Бога и човека, човека и човека, човека и света; у њој свет добија свој смисао и постиже своју Пуноћу. Значи, она садржи у себи суштинске ствари, актуелне за свако време и као таква има свеобухватни карактер.

Тај свој карактер Литургија није никад изгубила, али се повремено јављала и јавља опасност од привремених наноса у нашим схватањима саме Литургије. Један од таквих наноса је и веома раширено у наше време ужасно уско схватање Литургије као „култског“ чина или гледање на њу као на једну између многих других црквених „треба“.

О. Љубодраг Петровић: Сва предавања су била на једној лепој висини. На свим тим предавањима је објашњавана и истицана суштина свете Литургије, Цркве, говорило се о светој тајни Крштења, Причешћа итд. Али с обзиром да је ово Први катихетски симпосион и да се он одржава на тему: „Парохија као жива молитвена заједница“, као и с обзиром на то да се говори о Литургији као средству за катихизацију верника, ја бих замолио уважене предаваче да нам кажу: како да се ми послужимо тим свештеним средствима? Хтео бих да нам се објасни: да ли ја као учесник Симпосиона одлазим одавде са неким задатком који треба да реализујем, тј. да га остварим у својој парохији?

О. Димитрије Калезић: Изгледа да овде међу нама још увек има неспоразума... Из дискусије би се рекло да учесници схватају

овај скуп у првом реду као семинар. А између симпосиона и семинара постоји велика разлика. Организатори и предавачи су имали у виду оно прво и зато су њихове теме оно што треба да садржи један симпосион у његовом најдубљем смислу и значењу: На симпосиону се увек обрађује неко заједничко питање, тема, која се продубљује и осветљава са сваке стране, а то управо су и радили предавачи. Међутим, дискусија је стално имала тенденцију да тражи неке принципе практичне примене. Ако је то био циљ онда је ово требало назвати *семинаром* и то уз објашњење какве је врсте: вероучитељски, пасторални и сл. Било би најбоље, дакле да се првенствено споразумемо, какву дискусију желимо: семинарску или симпосијску...

О. Василије Томић: Мислим да је од самог почетка било јасно да је циљ овог *Симпосиона*, да постави темеље, да он има теоријску намену, у нади да ћемо, ако Бог да, имати идучих година још оваквих симпосиона на којима ће доћи на ред теме са практичнијом применом и усмереношћу и на којима ће бити извођени конкретни закључци из свега што је овде речено. Дискусија, према томе, треба да буде симпосијска...

О. Бранко Цисарж: Ја бих захвалио предавачима на лепим речима, којима смо обновили своје знање, и радује ме оно што је овде речено да ће сва предавања изаћи из штампе, тако да ћемо моћи да их натанане проучимо и још дубље уђемо у њихову суштину...

О. Момчило Кривокапић: Сматрам да је Симпосион углавном успео. Чињеница је да ми о Литургији мало говоримо и мало мислимо. Веома је важно знати: да ли ми Литургију служимо правилно, али не у техничком смислу, него — да ли ми њоме стварно просвећујемо свет? Литургија оваква каква је сад код нас — на црквено-словенском језику, молитве које читамо тајно у себи и на брзину, пјевање најчешће неразумљиво, било да се ради о хорском или о појединачним појцима, — неразумљива је. Људи дођу, прекрсте се, упале свећу и углавном не поимају ништа. За садашњу Руску Цркву је неко рекао да је то Црква која служи Литургију. И то је тачно. И њима не треба ништа више! Литургија сама собом проповиједа, народ разумије текст, а богослужбени текстови су невјероватно снажно педагошко средство. То у предавањима није подвучено. Сами текстови Литургије су најбоља катихеза. Само их треба учинити разумљивим, као уосталом и цело богослужење, и то прво нама самима, па онда свима другима. Довољно је, на примјер, прочитати само сједалне из Октоиха, па да то буде најбоља проповијед...

Шта то значи? Значи да богослужење треба „реформисати“, али у смислу: поставити га на своје ноге, разоткрити сво његово неисцрпно богатство. О. Амфилохије је добро рекао да је катихеза оваква какву ми имамо — пропала ствар. Само они који се баве литургијском вјеронауком могу нешто да ураде. Треба успоставити живи контакт са парохијанима, оним најмањим и оним најстаријим... Сматрам да ће овај Симпосион имати успеха само онда ако ми поч-

немо да размишљамо о Литургији више него што смо то до сада радили и ако Литургију почнемо да користимо као катихетско средство, јер је она сама по себи, онаква како је Бога дао, најбоља вјеронаука . .

Постављено је питање: шта да радимо са онима који долазе из атеистичких породица? Чињеница је да је таквих данас све више и да управо такви могу бити квасац који загријава Цркву. Кад мени такви дођу на Литургију, ја читам молитве наглас, наравно на Српском, уз отворене двери; подстичем их да се чешће причешћују, да поште, да се активирају у парохијском и посебно богослужбеном животу. Такви као по правилу уносе са собом нови жар, који треба правилно усмјерити и разгорјети, они су духовно пробудени и отворени за праве ствари. . . Ето мог одговора на ово питање. Иначе, све је ово јалов посао ако ми и даље будемо служили Литургију са пет баба и то на неразумљивом језику. . . Једном ријечју: ми треба сами себе да васпитамо за Литургију, па ће онда све кренути на боље. . .

Пошто више није било питања, о. Василије Томић, као водитељ дискусије, предао је реч предавачу о. Амфилохију да одговори на постављена питања и да даде завршну реч.

Јеромонах Амфилохије се најпре дотакао мишљења *Вељка Милутина* о постављању „сталних вероучитеља” и истакао да нема и не може бити сталнијег вероучитеља од свештеника. Појава школске веронауке и школских вероучитеља, истакао је он даље, скоро да је код многих створила уверење да веронаука није свештеников посао, него неког тамо другог. . . А управо је он, и то по божанском призиву, вероучитељ, као сарадник по преимућству вероучитеља у Цркви: епископа. Ако он врши Литургију и све оно што из ње произилази, значи да је он најдубље посвећен у Тајну и најприсније општи са Истином, према томе првенствено је он тај који тумачи, објашњава и уводи друге у ту Тајну. Он је носилац не просто речи о тајни и истини Божјој, него саме силе Божје, силе Цркве. Није довољно знање о Богу, оно само по себи не дарује духовни преображај. Прави учитељ и вероучитељ треба да буде духовни отац, онај који раба у мукама своју децу, као Апостол Павле. Првенствено је отац позван да се брине о својој деци. А свештеник је управо то — духовни отац, за сваку душу која живи у границама његове парохије. И не само у њеним границама, него свуда и на сваком месту он треба да се осећа духовним оцем, носиоцем духовног благодатног очинства. Наравно он увек има и треба да има сараднике у том светом просветитељском послу, међу које спадају за то посебно одабране и припремљене личности, али истовремено (што је изузетно важно истаћи), и сви чланови црквене општине и парохије сваки на свој начин, као царско свештенство и изабрани и свети народ Божији. Цела парохија, кад се претвори у живу молитвену и литургијску заједницу, најчудеснији је вероучитељ и просветитељ. Кад она постане жива, она онда оживљава свет и преображава га у себе, у Цркву, постаје његова светлост, не-

задрживо и тихо продире у њега, као његов спас и као његово здравље.

Шта то значи? Значи да права веронаука није ствар појединца, она нема и не сме никада имати индивидуалистички карактер, У Цркви нема нико ко је изнад ње и над њом: постоје само они који живе у њој и који својим заједничким једнодушним живљењем у њој, сведоче и проповедају свету о њеној неизрецивој тајни, певајући радосну победну песму: „*Видесмо светлост истиниту, примисмо Духа небескога...*” Веронаука не може бити права веронаука кад се намеће Цркви споља, кад се служи њој туђим методама, кад прихвата вештачке и Цркви туђе структуре, па макар оне на први поглед изгледале примамљиве и ефикасне. Права веронаука је само онда када она израста органски из исконске структуре саме Цркве и из њеног унутарњег богочовечанског етоса. А та структура и тај њен етос су оно што овде називамо литургијско-евхаристијска структура и етос Цркве, из којих се рађа права катихеза: литургијска катихеза. Основни грех школске веронауке састоји се управо у томе што је она, свесно или несвесно, покушала да собом надомести ту литургијску структуру Цркве, да је собом истисне, или да се постави изнад ње, као њена мера и критериј, или опет, у најбољем случају — да егзистира паралелно са њом као неко вештачко тело, израсло на начелима протестантске и рационалистичко-просветитељске културе. Свима нам је познато да је преко таквог типа веронауке, између два рата, Црква била присутна у свакој школи и државној установи. А резултат? — Незапамћена у нашој историји ерупција атеизације! Уклопљена у калупе европске лжепросвећености и рационалистичког школског система, она или је надимала сувопарним знањем верских истина и догмата, претворених у неку објективiranу „хришћанску идеологију”, без унутарњег Духа и силе, или је опет својом беживотношћу, површношћу и неуверљивошћу имала потпуно супротан ефекат од очекиваног: стварала је убеђене безбожнике или оправдавала у њиховим очима атеизам. У најбољем случају је могла да формира људе разводњене и млаке религиозности, која мало или нимало обавезује. Није онда чудо што су и поред свих напора у оквирима државног школства на верском просвећивању, цркве постајале све празније и празније, процес који је изгледа са истих разлога започео код нас још у прошлом веку. И то као по правилу највише тамо где је парохија, са овог или оног разлога (оно што важи за парохију важи подједнако и за манастирско општежиће), престајала да буде жива молитвена и литургијска заједница.

Елементи те отуђености школске веронауке од Литургије, односно Цркве и њеног духа, пренели су се и на парохијску веронауку. Илустрације ради навешћу један пример наших дана, на први поглед безазлен, али веома симптоматичан: држање часова веронауке, како у нашој диаспори у Америци, тако и по неким београдским црквама, у току Литургије, паралелно са њом. Та погрешна пракса има несумњиво само негативно дејство, јер се тиме замењује и потискује једина права катихеза, мистагошко-литургијска, сувопарном ра-

ционалистичком поуком. Поука такве врсте замрачује у детињој души и унижава оно што је за њу важније од свега и што највише одговара његовој природи, оно зашто је дете и сваки човек најпријемчивији. На њој као таквој ми својим причицама замењујемо, на најчудеснији и најдивнији и најочевиднији начин испричану причу и оприсутњену истину о Богу и човеку, о васкрслем Богочовеку и његовом целокупном домостроју спасења: Замењујемо свету Литургију. Постоји велика опасност да се тиме украде од људи Светиња над светињама и да се надомести беживотним и сувопарним знањем о њој. А то је равно припремању за духовну смрт. Циљ веронауке је да уведе људе у Цркву, да их посвети у тајну Литургије, а не да их отуђи од ње. У таквом духу васпитано дете, као одрастао човек се као по правилу отуђује од Литургије и Цркве, а за то није оно криво. Криви смо ми који смо у његовим очима обезвредили Литургију, као свети евхаристијски чин и као живу молитвену заједницу, замењујући је нечим другим или стварајући у његовој свести лажну слику о њој.

Једно је тужна чињеница: код нас је занемарен литургијски живот. Није никаква тајна да у многим нашим крајевима постоје парохije у којима се не служи недељна Литургија; ако се и служи, на њу дође веома мало верника, понекад ни један, сем свештеника! И то бива чак и у местима где 80% верника примају свештеника! То је постало толико уобичајено да је по схватањима многих, па, авај, и свештеника, постало нешто сасвим нормално. А нема ненормалније ствари у животу једне Цркве и у животу једне од њених парохija од таквог једног феномена! То само показује и посведочује на најочевиднији начин да постоји неки дубоки поремећај у самом нашем ставу према сржи хришћанског живота и према суштинској манифестацији и оваплоћењу тог живота у свакидању историјску стварност, тј. према светој Литургији, односно Цркви, као живој и животворној богочовечанској Заједници.

У вези са Литургијом и тим њеним занемаривањем, треба се дотаћи и гајне Исповести и начина на који је ми данас мање више обављамо. Она се најчешће обавља у току Литургије, када нити је временски свештеник у стању да саслуша покајника нити су услови погодни за то да верник спокојно открије своју душу. Све се скоро сведе на неколико стереотипних речи и на разрешну молитву. Онаква каква је — исповест практично као да је укинута. Можда би скоро било боље, при таквом стању ствари, да се уведе општа разрешна молитва, бар се не би заваравали да имамо Исповест! Том својом немарношћу ми постепено губимо најмоћније и најблагодотворније васпитно средство. Свештеник је кроз векове био духовни родитељ и лекар, дубински благодатни психијатар. Данас неблагодатна психијатрија замењује собом и истискује благодатну „болницу” и лечилиште душа — Цркву. Међутим, ма колико било у наше време неопходно и корисно дело психијатра, он никада не може заменити собом и својим исцелитељским средствима и методима свештеника као духовног родитеља и благодатног препородитеља душа, као ни благодатну мето-

дологију лечења коју поседује Црква, вековима испробану у крви и опиту светих богоозарених душа.

Исповести, дакле, треба дати њено право место и вратити јој оно достојанство које јој по природи припада као светој Тајни, наћи слободно време за њу. Јер, зар је у стању једна рањена душа, којој треба приступати на голубијим крилима, са страхом, поштовањем, стрпљењем и љубављу, да отвори саму себе и да се открије, у моменту када се жури и исповедник и покајник, и кад психолошки притискају други који чекају на ред? До каквог ту може доћи сусрета и какво благотворно и преображајно дејство може имати једна тако на брзину и формално обављена исповест, на место да исцели, она продубљује ране. . .

Завршетак Симпосиона

Пошто је завршена дискусија, јеромонах Амфилохије је у својству наставника на Катедри за Катихетику при Богословском факултету и у име Одбора за веронауку Архиепископије београдско-карловачке, дао завршну реч, захваливши присутнима и рекавши: Пре свега да благодаримо Богу на дару што смо се, благословом Његове Светости и уз његово присуство, сабрали овде и заједнички поразговарали ова три дана. Чини ми се да није нимало случајно то што је први дан одржавања нашег Симпосиона био посвећен св. Григорију Богослову, а данашњи дан Св. Јовану Златоусту, премда то нико није намерно планирао. Изгледа ми да се управо у личностима и делу њих двојице може пронаћи и права равнотежа нашег Симпосиона и превазићи извесна напетост која је дошла до изражаја у разговорима ова три дана између „теоретичара” и „практичара”. Св. Григорије Богослов и боговидац назван је тако због своје сазерцатељне природе и због дубине богословске мисли, која је особито дошла до изражаја у његових пет „Богословских слова”, у којима он открива тајну Свете Тројице као најдубљу тајну живота и свега што се збива у свету. Ту исту тајну проповеда и сведочи и Св. Јован Златоусти, али то чини на један веома прост и „практичан” начин, који ни до дан данас није превазиђен по својој ефикасности и актуалности. Циљ нашег Симпосиона је био управо тај: да споји, колико је то нама могуће, дубину Св. Григорија Богослова са једноставношћу и практичношћу Св. Златоуста, тј. да обједини теорију и праксу. То није нимало лак посао, поготово у конкретном животу, али се Црква њиме бавила кроз векове, држећи се увек начела „да пракса треба да води теорији, а теорија да буде печат и гаранција праксе”, јер, по речима Никите Философа, „једино у томе јединству је право савршенство”.

Друго, сама чињеница да смо се састали у овако великом броју и поразговарали, улива нам свима охрабрење и наду, и оправдава сазивање оваквог једног братског сусрета. Уз то и сама проблематика о којој је било речи ових дана заиста се додирује најсудбоноснијих питања нашег времена, која се само Литургијом и њеним духом могу

расветлити, те је и то оправдање сазива овог првог катихетског Симпосиона. Ако је овај Симпосион успео да бар пробуди интересовање у нама за тако озбиљне проблеме, а у то нема никакве сумње, онда је он већ сада уродио плодом. А сигурно је да ће ти плодови и даље расти и сазревати у нама, па макар то било на неки скривени, за око невидљиви начин. А оно што истински сазре једног дана у души, лако се и неминовно претвара у праксу, и почиње да зрачи и на друге. Као што је већ речено, овај Симпосион треба схватити као почетак и темељ низа оваквих и сличних будућих братских сусрета и разговора, који ће нам помоћи да што дубље сами доживимо спасоносну мисију Цркве у савременом свету и да пронађемо што савременије путеве ширења Еванђеља Божјег.

На крају је о. Амфилохије захвалио Његовој Светости г. Герману за његово разумевање и материјалну помоћ при организовању Симпосиона; захвалио је и присутним Архијерејима на њиховом активном учешћу; као и свима предавачима и учесницима Симпосиона. Симпосион је завршен заједничким певањем благодарне литургијске песме: „Нека је благословено име Господње, од сада па до века. Амин”.

S u m m a r y

PARISH AS A LIVING COMMUNITY OF WORSHIP

The first catechetical symposium of the Archdiocese of Belgrade was held on the theme „*Parish as a Living Community of Worship*” in February 1978. In this symposium His Holiness the Serbian Patriarch German took part with several bishops, all the clergy from the Archdiocese, professors of the Theological Faculty, students and seminarians. The main thesis of this symposium was that only through the liturgical life of a given community we can transform and transfigure every and each individual believer as well as our contemporary secular society.

The first lecture was presented by Bishop Daniel of Marcha on the theme: „*Parish as a Church in Miniature*”. The second paper was read by Hieromonk Athanasios Yevtich: „*Liturgical Life — the Essence of the Parish Life*”. Archpriest Bozidar Miyach gave a paper on the theme: „*Liturgy — the Main Factor of Renewal in the Life of the Church*”. „*The Spiritual and Prayerful Life of the Parish Priest*” was the title of the paper by Archpriest Milutin Ranisavlevich. The last paper was read by Hieromonk Amphilochios Radovich: „*Liturgical Way of Expounding Catechesis Its Significance*”.

The basic conclusion of all these papers and discussions could be summed up in the following way: the genuine exposition of Christian doctrine and catechism classes have not as a scope merely to render knowledge about God; its real goal is to renew and transfigure every individual soul. This is to be realized only within the framework of a living liturgical community of prayer. The real catechist ought to be a spiritual father who bears his children in pangs, as St. Paul did. This role belongs primarily to the parish priest, who is always in an organic unity with his bishop, the head of entire liturgical life in every and each parish of his diocese. Of course, the parish priest should have his helpers in this edifying catechetical work, the well-trained persons, although all the members of the parish community should help as *the royal priesthood and chosen people of God*. When a given parish is transformed in a burning liturgical community of prayer then it becomes the best and miraculous collective catechist and illuminator. Only then such a parish is able to radiate the divine light quietly and irresistibly. That means that catechetical work is not a duty of any individual believer, regardless of his function in the Church. In the Church there is nobody above her: all the believers live their common belonging to the Church as the Body of Christ, and they together witness and preach to the world about the Church's ineffable mystery, singing with one mouth and one heart the victorious hymn: „*We have seen the true light, we have received the heavenly Spirit*”.

Consequently, the way of expounding the Christian doctrine and catechism classes method cannot be imported from without the Church as alien to her structure and life. The true catechism grows out from the primeval roots of the Church herself, from her inward *theandric ethos*. And this is in reality the liturgical-eucharistic structure and *ethos* of the Church. From such a basis catechism class methodology and the transmission of the holy Tradition should grow out.

The catechetical work should not exist parallel to the Liturgy, as an artificial body, founded on the non-eucharistic principles overfed with scholastic and rationalistic ideas of the false Enlightenment. A catechism copied from the Western European pretending wisdom and rationalistic school system shapes men who boast of superficial knowledge of faith and dogmas, however without the power of the Holy Spirit. Therefore, such an uprooted superficial catechism classes have had the opposite result: it formed men of luke-warm religiosity, which even justified the spread of atheism.

This symposium called back to the apostolic Liturgy as the only source of every Christian transfiguration.

Теолошки потледи

БЕРСКОНАУЧНИ ЧАСОПИС

ПАРОХИЈА

КАО ЖИВА МОЛИТВЕНА ЗАЈЕДНИЦА

ПАРОХИЈА КАО ЦРКВА У МАЛОМ

ЛИТУРГИЈСКИ ЖИВОТ —

СРЖ ПАРОХИЈСКОГ ЖИВОТА

ЛИТУРГИЈА —

ФАКТОР ОБНОВЕ ЦРКВЕНОГ ЖИВОТА

ДУХОВНИ И МОЛИТВЕНИ

ЖИВОТ ПАРОХА

ЛИТУРГИЈСКА КАТИХЕЗА

И ЊЕН ЗНАЧАЈ

3' 80

ТЕОЛОШКИ ПОГЛЕДИ

и з д а ј е :

„П р а в о с л а в љ е” —

Новинско-издавачка установа

Српске патријаршије

с благословом

Његове светости

Архиепископа пећког

Митрополита београдско-карловачког

и Патријарха српског

Г е р м а н а

У р е ђ и в а ч к и о д б о р

Епископ марчански др Данило Крстић

(главни и одговорни уредник)

др Чедомир Драшковић

др Димитрије Калезић

др Душан Кашић

др Лазар Милин

др Емилијан Чарнић

С е к р е т а р

У р е ђ и в а ч к о г о д б о р а

Радомир Ракић

Т е х н и ч к и у р е д н и к

Градимиr Станић

У р е д н и ш т в о и

Администрација часописа:

11000 Београд. ул. Седми јули 5

Лист излази четири броја годишње.

Годишња претплата 120.— динара

Претплате слати на адресу

Администрације часописа.

Ш т а м п а: ПТТ штампарија, Београд, Таковска 2

ТЕОЛОШКИ ПОГЛЕДИ

и з д а ј е :

„П р а в о с л а в љ е” —

Новинско-издавачка установа

Српске патријаршије

с благословом

Његове светости

Архиепископа пећког

Митрополита београдско-карловачког

и Патријарха српског

Г е р м а н а

У р е ђ и в а ч к и о д б о р

Епископ марчански др Данило Крстић

(главни и одговорни уредник)

др Чедомир Драшковић

др Димитрије Калезић

др Душан Кашић

др Лазар Милин

др Емилијан Чарнић

С е к р е т а р

У р е ђ и в а ч к о г о д б о р а

Радомир Ракић

Т е х н и ч к и у р е д н и к

Градимиr Станић

У р е д н и ш т в о и

Администрација часописа:

11000 Београд. ул. Седми јули 5

Лист излази четири броја годишње.

Годишња претплата 120.— динара

Претплате слати на адресу

Администрације часописа.

Ш т а м п а : ПТТ штампарија, Београд, Таковска 2

САДРЖАЈ:

ПАРОХИЈА КАО ЖИВА МОЛИТВЕНА ЗАЈЕДНИЦА

Ћводна напомена	— — — — — — — — — —	73
-----------------	---------------------	----

ПРВИ ДАН СИМПОСИОНА

<i>Његова Светост отвара Симпосион</i>	— — — — — — — — — —	74
Епископ Данило, <i>Парохија као црква у малом</i>	— — — — — — — — — —	77
Јеромонах Атанасије Јевтић, <i>Литургијски живот — срж парохијског живота</i>	— — — — — — — — — —	89

ДРУГИ ДАН СИМПОСИОНА

Протојереј Божидар Мијач, <i>Литургија — фактор обнове црк-ееног живота</i>	— — — — — — — — — —	106
Протојереј Милутин Ранисављевић, <i>Духовни и молитвени живот пароха</i>	— — — — — — — — — —	125

ТРЕЋИ ДАН СИМПОСИОНА

Јеромонах Амфилохије Радовић, <i>Литургијска катихеза и њен значај</i>	— — — — — — — — — —	161
PORISH AS A LIVING SOMMUNITY OF WORSHIP (SUMMARY)		161

САДРЖАЈ:

ПАРОХИЈА КАО ЖИВА МОЛИТВЕНА ЗАЈЕДНИЦА

Уводна напомена	— — — — —	73
-----------------	-----------	----

ПРВИ ДАН СИМПОСИОНА

<i>Његова Светост отвара Симпосион</i>	— — — — —	74
Епископ Данило, <i>Парохија као црква у малом</i>	— — — — —	77
Ћеромонах Атанасије Јевтић, <i>Литургијски живот — срж парохијског живота</i>	— — — — —	89

ДРУГИ ДАН СИМПОСИОНА

Протојереј Божидар Мијач, <i>Литургија — фактор обнове црквеног живота</i>	— — — — —	106
Протојереј Милутин Ранисављевић, <i>Духовни и молитвени живот пароха</i>	— — — — —	125

ТРЕЋИ ДАН СИМПОСИОНА

Ћеромонах Амфилохије Радовић, <i>Литургијска катихеза и њен значај</i>	— — — — —	161
PORISH AS A LIVING SOMMUNITY OF WORSHIP (SUMMARY)		161

Theological Views

A quarterly published in Serbian
with summaries in English

Publisher: «Orthodoxy»
the Publishing Institution
of the Serbian Orthodox Church.

Address:

Theological Views, 7 July No. 5.
11000 Belgrade, Yugoslavia

Annual subscription
for abroad U. S. \$ 10